

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Studijní obor: Česká literatura

Rigorózní práce

Mgr. Gabriela Pokorná

Kulturně-historické práce Aloise Jiráska

Cultural and historical works of Alois Jirásek

Konzultant rigorózní práce: PaedDr. Luboš Merhaut, CSc.

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou rigorózní práci *Kulturně-historické práce Aloise Jiráska* vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. ledna 2021

Gabriela Pokorná

Abstrakt

Cílem této rigorózní práce je představit Aloise Jiráska jako tvůrce textů populárně naučných, osvětových i tendenčních, uveřejněných v dobových periodikách, respektive přetištěných v Sebraných spisech, a takto korigovat konvenční představu o tomto autoru jako výlučně o beletristovi. Jiráskovy texty kulturně-historického charakteru, jež se ocitly neprávem na periferii badatelského zájmu (v sekundární literatuře se objevují jen stručné zmínky o nich), budou na základě materiálového průzkumu stratifikovány a charakterizovány (i v komparaci s texty jiných autorů). Práce se pokusí reflektovat jejich přínos na poli osvětovém i populárně-naučném, v soustředění základních informací by měla sloužit rovněž jako podklad k dalšímu výzkumu a nastínit jeho možnosti.

Klíčová slova

Alois Jirásek, kulturní historie, kulturně-historické práce

Abstrakt

The purpose of this rigorous thesis is to present Alois Jirásek as an author of popular texts, both educative and tendentious, published in contemporary periodicals or reprinted in his collected works as the case may be; and thus adjust his conventional picture as a writer exclusively of fiction. Jirásek's writings on historical and cultural topics, having largely been on the margins of scholarly focus (as secondary literature appears to refer to them on very few occasions), shall be stratified and characterized here, as well as contrasted and compared with the works of other selected authors. The work attempts to reflect their merits educative and instructive, and – assembling all the fundamental information – aims to serve as the basis for further research and outline its possibilities.

Key Words

Alois Jirásek, Cultural history, Cultural and historical works

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Národopis a folkloristické texty	12
2.1 Všeobecná zemská jubilejní výstava 1891	12
2.2 Národopisná výstava československá 1895	15
2.3 Lidová architektura	22
2.4 Pamětihodnosti	29
2.5 Artefakty	30
2.6 Pověsti	36
2.7 Obyčeje	38
2.8 Řemesla	40
2.9 Kroj	40
2.10 Lidopisné texty	42
3. Nekrology.....	44
4. Jubilea	48
5. Proslovy a pozdravy	52
6. Posudky	59
7. Reakce na kritiky	61
8. Texty o historických osobnostech, událostech a zajímavostech	66
8.1 Historické osobnosti.....	66
8.2 Dobové dokumenty	70
8.3 Zajímavosti.....	78
9. Cestopisné texty	88
10. Jiráskovy <i>Čechy</i>	98
10.1 <i>Čechy</i> Jana Otty	98
10.2 Hory Orlické a Stěny.....	99
10.2.1 Jiráskova horská cesta	117
10.2.2 Jiráskův způsob výstavby textu.....	119
10.2.3 Jirásek jako znalec lidové architektury	126
10.3 <i>Čechy</i> pod vedením Aloise Jiráska.....	132
11. Závěr	140
12. Seznam literatury	149
Anotovaný jmenný rejstřík.....	176

1. Úvod

Poctivý umělec, neumdlévající nikdy ve snaze po vyšších metách a cílech, neúnavný dělník, vyplnivší všechny chvíle svého života prací pro lepší příští vlasti, učitel úcty k práci a obětem předků a vychovatel svého lidu, hlasatel víry v sílu, v právo a v šťastnou budoucnost národa, prostý a ušlechtilý člověk bezúhonné cti, je Alois Jirásek velikým a čistým vzorem a příkladem. (Jelínek 1921, s. 16)

Jen málokterý umělec se dočkal za svého života tak velké slávy, popularity a úcty, pompézních slavností, poct a uznání jako Alois Jirásek. „Mistr“, „nejoblíbenější a nejčtenější náš spisovatel“, „veliký umělec“, „kronikář svého lidu“, „buditel a hodnotitel národních dějin“, „učitel národního uvědomění“, ba dokonce „vůdce československého národa“ – zkrátka „náš“ Jirásek. Toť jen prostý výčet ze spisovatelových charakteristik.¹ A. Jíl jej přirovnává k neuhasitelné zářící pochodni: „Ano, Jirásek je a bude vždycky veliký, nevyhasínající oheň českého uvědomění a žáru. Národu svítí a bude svítit, národ bude u něho zahřívát svá srdce vždycky“ (Jíl 1927, s. 28). Osobitý názor na Jirásku měl především Zdeněk Nejedlý, jenž si na tohoto spisovatele vytvořil jakýsi monopol, jehož výsledkem byl vznik jiráskovského kultu, který byl v samotném důsledku ke škodě oběma, tedy „panu profesorovi“ Nejedlému i Aloisu Jiráskovi.

Jirásek je především znám jako autor historické prózy ve formě románů, povídek, novel, črt a obrázků. Nepříliš známé jsou autorovy básně, rozptýlené po časopisech, kalendářích a almanaších, z nichž některé byly otištěny v souboru *Z básní Aloise Jirásky*.² Zapomenuté a opomíjené jsou pak jeho texty kulturně-historické, jimž se v jiráskovské sekundární literatuře doposud věnovalo minimum pozornosti, což zapříčinilo, že se neprávem ocitly na periférii odborného zájmu.³ Předkládaná rigorózní práce se proto pokouší o jejich připomenutí a zařazení do kontextu Jiráskovy literární tvorby.

Ačkoliv jsme přesvědčeni, že Jiráskovy kulturně-historické práce poskytují dostatečně nosné téma, bylo nutno se rozhodnout, jakou cestou se bude náš

¹ Viz Jelínek (1921); Jíl (1927); Nejedlý (1949, 1951); Sturm (1931).

² Jirásek, A.: *Z básní Aloise Jirásky*. Ed. F. Nečásek. Praha: Jiráskův výbor, 1949. Jiráskovu básnickou tvorbu reflektuje Nejedlý (1949) či Hýsek (1921).

³ Nejedlý (1949) zařazuje Jiráskovy vědecké články mezi práce mimo rámec autorova uměleckého vývoje (společně s literaturou pro mládež), zmínku o Jiráskových fejetonech, zařazenou do podkapitoly s příznačným názvem Pod čarou, bychom našli v monografii Janáčkové (1987), cestovatelské texty situované na Slovensko uvádí Pražák (1921), na Jiráskovu provázanost s národopisem upozorňuje Horák (1921), Jiráskovy zásluhy na poli literární historie reflektuje Krejčí (1921). Podrobněji se o těchto typech textů zmiňuje Borecký (1933), jenž je však neuvádí do širších souvislostí, jedná se tak spíše o pouhou enumeraci.

výzkum ubírat. Nabízely se dvě možnosti: buď propojit tyto texty s Jiráskovou beletristickou tvorbou (zejména hledáním předobrazů míst, postav a dějů), což by ovšem znamenalo interpretovat je jako pouhá komplementa k jiným autorovým dílům, anebo na tyto texty nahlížet jako na autonomní útvary, které tvoří svébytnou oblast Jiráskovy literární tvorby. Pod tímto prizmatem by bylo možno ukázat Jiráska v nových souvislostech, a to jako autora textů populárně naučných, osvětových i tendenčních. Rozhodli jsme se pro tento přístup, avšak pokud to výklad dovolí, zmíníme se i o případném propojení s autorovými beletristickými pracemi. Činíme tak proto, že mezi těmito oběma hledisky není striktní hranice a resignovat na jedno z nich by znamenalo ochuzení práce o zajímavé poznatky.

Zvolili jsme přitom následující metodický postup: na základě materiálového průzkumu se pokusíme vytvořit korpus reprezentativních textů, které následně roztřídíme podle jejich zaměření do několika kategorií. V další etapě našeho výzkumu vybrané textové reprezentanty představíme jako samostatné entity, poté je porovnáme s dalšími texty v téže kategorii (eventuálně s texty jiných autorů), a na tomto základě vyvodíme obecně platné principy. Jelikož se však bude jednat o dílčí poznatky týkající se jednotlivých kategorií, bude nutné tyto rezultáty integrovat a zařadit je do kontextu Jiráskovy literární tvorby.

Pokud se budeme zabývat Jiráskovými kulturně-historickými texty, je nutné nejprve zvážit pojem *kulturní historie*. Již v roce 1892 upozornil Čeněk Zíbrt ve své monografii⁴ na to, že o kulturní historii se mnoho mluví, ačkoliv málokdo ví, co si pod tímto pojmem skutečně představit. Podle Zíbrta vězí největší úskalí v tom, že mnozí autoři mají tendence zařazovat do kulturní historie téměř vše.⁵ To vyplývá zejména z toho, že neexistuje jasná definice pojmu *kultura*.⁶ Podle autora se mnoho odborníků snaží pojem kultury a jejích dějin definovat pod prizmatem svých koncepcí, z čehož pramení značná rozkolísanost a

⁴ Zíbrt, Č.: *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha: J. R. Vilímek, 1892.

⁵ Příkladem uvádí knihu K. Faulmanna: *Illustrierte Culturgeschichte für Leser aller Stände* (Wien: Hartleben, 1881), jež je podle něj jen ilustrovaným popisem rarit a kuriozit, případně dílo J. A. Kellera: *Zweihundertachtzig interessante Zeit und Sittenbilder. Ein Beitrag zur Culturgeschichte des 19. Jahrhunderts* (Verlag: Kirchheim, Mainz, 1888), které okomentoval slovy: „Všemu tomu dal [J. A. Keller] lákavý název a uvedl do literatury německé jako „příspěvek ke kulturním dějinám století XIX“. Čtenář jsa váben na pohled mnohoslibným názvem knihy, ptá se s údivem, co všechno asi už je „kulturní historií“!“ (Zíbrt 1892, s. 44).

⁶ Zíbrt uvádí, že mezi prvními, kteří se snažili definovat pojem kultura byl již v roce 1782 J. Ch. Adelung v díle *Versuch einer Geschichte der Kultur des menschlichen Geschlechtes* (Leipzig: Hertel, 1782).

nejasnost v jejich užití. Samotné úkoly kulturní historie, případně její mantinely, také nejsou podle Zírta doposud přesně definovány. Tyto skutečnosti do velké míry kvituje Peter Burke (2011), který ve své knize⁷ rovněž upozorňuje na mnoho přístupů ke kulturní historii a na vágní pojem *kultury*.⁸ Podle autora prošla kulturní historie několika fázemi vývoje.⁹ V dnešním smyslu vnímáme kulturní historii jako multidisciplinární a interdisciplinární s mnohými přesahy do jiných disciplín (sociologie, etnologie, geografie, archeologie, biologie či literární historie).¹⁰ „Zdá se, že dnes se píše kulturní historie téměř všeho“ (Burke 2011, s. 162), uvádí autor v doslovu a ilustruje tuto skutečnost na titulech publikací.¹¹ S přihlédnutím na současný stav se tak paradoxně dostáváme do téže situace, na niž upozornil před více než sto lety zmíněný Č. Zíbrt, který otevřeně brojil proti autorům, již ve svých dílech „znevažují jména kulturní historie“ (1892, s. 44), představující si pod kulturní historií „toliko snůšku kuriozit“ (tamtéž).

Pokud se vrátíme k tématu této rigorózní práce, zjišťujeme, že díky výše naznačenému velkorysému pojetí kulturní historie by bylo možno zařadit do naší analýzy celou škálu Jiráskových textů. Je tedy žádoucí, abychom se na tomto místě zmínili o hledisku týkajícím se výběru vhodných textových reprezentantů.

Jiráskova beletristická díla zpravidla vycházela z pečlivého studia pramenů, v nichž byly zachyceny skutečné dějinné události i historické osobnosti. Velmi často se tak setkáváme s tím, že autor tyto reálie pojal do svých děl.

⁷ Burke, P.: *Co je kulturní historie?* Přel. S. Pavlíček. Praha: Dokořán, 2011.

⁸ Autor uvádí, že původně se tento pojem vztahoval jen k vysoké kultuře, později se rozšířil i na kulturu lidovou. Dále píše, že v poslední době se ukázalo jako funkční antropologické pojetí: „V poslední generaci se tímto slovem označuje široká škála artefaktů (vizuální objekty, nástroje, domy a tak dále) a každodenních činností neboli ‚praktik‘ (rozhovory, čtení, hraní her)“ (Burke 2011, s. 44). V tomto smyslu Burke cituje z knihy E. Taylora *Primitive Culture* z roku 1871, jenž definoval kulturu v širším etnografickém smyslu jako „komplexní celek, který zahrnuje znalosti, víru, umění, mravy, právo, zvyky a všechny další schopnosti a návyky, které člověk získává jakožto člen společnosti“ (tamtéž). Burke uvádí, že definice kultury, která byla původně příliš výběrová, se dnes posunula do opačného extrému, tedy do situace, kdy je možno do kultury zahrnout i dříve naprosto nemyslitelné skutečnosti.

⁹ Jednalo se o klasické období (předmětem zájmu byla výhradně klasická umělecká díla), sociální historii kultury (ekonomické a sociální aspekty), historii lidové kultury (se zřetelem k folkloru a antropologii) a novou kulturní historii (rozšíření na další oblasti lidského života, pestrost přístupů v koncepcích M. Bachtina, M. Foucaulta či M. Bourdieua).

¹⁰ Pro účely naší práce jsou rozhodující souvislosti literárněhistorické.

¹¹ „Budeme-li vycházet jen z titulů či podtitulů knih vydaných do roku 2000, pak máme kulturní historii kalendářů, kauzality, klimatu, kaváren, korzetů, zkoušek, ochlupení obličeje, strachu, impotence, nespavosti, halucinogenních hub, masturbace, nacionalismu, těhotenství, věcí či tabáku“ (tamtéž, s. 162).

Příkladem nám může být románová trilogie *Proti všem*,¹² v níž je jednou z hlavních postav zeman Ctibor z Hvozdna, který je horlivým sympatizantem Husova učení. Po smrti tohoto těžce zkoušeného kazatele se rozhodl k aktivnímu odboji proti katolickým kněžím, což demonstroval podpisem na Stížném listu, jenž měl otevřeně vyjadřovat protest a nesouhlas s rozsudkem kostnického koncilu. Jirásek píše, že pečeť Ctibora „je mezi pečeti Petra ze Dvorce a Bohuslava z Nemyšle“ a „že bylo tolik pečeti, že pro ně dolní okraj listiny ani nestačil, že je musili přivěsit na list kolem dokola“ (Jirásek 1894c/1960, s. 48–49). Pokud nahlédneme do publikace autorského kolektivu P. Čorneje, A. Knápka, L. Macka a P. Rouse *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení Mistra Jana Husa*,¹³ ověříme si na přiložené fotografii, že podoba tohoto dokumentu se shoduje s Jiráskovým líčením a navíc zjistíme, že mezi signatáři byl skutečně Stibor z Hvozdně, jehož pečeť je situována mezi pečeti zmíněných šlechticů.¹⁴ V tomto aspektu se Jirásek projevuje spíše jako erudovaný historik než jako pouhý romanopisec. Nebylo by tedy vyloučeno zařadit do naší práce i Jiráskova díla beletristická, neboť i v těchto drobných margináliích můžeme nalézt cenné poznatky pro kulturní historii. Avšak z důvodu značné rozsáhlosti takového korpusu jsme byli nuceni na tyto beletristické texty rezignovat.

Dalším typem textů, jenž by se pro účel naší práce nabízel, jsou Jiráskovy paměti.¹⁵ V těchto vzpomínkách autor uvádí informace týkající se nejen jeho soukromého života, ale i životních osudů jeho přátel a kolegů. Jiráskovy memoáry jsou rovněž přínosné líčením některých význačných událostí (bitva u Náchoda), dále například popisem školského systému v poslední třetině devatenáctého století (z pozice Jiráska jako studenta na pražské univerzitě, případně jako učitele na litomyšlském gymnáziu) či zmínkami o kulturním vyžití litomyšlských obyvatel (ochotnické divadlo, plesy a spolky). Z tohoto množství témat však nesnadno vybrat jen několik. Taktéž se domníváme, že memoárové texty jsou specifickým

¹² Román nejprve vycházel na pokračování v časopise Zlatá Praha (1893), první knižní vydání pochází z roku 1894 (v rámci 1. vydání Sebraných spisů se jedná o 19. svazek). V naší práci vycházíme z pozdějšího vydání (Ed. L. Páleníček. Praha: SPN, 1960).

¹³ Titul této publikace se shoduje s názvem listiny.

¹⁴ Čornej, A. – Knápek, A. – Macek, L. – Rous, P.: *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení Mistra Jana Husa. 1415–2015*. Okrouhlice: Spolek Za záchranu rodného domu malíře Jana Zrzavého v Okrouhlici, 2015, s. 11.

¹⁵ Paměti vycházely na pokračování v časopise Zvon, poté vyšly ve dvou svazcích v rámci Sebraných spisů. *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Z mých pamětí I. Poslední kapitoly k nové kronice „U nás“*. Sv. 37. Praha: J. Otto, 1911; *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Z mých pamětí II. V Litomyšli*. Sv. 38. Praha: J. Otto, 1913.

žánrem, který by měl být podroben, alespoň v případě Aloise Jiráska, samostatnému výzkumu. Pro účely naší práce tedy tyto paměti využijeme jako doplňkový materiál, který nám bude moci poskytnout širší souvislosti, či naopak zajímavé podrobnosti.

Ze stejného důvodu nezahrnujeme do našeho průzkumu Jiráskovu korespondenci. Výjimku budou tvořit vybrané dopisy (zejména s M. Alšem), v nichž nalezneme zřetelné paralely s analyzovanými texty.

Meritem naší práce tedy budou Jiráskovy časopisecké články, popřípadě příspěvky do sborníků, almanachů a kalendářů. Některé z nich byly zahrnuty do Sebraných spisů,¹⁶ jiné se dočkaly přetištění v souboru, jenž vyšel roku 1954 pod názvem *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů*.¹⁷ V rámci naší analýzy budeme preferovat původní podobu textu vycházející z primárního zdroje (v tomto případě zejména z časopisů). V případě, že bude tentýž text otištěn v Sebraných spisech, porovnáme jeho znění s původní verzí, abychom mohli reflektovat případné úpravy. Pokud budeme pracovat s přetištěným textem obsaženým ve výše zmíněném sborníku, tedy nikoli s primárním pramenem, budeme tuto skutečnost uvádět v poznámkovém aparátu.

Informace o Jiráskových textech, jež by byly pro naši práci relevantní, získáváme především z bibliografií sestavených F. Pátou¹⁸ (1921) a J. Kuncem¹⁹ (1952). Dalším zdrojem je Retrospektivní bibliografie české literatury na portálu Ústavu pro českou literaturu AV ČR.²⁰ Při vytváření vhodného textového korpusu zohledňujeme i Jiráskovy články a příspěvky, které vyšly pod pseudonymem či šifrou. Údaje týkající se tohoto značení čerpáme z výše zmíněné bibliografie J.

¹⁶ V naší práci vycházíme z prvního vydání Sebraných spisů, které vyšly v letech 1890–1930 ve 45 svazcích u nakladatelství Jana Otty. Konkrétně se jedná o svazky číslo 22 (*Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie* z roku 1896), 33 (*Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie* z roku 1905), 39 (*Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie* z roku 1913), 42 (*Písničky a jiná prosa. Obrázky a studie* z roku 1916) a 44 (*Směs. Belletrie i paměti* z roku 1922). Ve druhém vydání Sebraných spisů v novém uspořádání čítajícím 47 svazků (vycházel v letech 1927–1934) byly tyto tituly obsaženy ve svazcích 26–28, 34 a 40. Třetí vydání Sebraných spisů ve Státním nakladatelství, za okupace ve Školním nakladatelství, vycházející v letech 1936–1949, respektovalo rozvržení druhého otovského vydání Sebraných spisů, neobsahovalo však svazek číslo 34 (*Písničky a jiná prosa*). V rámci edice Odkaz národu vyšlo v letech 1949–1958 32 svazků, jež jsou výběrem z výše zmíněných spisů. Uvedené tituly však neobsahují.

¹⁷ Jirásek, A.: *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: SPN, 1954.

¹⁸ Páta, F.: Bibliografie Jiráskova díla. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 477–505.

¹⁹ Kunc, J.: *Soupis díla Aloise Jiráska a literatury o něm*. Praha: Národní knihovna, 1952.

²⁰ *Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945*. [online]. Dostupné z: <http://retrobi.ucl.cas.cz/retrobi/rejstrik.2> [2020-06-14].

Kunce,²¹ *Lexikonu české literatury*,²² *Slovníku pseudonymů* A. Dolenského²³ a J. Vopravila.²⁴

Text práce je členěn do dvanácti kapitol, z nichž devět je věnováno příslušným kategoriím Jiráskových textů. Aplikovaná stratifikace je původní, nevychází ze Sebraných spisů ani sekundární literatury (představuje tak nový rozvrh materiálu).²⁵ Sestavený korpus Jiráskových textů jsme rozdělili na tyto tematické oblasti: národopisné a folkloristické texty, nekrology, jubilea, proslovy a pozdravy, posudky, reakce na kritiky, texty o historických osobnostech, událostech a zajímavostech, cestopisné texty a Jiráskovy *Čechy*.²⁶ Pokud daná kategorie poskytovala dostatek materiálu k naší analýze, využili jsme možnosti víceúrovňového členění kapitol. Díky tomuto postupu můžeme pozorovat nosnost jednotlivých oblastí a objevovat, jaké typy textů by bylo možno v budoucnu podrobit důkladnějšímu průzkumu. Tato zjištění jsou představena v závěru práce, v němž jsou naše poznatky shrnuty a vyvozeny patřičné rezultáty.

Z předešlých odstavců vyplývá hlavní cíl naší práce – upozornit na méně známé Jiráskovy kulturně-historické texty, poukázat na jejich význam, uvést je do širšího kontextu autorovy tvorby a naznačit možnosti jejich případného využití. Tato práce by tak měla být impulsem k dalšímu bádání v doposud opomíjené tvůrčí činnosti Aloise Jiráska. Výsledkem takového výzkumu by tak mohlo být vytvoření publikace, v níž by byly tyto texty uveřejněny spolu s odborným komentářem. Tak by mohl být Alois Jirásek představen ve zcela nových souvislostech.

²¹ J. Kunc (1952) ve svém soupisu reflektuje tyto Jiráskovy pseudonymy a šifry: J., A. J., Jsk., –en, –ík, Alois Hronovský, Josef Horák, Jan Pamětný.

²² Pešat, Z.: heslo Alois Jirásek. In: *Lexikon české literatury – Osobnosti, díla, instituce, 2/I H–J*. Ved. red. V. Forst. Praha: Academia, 1993, s. 545. *Lexikon* uvádí následující pseudonymy a šifry: Alois Hronovský, Jan Pamětný, Josef Horák, A. J., A. J. H., –an, –en, –ík, J., Jsk.

²³ Dolenský, A.: *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. 2. vyd. Praha: Přemysl Plaček, 1910. Ačkoliv se jedná o první samostatně vytištěný slovník pseudonymů, Dolenský přiznává, že soupis není úplný. Pro naše účely je však přínosný tím, že poprvé uvádí Jiráskův pseudonym Al. J. Jizerský. Dále vycházíme z Dolenského *Slovníku pseudonymů a kryptonymů v československé literatuře* (4. vyd. Praha: A. Dolenský, 1934), v němž autor zaznamenává tyto Jiráskovy pseudonymy a šifry: Josef Horák, Alois Hronovský, Jan Pamětný, Al. J. Jizerský, A. J., A. J. H.

²⁴ Vopravil, J.: *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře (anagramů, kryptonymů, značek, jmen původních, přijatých, dvojitých, polatinštělých atd.)*. Praha: SPN, 1973. V tomto slovníku autor uvádí tyto pseudonymy a šifry: Josef Horák, Alois Hronovský, Jan Pamětný, Al. J. Jizerský, A. J., A. J. H., Jsk.

²⁵ V sekundární literatuře jsme se s podobným členěním do kategorií nesetkali. Nutno doplnit, že náš způsob stratifikace není závazný, je jen možnou alternativou ke zpracování Jiráskových kulturně-historických textů.

²⁶ Jsme přesvědčeni o tom, že texty zařazené do těchto tematických oblastí je možno označit jako kulturně-historické, neboť splňují kritéria uvedené ve zmíněných publikacích Č. Zíbrta a P. Burkeho.

Poznámka formální: veškeré citace v této práci uvádíme ve věrných opisech, diplomaticky, tedy i s místy, kde jde o zjevnou gramatickou či tiskovou chybu. Do citovaných pasáží nezasahujeme a nepřevádíme je do podoby současné ortografické soustavy. Pokud se jedná o citaci rozsáhlejší, uvádíme ji menším písmem v samostatném odstavci, v ostatních případech ji začleňujeme do vlastního textu. Obsáhlý poznámkový aparát slouží zejména k bibliografické evidenci pramenů a další literatury a k doplňkovým informacím týkajících se výkladu. Součástí naší práce je anotovaný jmenný rejstřík, v němž uvádíme životní data a stručnou charakteristiku osobností zmíněných v textu.

2. Národopis a folkloristické texty

2.1 Všeobecná zemská jubilejní výstava 1891

Zabýváme-li se Jiráskovou národopisnou a folkloristickou tvorbou, neměli bychom opomenout jeho aktivní účast na dvou velkolepých akcích, jež probíhaly v devadesátých letech 19. století na pražském Výstavišti. Prvním velkým podnikem byla Všeobecná zemská jubilejní výstava konaná v roce 1891 pod patronátem císaře Františka Josefa I. Jak je již z názvu patrné, jednalo se o výstavu zemskou, do níž byly zahrnuty všechny země Koruny české. Počítalo se tedy i s aktivním zapojením německého obyvatelstva žijícího na tomto území. Přesto ani jeden z vystavovatelů nebyl Němec a německých návštěvníků bylo rovněž poskrovnu. Antonín Wiehl, architekt a autor staveb projektovaných pro výstavu, neúčast Němců glosuje slovy: „Nyní, když Němci oficiálně odřekli.“²⁷ Němci skutečně účast na Všeobecné jubilejní zemské výstavě bojkotovali, a to zejména z důvodu odmítnutí takzvaných vídeňských punktací českou veřejností. V době radikalizování mladočeské strany, jež nesouhlasila s principy české národní strany staročechů, kteří dlouhodobě propagovali politiku založenou na kompromisních řešeních a ústupech, došlo v Českém klubu k rozvratu, jenž vykrytalizoval v založení Klubu nezávislých českých poslanců. Členové tohoto nového uskupení byli mladočeši, již se tímto povážlivým krokem od staročeské strany (tím i od Českého klubu) explicitně distancovali. Tato diference se promítla i na úrovni českého zemského sněmu, což nakonec vyvolalo reakci ve Vídni. Vládě se totiž nezamlouvaly některé teze mladočeské strany (zejména rozvíjející se nacionalismus a požadavky na nezávislost českého státu v mezích rakouské říše) i okrajové postavení německých liberálů.²⁸ Vídeňská vláda se tedy rozhodla přimět česko-německou politiku v Čechách k dohodě a ke kooperaci. Učinila to však velmi svérázným způsobem, neboť z jednání, jež bylo svoláno v lednu roku 1890 hrabětem Eduardem Taaffem, byli mladočeši předem vyloučeni. Přizvání

²⁷ Wiehl, A.: *Česká chalupa*. Praha: B. Grund – V. Svatoň, 1891, s. 8.

²⁸ Němečtí poslanci se odmítali účastnit jednání českého zemského sněmu z důvodu dlouhodobých neshod s českými politiky. Sak (2003) o napjatých česko-německých vztazích píše: „V zemském sněmu předložili čeští poslanci celý soubor jazykových požadavků, jehož jádrem bylo prosazení češtiny za vnitřní řeč úřadů. Mluvčí Němců zaujali proti tomu ryze obranné postavení – tak se v zemi proměnil poměr sil mezi oběma národy – a vystoupili s návrhem uzákonit v Čechách ‚uzavřené německé území‘. Když jej sněmovna podruhé odmítla, opustili němečtí poslanci před Vánoci 1886 zasedací sál“ (s. 231–232).

byli pouze staročeši (v čele s F. L. Riegre),²⁹ šlechta a němečtí liberálové (jejich vůdčí osobností byl Ernst von Plener). Výsledkem jednání byly zmíněné vídeňské punktace v podobě jedenácti článků, které měly ožehavou česko-německou otázku vyřešit. Němci žijící v Čechách punktace vítali s nadšením (Plenerův proslov na teplickém sjezdu), to samozřejmě nesdílěla česká veřejnost a opomenutí mladočeši, kteří, ač byli zpočátku ochotni o vídeňských úmluvách jednat, punktace odmítli. Navíc se jim staly účinnou zbraní ve volebním boji. Znění punktací bylo médií dezinterpretováno³⁰ a proti F. L. Riegrovi coby obhájci a propagátorovi úmluv byla pod nápořem mladočeské agitace zahájena štvavá kampaň, v níž byl nazýván zrádcem a vrahem národa.³¹ V následujících volbách do říšské rady roku 1891 se staročeši setkali s naprostým debaklem (zisk dvou poslaneckých mandátů),³² kdežto mladočeská strana vyšla z voleb jako suverénní vítěz (36 mandátů). Tyto události měly samozřejmě vliv na vyostření vztahů mezi německými a českými obyvateli a rostoucí vzájemnou nevraživost. Němci se cítili podvedeni, neboť text punktací považovali za závazný, Češi cítili zadostiučinění za zradu z vídeňského jednání (o nás bez nás). Tomuto sociálnímu klimatu navzdory probíhala na pražském Výstavišti Všeobecná zemská jubilejní výstava s exponátem České chalupy jakožto atributem češství. Podle S. Broučka (1996, s. 9) „Češi slavili tuto jubilejní výstavu jako vítěznou bitvu naschválů při soupeření s Němci“.³³

²⁹ Podle Saka (2003) F. L. Rieger usiloval o smír s českými Němci zejména z důvodu, že prosazení české státnosti vždy ztroskotalo na odporu německých obyvatel. Nepřítomnost německých poslanců na českém sněmu rovněž brzdila některá důležitá politická jednání týkající se jazykových a národnostních otázek.

³⁰ Ve veřejném mínění vládlo přesvědčení, že pokud by punktace byly provedeny v plném rozsahu, Čechy by byly rozděleny na dvě území: výlučně německé a dvoujazyčné. Není bez zajímavosti, že se s tímto názorem setkáváme i v současné odborné literatuře (Čapka 1993, Moravec 2008). Pokud však nahlédneme přímo do textu vídeňských úmluv, shledáme, že se nejednalo o územní rozdělení, nýbrž o rozdělení v oblasti soudnictví, školství a zemědělství.

³¹ V dopise A. Pražákovi Rieger píše: „Mladočeši soustředili všechny své útoky na mne, na mou osobu, a to již od delší doby, a vystavují mne jako zrádce a vraha národa – a lehkověrný člověk mnohý tomu věří a lidé, kteří mne osobně neznají, nemyslí již jinak, než že nosím rohy. Všude mne vystavují za člověka svěhlavého a za hlavní překážku jednoty všeho národa a smíření všech jeho stran. Myslím tedy, že je nutno, abych aspoň na čas odstoupil z jeviště. Snad začnou pak lidé přemýšlet o tom, je-li to pravda, co se o mně povídá, nastane-li pak svornost mezi našinci a jsem-li opravdu tak škodný aneb aspoň zbytečný...“ (Sak 2003, s. 257).

³² Rieger se o výsledku voleb dozvěděl během svého pobytu v Římě, kam odcestoval, aby unikl před mediální tlakem a gradující hostilitou namířenou proti jeho osobě. Viz poznámka č. 31

³³ Doplníme jen, že ještě v roce 1890 v rámci porad o česko-německé vyrovnání se na schůzi poslanců národní strany dr. Alois Zucker vyjadřuje o připravované výstavě následovně: „Bude zejména onen veliký podnik, jež před sebou máme, skvělá zemská výstava, prvním projevem klidné součinnosti obou kmenů národních“ (*Porady o vyrovnání česko-německém*. Praha: Hlas národa, 1890, s. 26).

Jedním z nejhojněji navštěvovaných exponátů výstavy byla Česká chalupa,³⁴ jež byla vybudována pod vedením již zmíněného projektanta Antonína Wiehla, který úzce spolupracoval s Janem Prouskem, Janem Koulou a Aloisem Jiráskem (ti přispěli do projektu svými nákresey). Ještě před samotnou realizací byl zásluhou profesora J. L. Píče ustanoven výbor pro uspořádání České chalupy,³⁵ jehož předsedou byl zvolen Alois Jirásek.³⁶

Česká chalupa představovala idealizovanou ukázkou českého lidového stavitelství, což znamenalo, že finální podoba tohoto vystavovaného objektu byla kompromisem různorodých forem místní lidové architektury pocházející ze severovýchodu Čech.³⁷ Autoři tak vybrali několik typických architektonických prvků, z nichž vytvořili ideální typus lidového domu.³⁸ Interiérové vybavení bylo rovněž komponováno symbioticky z předmětů získaných ze soukromých i muzejních sbírek. Chalupa byla dřevěná s roubenou konstrukcí. Výběr tohoto stavebního materiálu byl záměrný, neboť nejen že poskytoval možnosti k důmyslnému architektonickému zpracování, nýbrž byl rovněž původním a tradičním komponentem lidového stavitelství české provenience. Jak A. Wiehl ve svém doprovodném textu k České chalupě dokládá,³⁹ autoři chtěli upozornit na tyto svérázné dřevěné stavby, jež byly pozvolna nahrazovány zděnými objekty, a tím podniknout první krok k jejich záchraně.

Stavbám českého venkova ubývá šmahem svéráznosti, hlavně proto, že se z pravidla nepoužívá již materialu podajnějšího, totiž dřeva, nýbrž ohnivzdorného kamenného zdiva, kterážto látka ovšem bez značného nákladu

³⁴ Nejednalo se o první exponát tohoto typu, neboť již v květnu v roce 1890 proběhl na Žofíně Slovanský dobročinný bazar ve prospěch Ústřední matice školské, uspořádaný českými vlastenkami. Součástí tohoto svatojanského vesnického jarmarku byla česká dřevěná chalupa umístěná v ostrovním parku, která představovala „první pokus o začlenění vesnického domu do českého národně emancipačního procesu, ovšem jen ve skromné formě“ (Křížová, A. – Pavlicová, M. – Válka, M. 2015, s. 100). Kresby české chalupy (exteriér i interiéru), jejichž autorem byl Karel Štapfer, přinesla Zlatá Praha. „Česká chalupa, postavená pod širým nebem ve stínu lip, z trámův a prken, měla uvnitř zařízení pravé vesnické domácnosti české a těšila se přehojné návštěvě hostův, vyslovujících z věrného provedení této myšlenky upřímnou radost“ (Zlatá Praha 1890, roč. 7, č. 28, s. 334).

³⁵ V odborné literatuře se setkáváme i s označeními výbor pro lidové umění, kruh přátel lidovědy, Odbor pro výstavu lidového umění či kruh České chalupy.

³⁶ Mezi dalšími členy komitétu byli: A. Borovská, B. Augustinová, L. Čelakovská, R. Jelínková-Doubková, J. Náprstková, A. Ryznerová, R. Ryznerová, R. Tyršová, M. Wiehlová, E. Š. Berger, F. A. Borovský, J. Koula, L. Jeřábek, J. L. Píč, J. V. Šimák, A. Wiehl a Č. Zíbrt. Členové tohoto kroužku se rovněž zasloužili o vybudování dvou selských síní s bohatým národopisným materiálem do Muzea Království českého (viz J. Koula 1904).

³⁷ „Jest tudíž projekt chalupy jakýsi projekt kompromisní, kde zevnějšek co nejvěrněji přizpůsoben chalupě, vnitřek pak pokud možno výstavní místnosti“ (Wiehl 1891, s. 7).

³⁸ Vzorem byl například Andělův statek v Ohrazenicích, Dlaskův statek v Dolánkách (vrata a plot) či Loudovo stavení z Benátek p. Hrušticí u Turnova (výměnek).

³⁹ Viz poznámka č. 27.

nepřipouští bohatějšího spracování. [...] a protož je nejvyšší čas, aby veškeré, rychle mizící zbytky selské architektury ve dřevě byly sebrány, vydány tiskem a takto aspoň v paměti zachovány. [...] Němci dávno se honosí knihami o architektuře ve dřevě a bohužel připustiti musíme, že znají i naše vlastní věci lépe než my sami, ale vydávají je obvyklým svým způsobem ovšem za věci své vlastní. Myslím, že netřeba uváděti dalších důvodů pro bezodkladné provedení naléhavé záležitosti té; po několika málo letech bude již pozdě; neboť dřevěné chalupy mizí rapidně. (Wiehl 1891, s. 3–4)

Wiehl se ve svém textu rovněž věnuje terminologii z oblasti lidového stavitelství a v této souvislosti odkazuje na Jiráskův článek v Květech z roku 1887 (viz podkapitola 2.3). Dále upozorňuje na neúplnost těchto termínů, jež by měly být doplněny erudovanými odborníky (v tomto případě architektky).⁴⁰ Celý text je zakončen obrazovou přílohou s návrhy chalupy, přidružených objektů (výměnek, srub, holubník) a dalších dílčích komponentů (vrata, pavlače, besídky, kabřinec, lomenice aj.).⁴¹

Česká chalupa vzbudila mezi návštěvníky výstavy nemalou senzací a podnítila veřejnost k dalšímu sběru národopisného materiálu, čímž významně přispěla k rozvoji českého národopisu.

Jak jsme zaznamenali, Jirásek se Jubilejní výstavy aktivně zúčastnil. Jako předseda výboru se aktivně podílel na realizaci výstavní České chalupy, v rámci přípravných prací dokonce přispěl vlastními nákresy. Ač o tomto exponátu osobně nenapsal obsáhlejší pojednání, referoval roku 1895 v Osvětě⁴² o monografii Č. Zíbrta a R. Tyršové *Česká chalupa*.⁴³ „Česká chalupa zasloužila plným právem, aby o ní bylo širě pojednáno. Stalo se tak publikací shora psanou, důstojně vypravenou, která její památku zachová“ (Jirásek 1895a, s. 1128).

2.2 Národopisná výstava československá 1895

Hlavním iniciátorem a organizátorem Národopisné výstavy československé byl František Adolf Šubert. Jeho nápad na pořádání další výstavy se zrodil již během

⁴⁰ „Dům městský středověký nalezl v Zikm. Winterovi výtečného popisovatele, doufejmež, že i nad českou chaloupkou se smiluje některý povolaný a svědomitý architekt, který by material, jenž snad by se sešel, urovnal a v systém uvedl“ (tamtéž, s. 6).

⁴¹ Nápis na lomenici vystavované chalupy zněl takto: „Leta Páně 1891 dne 15. aprilis“ (datum zahájení výstavy). Nápis na záklopě kabřince byl pak následující: „Pán Bůh žehneg domu tomu/ wystawěł gsem/ newim komu. Kdo w něm bude přebýwat/ tomu rač Bůh požehnat.“

⁴² Jirásek, A.: Česká chalupa. Umění lidové na jubilejní výstavě. Napsali dr. Čeněk Zíbrt a Renáta Tyršová. V Praze 1894. In: *Osvěta* 1895, roč. 25, č. 12, s. 1127–1128 [pod šifrou A. J.].

⁴³ Jirásek uvádí titul *Česká chalupa. Umění lidové na jubilejní výstavě* (Praha, 1894). Doplníme, že se jedná o otisk z obsáhlé publikace *Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze* (Praha: Nákladem Výkonného výboru Všeobecné zemské jubilejní výstavy, 1893–1895, s. 631–651).

výstavy jubilejní, tedy v roce 1891. Šubert totiž vycítil příležitost k využití stávající konstelace (napjaté česko-německé vztahy, sílící nacionalistické tendence, dialog o českém národním programu) realizováním další výstavy, tentokrát ryze slovanské, jež by otevřeně prezentovala češství (české etnikum), jeho národní hodnoty a tradice. Takovéto pojetí výstavy by plnilo národně identifikační funkci a vymezovalo by se proti ostatním národům v monarchii. Národní ráz výstavy potvrzuje i debata o jejím názvu. Místo přívlastku „česká“ bylo zvoleno označení „českoslovanská“, a to podle návrhu antropologa J. Matiegky, podle něhož tento výraz, jenž označuje výhradně české slovanské obyvatelstvo, zdařile kontrastuje s výrazem „Deutschböhmen“, jak se nazývali Němci žijící na českém území.

Šubert politicky příslušel ke staročechům, jejich porážku v nedávných volbách však nesl statečně,⁴⁴ dokonce pro svůj smělý podnik oslovil i F. L. Riegra, který se zpočátku vzpíral nabídce přijmout. Šubert nezháležel. Již v červenci 1891 kontaktoval umělce, redakce časopisů, členy zemského výboru a poslance, aby jim předložil nástin budoucí národopisné výstavy. Jeho velkorysá koncepce neobsahovala jen jednorázovou výstavní akci, nýbrž i plán na další národopisné práce, vybudování Národopisného muzea a vydání rozsáhlé encyklopedie. Plánovaná výstava měla proběhnout roku 1893 a jejím řídicím orgánem se měla stát Národopisná společnost českoslovanská. Mezitím byl ustanoven prozatímní výstavní výbor, v němž mimo jiné figuroval i Alois Jirásek.⁴⁵ Předsedou výkonného výboru byl ustanoven hrabě Vladimír Lažanský, místopředsedou se stal F. A. Šubert.

9. září 1891 vzniklo svolání *Čechoslované*, jehož autorkou byla Eliška Krásnohorská. V tomto textu dochází k přehodnocení definice národopisu, který již v tomto kontextu primárně neznamená jen zájem o kulturu a sociální život obyvatel určitého národa, nýbrž je definován jakožto aktivní nacionálně orientované hnutí, jež má v příslušnících národa rozdmýchat národní vědomí, sjednotit je a akcentovat jejich svébytnost a nezávislost na ostatních etnikách. Do výstavy byly zahrnuty Čechy, Morava, Slezsko a Slovensko. „Češi považovali přizvání Slováků za vyjádření kulturních vztahů k etnicky nejbližšímu národu v Evropě“ (Brouček 1996, s. 18).

⁴⁴ Jednalo se o volby do říšské rady (viz podkapitola 2.1).

⁴⁵ Mezi dalšími členy byli V. Náprstek, S. Heller, L. Niederle, Z. Winter ad.

Kvůli bouřlivým událostem v roce 1893 (demonstrace pokrokářské mládeže, proces s Omladinou, vyhlášení výjimečného stavu se zákazem shromažďování aj.) byla výstava odložena. To kvitovala vídeňská vláda, která se obávala radikalizace sílícího národopisného hnutí, jež by mohlo během konání výstavy eskalovat v bouřlivé nepokoje obrácené proti monarchii (postoje proti rakouské centralizaci a germanizaci byly evidentní).⁴⁶ Mladočeská strana se od národopisného hnutí pokud možno distancovala.

V rámci přípravných prací se konaly regionální výstavy, přednášky a sjezdy, jako například sjezd konaný v Praze 28. 9. 1893, na kterém se volil první předseda Národopisné společnosti. Mezi navrhovanými byl i Alois Jirásek, který však kandidaturu odmítl.⁴⁷

Národopisná výstava českoslovanská byla zahájena 15. května roku 1895. I přes počáteční potíže (nepřízeň počasí, finální úpravy exponátů),⁴⁸ naplnila výstava očekávání pořadatelů i návštěvníků. Ohlas v dobovém tisku byl víceméně příznivý,⁴⁹ díky pozvaným zahraničním delegacím (Rusové, Slovinci) se reflexe Národopisné výstavy českoslovanské dostala i za hranice (studie Matiji Murka). Šubertovy cíle se vyplnily.⁵⁰ Vzniklo Národopisné muzeum, jež nejprve sídlilo v paláci Sylva-Taroucca na Příkopech, od roku 1902 v letohrádku Kinských a v roce 1922 se stalo součástí Národního muzea a Zemědělského muzea v Praze. Národopisná společnost českoslovanská, která vznikla již v roce 1891 (její stanovy vyšly v platnost o dva roky později), pokračovala ve své aktivní činnosti i po skončení výstavy (tj. 23. 10. 1895). Vytvořila rozsáhlou národopisnou encyklopedii,⁵¹ v níž vyčerpávajícím způsobem popsala průběh celé výstavy, a

⁴⁶ V Memorandu Národopisné výstavy českoslovanské je však výslovně uvedeno: „Ačkoliv jest určena k tomu, aby ukázala samostatný národní ráz lidu českoslovanského, zůstane při tom výstava prosta všeho rázu a jakéhokoliv cíle politického; nebudeť míti na zřeteli nic než čistě odborný a přímo vědecký úkol folkloristický“ (*Národopisná výstava českoslovanská v Praze 1895*, s. III).

⁴⁷ Předsedou Národopisné společnosti byl zvolen J. Reinsberg.

⁴⁸ Mezi další nepříjemnosti patřil menší požár (23. 5. 1895) či spontánní politická manifestace, jež byla iniciována čtyřmi podnapilými mladíky (20. 5. 1895).

⁴⁹ Po svém pojal zahájení výstavy humoristický časopis Nový Paleček (roč. 9, č. 21), jenž glosoval tuto událost veselými obrázky a anekdotami.

⁵⁰ Šubert uvažoval o realizaci Všeslovanské výstavy. Byť se projekt nakonec neuskutečnil, dokladem o tomto záměru je stať L. Niederleho: Projekt slovanské výstavy národopisné, uveřejněná roku 1912 v České revue (roč. 6, č. 1, s. 1–13). Plánovaná výstava (měla proběhnout roku 1916 v Praze) mimo jiné zahrnovala i takzvanou slovanskou dědinu (obdobu české návsi z výstavy z r. 1895) s ukázkou lidových staveb. Na Niederleho navázal K. Chotek, jenž se ve své stati v tomtéž listu (roč. 6, č. 2, s. 89–96) zabýval myšlenkou zbudovat Slovanské národopisné muzeum.

⁵¹ *Národopisná výstava českoslovanská v Praze*. Eds. K. Klusáček, A. Kovář, L. Niederle, Fr. Schlaffer, F. A. Šubert. Praha. J. Otto, 1895.

dala podnět k vytvoření mnoha regionálních muzeí. Členové společnosti podnikali terénní výzkumy a rozsáhlá bádání, z nichž těžili poznatky prezentované v odborných studiích a monografiích.⁵²

Národopisná výstava československá a její čtyřletá příprava tak splnily počáteční očekávání v tom, že zmobilizovaly celou českou společnost, pomohly uchovat kulturní dědictví předchozích generací, nalézt vztah k tomuto dědictví a založit desítky institucí pečujících o ně až do dnešní doby. [...] Národopisnou výstavou v roce 1895 národopisné hnutí jako součást národního obrodného procesu doznělo. Český národopis se přesunul do regionů a muzeí a postupně si hledal cestu jako samostatná vědecká disciplína na pomezí filologie a kulturní historie. (Brouček 1996, s. 25 a 30)

Nejdůležitější částí výstavy byla takzvaná výstavní vesnice.⁵³ Na okrouhlé návsi byly situovány objekty, jež zastupovaly hlavní domové typy z oblastí Čech, Moravy, Slezska a Slovenska. Samotné realizaci předcházela rozsáhlá výzkumová práce, doplněná o fotografie, kresby a další terénní dokumentaci. Doplněkem vesnice byly modely lidových staveb, jež vznikly iniciativou F. A. Šuberta již v roce 1891. Náves se velmi rychle stala meritem celé výstavy, mezi návštěvníky patřila k oblíbeným atrakcím a v tehdejší tisku byla často komentována. Význam výstavní návsi potvrzují i pozdější texty:

Pro poznání československého domu nabyli jsme neocenitelných zkušeností Národopisnou výstavou r. 1895, jež byly doplněny řadou pozdějších studií tak, že český dům a jeho rozvoj známe relativně velmi dobře. (Niederle 1912, s. 7)

Její jádro [Národopisné výstavy] tvořil návesní útvar obklopený dvěma desítkami objektů a usedlostí, představujících základní svérázné typy lidových staveb z českých zemí a Slovenska. Na základě poměrně rozsáhlého sběru terénní dokumentace byly tyto objekty nově vytvořeny tak, aby reprezentovaly základní charakter i odlišnost lidových staveb jednotlivých oblastí v maximální čistotě. Třebaže existoval soubor výstavních objektů jen dočasně a stavby nebyly původní, šlo vlastně o naše první museum lidové architektury, ojedinělé v celé tehdejší střední Evropě. (Frolec – Vařeka 1983, s. 98)

Stavby zde soustředěné byly svým způsobem extraktem dosavadního odborného zájmu o lidovou architekturu, zájmu etnografů i architektů. (s. 60) [...] Vesnice byla od prvních výstavních dnů živá a byla srdcem výstavy. Byla též, pomineme-li Českou chalupu na Jubilejní výstavě, prvním muzeem v přírodě ve střední Evropě, jen nepatrně mladším než slavné skandinávské skanseny.⁵⁴ (Brouček 1996, s. 62)

⁵² V současné době Česká národopisná společnost sdružuje etnografy a folkloristy, pořádá vědecké konference, vydává odborné periodikum *Národopisný věstník* a udržuje úzký kontakt s Národopisnou společností Slovenska.

⁵³ Fotodokumentaci jednotlivých objektů přináší například průvodce *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: L. J. Čech, 1895 (pro naši práci jsou podstatné zejména snímky č. 17–37).

⁵⁴ Doplníme, že prvním národopisným muzeem v přírodě se stal roku 1891 areál Skansen ve Stockholmu. Místní název se vžil jako obecné označení pro muzeum lidových staveb v přírodě.

Osud výstavní vesnice však nebyl příliš šťastný. Podle Šuberta se objekty měly ponechat pro komplex budoucího Národopisného muzea.⁵⁵ Z tohoto záměru bohužel sešlo, exponáty byly několik let využívány jako depozitáře, jejich údržba však byla nákladná, proto pozvolna chátraly. Z devadesáti objektů bylo zachováno jen několik (například vyřezávaný dřevěný kříž z Dolních Bojanovic od F. Výmyslického), ostatní byly prodány na „stavební dříví“.⁵⁶

Do jaké míry se Alois Jirásek na Národopisné výstavě podílel? A existují nějaké texty, které by reflektovaly jeho zájem o ni, případně dosvědčovaly jeho aktivní působení? Již víme, že Jirásek byl od roku 1891 členem prozatímního výstavního výboru a o dva roky později se o něm uvažovalo jako o prvním předsedovi Národopisné společnosti československé. Post nepřijal, v tomtéž roce se však stal členem krajinského odboru v Hronově. Díky zkušenostem, které získal při budování České chalupy na Jubilejní výstavě, se mohl aktivně zapojit do realizace výstavní vesnice, respektive návsi, jež měla návštěvníkům představit základní typy lidových staveb.

Jirásek o připravované výstavní vesnici referoval 17. března roku 1895 na koncertě Spolku českých žurnalistů.⁵⁷ Předpokládal, že se bude jednat o jednu z nejatraktivnějších atrakcí. Náves podle Jiráskova kontinuálně navazuje na Českou chalupu z Jubilejní výstavy, je však rozšířena o množství lidových staveb, jež jsou reprezentanty typické lidové architektury domácí provenience a dokladem národní svébytnosti. „Poznáme, že máme víc svérázného, nežli dosud tušíme“ (Jirásek 1895b, s. 227). Jirásek se rovněž zmiňuje o tvaru návsi (tzv. okrouhlice), který je typický pro nejstarší slovanské vesnice. Autor dále stručně komentuje jednotlivé stavby (obšírněji kopaničářskou chatu), všímá si podobností, případně uvádí místní specifika (hanácký žudr, jihočeské perutě). I přes některé odlišnosti (rozloha, uspořádání interiéru) upozorňuje na společný slovanský základ všech vystavovaných objektů.

Každé stavení kolem reprezentuje některou krajinu ze zemí národa československého, každá skoro má něco svého zvláštního, osobitého, a přece v tom celku viděti společný základ a kořen jeden. Způsob stavby, roubení, shledáváme všude, ať na stavbě slovácké, české nebo slezské, staroslovanský srub všude, ať prostý,

⁵⁵ Ve svém návrhu na pořádání Národopisné výstavy československé Šubert píše: „Rozumí se, že by se muselo podniknouti všechno, aby národopisná stavení, jež by se zřídila, zůstala na vždy jako část a příslušenství českého musea národopisného“ (*Národopisná výstava československá v Praze 1895*, s. II).

⁵⁶ Brouček 1996, s. 62.

⁵⁷ Text Jiráskova příspěvku byl následně uveřejněn v tisku (Jirásek, A.: Starou Prahou a návsi. In: *Zlatá Praha 1895*, roč. 12, č. 19, s. 226–227).

nebílený nebo pro bezpečnost hlinou omazaný, lepenec, nebo již zděný a sklepem nebo sýpkou nebo již i špejcharem nyní nazývaný. Lomenice na všech stavbách více méně ozdobná, malý přístřešek nad ní skoro všude, ať na české nebo slezské stavbě, ať už kukla, kabřinec nebo kosak sluje. Kryt střechy všude podobný s kalencem, kalenicou, došky to v kalu, v hlíně namočenými, na vrchu, ať na kopaničářské nebo jihočeské chalupě. (tamtéž, s. 226–227)

Expozice má podle autora neocenitelnou hodnotu národopisnou. „Jaký to obraz poměrů i rozvoje, jaké bohatství materiálu národopisného, co látky k srovnávacímu studiu všeho lidu českoslovanského!“ (tamtéž, s. 227). Současně plní funkci poznávací, identifikační, destigmatizační a integrační.

Kromě návsi promluvil autor i o Staré Praze, další velmi zajímavé části výstavy, jež zpodobňovala Ovocný trh (malé náměstí Staroměstské) za vlády Rudolfa II. Jirásek ve svém příspěvku nejprve rekonstruoval podobu náměstí, vzpomenu na výrazné historické mezníky (dobu pobělohorskou) i osudy některých objektů (kostel sv. Linharta).⁵⁸

V tomtéž roce (tedy 1895) otiskla Osvěta Jiráskův článek *Lidové stavby. Národopisná výstava českoslovanská*.⁵⁹ Jedná se o pojednání, strukturou připomínající průvodce, doplňkový text k výstavní návsi, jenž potenciálního návštěvníka seznamuje se zdejšími koloritem vystavovaných objektů. Jirásek opět vyzdvihuje význam této výstavní části: „Před námi náves neobyčejná, jaké ještě nebylo, náves všeho lidu českoslovanského“ (Jirásek 1895c, s. 629). Při důkladném prozkoumávání jednotlivých objektů by měl pozorovatel podle Jiráska odlišit ty komponenty, které jsou ryze původní, tedy domácí provenience, od částí, jež jsou převzaty od cizích vzorů.⁶⁰ Připomíná, že jediným objektem, který byl komponován volně, je rychta zhotovena dle návrhu J. Kouly, v níž spatřuje nejslabší článek expozice. Po výčtu všech vystavovaných stavení, který zahrnuje i přidružené objekty (boží muka, dřevěný kříž) a dřevěný kostel,⁶¹ následuje popis jednotlivých lidových staveb, jež mezi sebou srovnává,⁶² uvádí specifika, popřípadě upozorňuje na podobnosti. V tomto ohledu se jedná o rozšíření

⁵⁸ Kostel sv. Linharta byl za vlády Josefa II. zrušen a kolem roku 1800 rozbořen. Na Národopisné výstavě však exponát tohoto objektu nechyběl.

⁵⁹ Jirásek, A.: *Lidové stavby. Národopisná výstava českoslovanská*. In: *Osvěta* 1895, roč. 25, č. 7, s. 629–639.

⁶⁰ Jedná se především o stavení ze Slánska. „Slanský pavilon vypadá dosti cize vedle ostatních staveb a cizí vliv, z německého sousedství, je na něm patrný“ (tamtéž, s. 638).

⁶¹ „Je to stavba neobyčejná, zřízena dle vzorů již vzácných, zanikajících“ (tamtéž, s. 636).

⁶² Nutno dodat, že Jirásek tyto objekty srovnává výhradně s českými domy. To dokládá například tato citace z popisu starohanáckého gruntu: „Co každému, zvláště Čechovi z království zde do očí bije, je veliký, masivní výstupek z prostřed domu přede dveřmi do návsi vyčnívající. Je to pravý hanácký „žudr““ (tamtéž, s. 633).

předchozího textu *Starou Prahou a návsi*, ve kterém podrobněji popisuje jen chalupu kopaničářskou. Do jaké míry Jirásek tuto pasáž přejímá i do tohoto článku, si povšimneme v následujících ukázkách:

Tam na konci ta chata kopaničářská ze všech nejprimitivnější, na níž na celé není železného hřebíku, roubená, slamou krytá, s nízkým povalovým stropem, bez kamen, toliko vyhřívaná hliněnou pecí se slaměným komínem hlinou omazaným, umístěným ve světničce nad ohništěm, kterýž komín nestrmí nad střechu, nýbrž končí na půdě a po ní dým pouští, toť svědek starodávného zařízení! Podobnou pecí vyhřívali naši předkové své jizby od nepamětných dob, podobnou pecí, ale kamennou, připravovali si parní lázeň dle svědectví španihelského žida Ibrahima-Ibn-Jakuba, jenž ve druhé polovici X. století Čechami i Polskem cestoval, podobnou pecí byla vyhřívána ještě jizba knížecího rodu Vraclavského u nynějšího Vysokého Mýta v XI. a ve XII. století, jak můžeme souditi dle svědectví Kosmova.

Jak je v té chatě kopaničářské i nábytek jednoduchý, jak vše prosté! Dvěře rudě natřené mají primitivní ornament snad jen prstem malovaný. (Jirásek 1895b, s. 227)

Na konci jako zastrčená, osamělá chata kopaničářská, dílo samých kopaničářů. [...] Chata kopaničářská je ze všech staveb na výstavní návsi nejprimitivnější, ale nemálo zajímavá. Na celé stavbě není železného hřebíku, nad obilným roubením hustá, došková střecha. [...] Dvěřmi rudě natřenými, prostinkým, bílým ornamentem ozdobenými vcházíme do „pitvoru“ (síně), odtud do nízké jizby malých oken, povalového stropu, chudého zařízení [...] V jizbě není kamen. Místo nich hliněná pec vpravo ode dveří. V peci se topí i vaří [...] kouř z ní odvádí komín nad čelesnem, a to komín slaměný, hlinou omazaný, jenž končí ne nad střechou, nýbrž pod ní, na půdě. [...]

V prostě té jizbě zařízení tak prostinkého, ale zajisté také starobylého, maně si vzpomeneme na dávné doby, kdy v slovanských domácnostech nebylo kachlových kamen, kdy jenom pec jizbu vyhřívala, kdy i sloužila ku přípravě parní lázně (to pak kamenná), jak svědčí španihelský žid Ibrahim-Ibn-Jakub, jenž ve druhé polovici X. století cestoval Čechami i Polskem. Vzpomeneme také, že ještě v XI. a ve XII. století i knížecí komnaty měli pec, jako jizba na hradě Vraclavském (u nynějšího Vys. Mýta), v které kníže Svatopluk a zrovna u pece, jak Kosmas svědčí, vynesl hrozný rozsudek nad Vršovci. (Jirásek 1895c, s. 634–635)

Jiráskovo líčení je velmi plastické, vedle exteriéru zahrnuje i vnitřní uspořádání objektů a jejich vybavení.⁶³ Do textu zapojuje lidovou terminologii (legátky, žebračka, bedro), nevyhýbá se zmínce o etymologii vybraných termínů.⁶⁴ V rámci popisu vystavovaných staveb uvádí jména projektantů, eventuálně dalších spolupracovníků, místy se zmiňuje i o gruntech či statcích, jež posloužily jako vzor vybraným objektům. Přiznává, že v rámci exponátů chybí zástupci prostších chalup chudého lidu, tento nedostatek však obratem omlouvá. „Než úplnost je tu

⁶³ Kromě stavení oravského, ve kterém bytovala skutečná rodina. „O vnitřním zařízení nelze tu promluvit. Kdykoliv si je chtěl podepsaný prohlédnouti, nemohl do stavení. Bylo zavřeno“ (tamtéž, s. 634).

⁶⁴ Jedná se například o původ slova „žudr“ (Jirásek nerozlišuje mezi termínem „žudr“ a „žudro“). V této souvislosti Jirásek vychází z poznatků V. Houdka, autora stati *Hanácký grunt* (Praha: F. Šimáček, 1893, s. 21–22).

nemožná“ (tamtéž, s. 629). Tuto skutečnost zmínil ve svém článku i J. Jakubec,⁶⁵ jenž mimo jiné vychází ze studie Jiráskovy.⁶⁶ Na rozdíl od Jakubce se Jirásek zdržuje přísnější kritiky. Příčinou je nejspíše samotná povaha článku, jenž, jak jsme zmínili výše, je jakýmsi doplňkovým textem k expozici a nabývá charakteru průvodce. Z Jiráskova textu je patrné nadšení, expozice podle něj přispívá k obecnému poznání naší vlasti, k rozšíření obzorů a ke vzájemnému sblížení.

Je to pout' zajímavá a poučná. Leccos nového, leccos zvláštního tu viděti, a přece také s naším dost podobného a stejného, takže mnohý našinec jasněji a živěji uvědomí si naši příbuznost s obyvateli těch půvabných nebo žímých polí, jež jsou nám celkem tak málo známy, a řekneme upřímně, mnohým u nás i cizí. I to si uvědomí, že naše vlast jde dál nežli k České Třebové, k Litomyšli a k Počátkům, že dál, hodně dál. (tamtéž, s. 635–636)

„Teď je třeba se starati, aby ze skvostného toho díla se co nejvíce zachovalo!“ (tamtéž, s. 639), uzavírá svůj příspěvek Jirásek. Již víme, že se jeho slova tak úplně nenaplnila. Objekty vzaly po výstavě za své. Nicméně hlavní myšlenka zůstala. Zájem o lidovou architekturu se díky této expozici rozšířil mezi odbornou veřejnost, pro níž se tyto objekty staly předmětem bádání a terénních výzkumů. Pozvolna vznikaly odborné texty, v nichž byly tyto stavby pečlivě zdokumentovány a popsány. Výsledkem tohoto rozsáhlého studia bylo vytvoření typologie domů (lokální dobové formy lidového domu), jež je uváděna v současných příručkách a slovnících.⁶⁷

2.3 Lidová architektura

Odborný zájem o lidové stavitelství v poslední třetině devatenáctého století neměl na území Čech nikterak dlouhou tradici. V Evropě vznikaly první odborné práce v průběhu 2. poloviny 19. století (A. Meitzen), u nás se však jednalo zejména o výtvarníky (F. Kalivoda, J. Mánes) a literáty (S. Čech), již jako první přenesli

⁶⁵ Jakubec, J.: Národopisná výstava českoslovanská. In: *Naše doba* 1894–1895, roč. 2, s. 813–821, 914–917, 999–1017, 1110–1115.

⁶⁶ „Z výstavní vsi nikdo neodnese si po stránce sociální věrný obraz skutečné dědiny české. Takhle bydlí asi 10%–20% té které osady. Je tu znázorněna především aristokracie našeho lidu, stav selský. [...] Právem možná nazvati tuto ves dědinou selskou, jaké nenajdeme nikde v českých vlastech. [...] Chybí tu ten průměrný, četnější typ obydlí českého člověka; chybí tu jeho chaloupka. [...] Pozorovatel má tu před sebou stavení určitého kraje a odnáší si odtud přesvědčení, že to typ toho kraje, že tak vypadají stavby toho kraje. Ale představa taková je mylná“ (Jakubec 1895, s. 1015). Dále Jakubec píše, že výběr a zhotovení vystavovaných objektů je podle něj podřízen požadavkům architektonickým, nikoliv etnografickým.

⁶⁷ Vařeka, J. – Frolec, V.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2007.

svou pozornost k lidovým obydlím a architektuře, která je inspirovala k romanticky laděným obrazům, sentimentálním básním, selankám a jiným beletristickým ztvárněním.⁶⁸ Hlubší zájem o lidové stavitelství projevil roku 1869 Bernhard Grueber ve svém článku *Dřevěné stavby v Čechách* a výtvarný odbor Umělecké besedy (S. Pinkas, A. Wiehl, J. Koula) v roce 1880, jenž se primárně zamýšlel nad zachováním těchto historicky cenných objektů. Zmínku o dřevěných lidových stavbách přinesl roku 1883 půlročník *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém*, který otiskl článek *O české chaloupce a památkách našich vůbec*,⁶⁹ jenž je apelem, aby se tyto avizované objekty staly předmětem hlubšího výzkumu (v tomtéž čísle nalezneme i výzvu ke sběru nápisů na stavbách). Autorem obou textů je nám již známý Antonín Wiehl.

Leč nejde tu o vyčerpání tohoto předmětu, jež doposud jest nemožno, stává se tu jenom připomenutí a provolání našim inženýrům a architektům zvláště venkovským, by v okrsku své působnosti všímali si památek těchto, jakož i renaissančních a gothických; jeť vlast' naše bohatá na památky podobné a stává se velmi často, že zcela neznámým krásným předmětem jsou interesující se o to kruhy překvapeny a oslněny. Naše vlast' nemá posud historii svého umění a nebude ji tak snadno mít, an není materiál nikde nashromážděn a ani poněkud spracován. Jest to úloha pro nás důležitá, nutná, hleďme ji co možno sledovati. (Wiehl 1883a, s. 54)

O dřevěných stavbách jakožto národní památce, o kterou je třeba pečovat a zachovávat ji pro další generace, píše o rok později Jan Koula. Ve svém textu *Studie chalup*⁷⁰ zmiňuje spolupráci Spolku s Uměleckou besedou, jež se pustila do rozsáhlého sběru nákrešů vesnických staveb, které by měly posloužit současným architektům.⁷¹

⁶⁸ Připomeňme Šolcovu báseň *Naše chaloupky* ze sbírky *Prvosenky* (1868), báseň *Svatopluka Čecha Chaloupka* (1874) a dále jeho fejetony *Dvě chalupy moravské* a *Moravská selanka* uveřejněné v roce 1881 v *Národních listech*, které byly později otištěny v *Několika obrázcích moravských* (1884), *Humoreskách, satirách a drobných črtách* (1890) a ve *Vzpomínkách z cest a života* (1900).

⁶⁹ Wiehl, A.: *O české chaloupce a památkách našich vůbec*. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém* 1883, roč. 18, č. 1, s. 53–54 [pod šifrou A. W.].

⁷⁰ Článek byl uveřejněn v tomtéž periodiku *Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království českém* 1884, roč. 19, č. 2, s. 90–100.

⁷¹ Tato idea plně rezonuje s pozdějšími záměry Národopisné výstavy československé, v jejímž Memorandu podaném městské radě kr. hl. města Prahy se dočítáme: „Pokud se týče modelů staveb, bude nutno si jich zaopatřiti několik set. Seřazením jich stanou se patrný všechny samostatné motivy staveb prstonárodních, a není pochyby, že z tohoto názoru a podrobného studia budou moci architekti čeští těžiti ve prospěch osobitého stavebního slohu českého a používati toho slohu při stavbách nových“ (*Národopisná výstava československá v Praze 1895*, s. IV).

Erudovanější pohled na problematiku lidové architektury přináší článek Aloise Jirásky, uveřejněný v Květech roku 1887.⁷² Jeho stať *České chalupy a stará stavení městská* patří mezi první obsáhlejší odborná pojednání o lidovém stavitelství.⁷³ Autor je vůbec první, kdo do svého textu zavádí terminologii s ohledem na specifické místní názvy. Není bez zajímavosti, že na začátku se Jirásek zmiňuje o tom, že tento článek má být jakýmsi úvodem do problematiky lidového stavitelství, neboť plánuje obsáhlejší pojednání do „Archeologických památek“. Autor má jistě na mysli časopis Památky archeologické a místopisné, nad kterým, v době, kdy vyšel Jiráskův článek v Květech, převzal redakci dr. J. L. Píč (po J. B. Miltnerovi). Při pročitání jednotlivých ročníků tohoto periodika (od r. 1887), však na žádný Jiráskův článek tohoto druhu nenarazíme. Nezmiňují se o něm ani bibliografie sestavené F. Pátou či J. Kuncem. Je tedy pravděpodobné, že z Jiráskova záměru sešlo. Je to jistě škoda, neboť i z tohoto „nástinu“, jak článek charakterizoval sám Jirásek,⁷⁴ později vycházeli mnozí autoři (jak jsme se přesvědčili u A. Wiehla).⁷⁵ Nosnost Jiráskovy stati je potvrzena i tím, že se dodnes uvádí v odborných příručkách.⁷⁶

Text Jiráskovy studie je rozdělen na dvě části (v Květech vyšel na pokračování). První z nich plně koresponduje s charakterem výše zmíněných textů (Umělecké besedy, A. Wiehla, J. Kouly). Jirásek připomíná, že je třeba dřevěné lidové stavby „seznat“ (podrobit výzkumu), „zachovat“ (apel na důležitost památkové péče), „obnovit“ (odborná renovace a zrestaurování chátrajících objektů) a „oživit“ (lidové stavby by měly sloužit jako vzory pro současné architektury). Upozorňuje na rázovitost těchto objektů, jež potvrzují naši kulturní svébytnost a vyčleňují nás tak z područí cizích vlivů (zejména německého). Právě záchranou těchto staveb lze čelit sílící germanizaci. „Snaha ta je veledůležitá

⁷² Jirásek, A.: *České chalupy a stará stavení městská*. In: *Květy* 1887, roč. 9, č. 7–8, s. 61–67, 175–180. Autorem obrazového materiálu byl J. Prousek. Ve svých pamětech Jirásek vzpomíná: „Když jsem toto pojednání dopsal, zaslal Jan Prousek, nevěda ovšem o mé práci, jakož já nevěděl o jeho, Květům obrázky českých, dřevěných staveb. A ty pak a několik náčrtků mnou opatřených vloženy do mého textu“ (Jirásek 1913c, s. 301).

⁷³ „To byla, myslím, první, obsáhlejší studie o našich roubených stavbách“ (tamtéž).

⁷⁴ Podle Jirásky se jedná spíše o doplňkový text k Prouskovým kresbám.

⁷⁵ Mezi dalšími byl například J. Jakubec či Z. Nejedlý.

⁷⁶ Jedná se zejména o literaturu z oblasti etnologie či architektury. Mezi monografie, jež odkazují k Jiráskovu textu například patří: Brouček, S. – Pargač, J. – Sochorová L. – Štěpánová I.: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, 1996 [avšak v této monografii je uvedené chybné vročení Jiráskova článku]; Vařeka, J. – Frolec, V.: *Lidová architektura*. 2. přeprac. vyd. Praha: Grada, 2007; Malacka, E.: *Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století*. Brno: MU, 2009; Malach, R. – Válka, M.: *Vesnická stavební kultura*. Brno: MU, 2014; Křížová, A. – Pavlicová M. – Válka, M.: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: MU, 2015.

v těžkém našem zápase“ (Jirásek 1887, s. 61). Podle Jiráska tak zájem o lidové stavitelství posílí naše národní uvědomění a sebevědomí. Toto vlastenecké zabarvení textu je v rámci tehdejšího kontextu pochopitelné. Jirásek svou stat' psal v době napjatých česko-německých vztahů a v dlouhodobě nepříznivém sociálním klimatu, jež bylo navíc posíleno všeobecnou nespokojeností s českou politickou scénou (viz podkapitola 2.1). Jirásek je však inovativní v tom, že problematiku národnostních vztahů a dialogu o české národní otázce pojímá neotřele – poukázáním na národní aspekt lidového stavitelství.

Vedle lidových dřevěných staveb uvádí Jirásek i dřevěné stavby sakrální (tzv. církve). Domníváme se, že Jirásek byl mezi prvními, již na důležitost těchto církevních objektů upozornili.⁷⁷ Dalším benefitem Jiráskova textu jsou uvedené příklady tehdy ještě existujících dřevěných staveb, jež byly situovány zejména do oblasti východních a severovýchodních Čech. Tento výběr lokalit byl dán četnějším výskytem dřevěných objektů⁷⁸ i skutečností, že tyto krajiny byly autorovi důvěrně známé. Jirásek vycházel především z vlastního pozorování a zápisků z cestovních deníků (o tom viz dále).

Nejstarší domy dřevěné shledal jsem v Novém městě n. M. na předměstí, kdež jeden je z r. 1759 a druhý z konce 17. století, jak nápis dosvědčuje že „Anno 1697 dne 11. octobris vyzdvížena jest lomenice tato s pomocí P. Boha všemohoucího s nákladem paní Anny Tomkovy.“ (tamtéž, s. 65)

Jako jeden z prvních se zaměřoval na popis architektonických prvků, nejvíce ovšem na lomenici, „jež bývá parádní částí dřevěného stavení“ (tamtéž, s. 65). Způsob zavádění lidové terminologie do textu je u Jiráska nenásilný, názvy jednotlivých částí domu umně začleňuje do okolního kontextu, tudíž se i „laický“ čtenář v textu neztrácí.

Při doškových střechách bývají šindelové okraje, jimž „okolky“ říkají. Řada došků nebo šindelů slove „šár“. Nad „čelem“ stavení pne se prkenný štít „lomenice“ zpravidla s useknutým vrcholem, místo něhož bývá přístřešek, vybíhající z vrchního šáru a kryjící lomenice s hora. Přístřešek ten, na jehož temeni trčí dřevěná, vyřezávaná „makovice“ nebo železná, nebo plechová „vrzátka“ různých podob, slove na Náchodsku „kabřinec“, na Litomyšlsku „kukla“ a je význačnou částí našeho stavení. (tamtéž, s. 65–66)⁷⁹

⁷⁷ O dřevěných kostelech (konkrétně v Koči a u Broumova) píše již v roce 1869 Bernhard Grueber ve zmíněném článku *Dřevěné stavby v Čechách*, uveřejněném ve Zprávách Spolku architektů a inženýrů v Čechách (1869, roč. 4, č. 1, s. 37–41).

⁷⁸ „Ve středních a západních i jižních Čechách, pokud jsem je seznal, podobných staveb bychom však nenašli“ (tamtéž, s. 180).

⁷⁹ Povšimněme si, že pokud se výraz v textu objevuje poprvé, je označen uvozovkami. Pokud se však opakuje, je již automaticky do výkladu začleněn bez jakéhokoli značení.

Rovněž vůbec poprvé se tato stať podrobněji zabývá nápisy na lidových stavbách (na lomenici či záklopovém prknu kabřince). V této souvislosti si vzpomeňme na výzvu ke sběru nápisů z roku 1883.⁸⁰ Jirásek vybrané průpovědi cituje, eventuálně zmiňuje i místní varianty. Pro kulturní historii jsou tyto nápisy cenné, neboť přinášejí informace o genezi těchto objektů, jejich majetníku, případně staviteli, a dokumentují kulturní úroveň zdejších obyvatel.

Ve druhé části textu Jirásek popisuje městské dřevěné domy (s typickým podloubím a pavlačí), stručně se zabývá i jejich vnitřním uspořádáním. Zmiňuje se také o dalších hospodářských budovách, jako je starobylý srub.⁸¹ Dalším zajímavým doplňkem je pasáž o záchranných krocích při chátření dřevěného stavení (stáhnutí „do kleští“, „podvlíkání“) či jiných úpravách (stavení „v kožichu“).

Z Jiráskova příspěvku je patrné, že v lidovém stavitelství vidí potenciál, který by měl nabádat k dalším výzkumům (vybízí například ke komparaci se dřevěnými stavbami na Moravě a v Uhrách). Zájem o tuto oblast však přenechává odborníkům. „Dost by tento článek vykonal, kdyby vzbudil zájem některého čtenáře a kdyby jmenovitě přiměl některého odborného znalce, aby si těch chalup povšiml a jak náleží je vypsál“ (tamtéž, s. 180).

Jirásek tak svým textem poskytl vhodnou materii k budoucím odborným pracím. Mohlo by se zdát, že tímto Jirásek téma lidové architektury definitivně vyčerpal. Že tomu tak není, dosvědčuje první část čtrnáctého svazku monumentální encyklopedie *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* z roku 1894.⁸² Tato rozsáhlá čtyřiadvaceti-svazková publikace, vytvořená autorským kolektivem, vycházela od roku 1885 do roku 1902. Cílem encyklopedie bylo zmapovat a popsat země Rakousko-uherské monarchie, a to z různých hledisek, včetně etnografického. Čechy (Böhmen) byly obsaženy ve dvou svazcích (14., 15.), jež vyšly v letech 1894 a 1896. K autorům, kteří přispěli svými texty do těchto svazků, patřili například A. Sedláček, J. A. Helfert, L. Niederle, O. Hostinský, P. Sobotka, A. Truhlář a Alois Jirásek. Ten se podílel na kapitole věnující se českému folkloru (*Volkskunde Böhmens*), do níž napsal oddíl nazvaný *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven*

⁸⁰ Wiehl, A.: Průpovědky na stavbách. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém* 1883, roč. 18, č. 1, s. 58 [pod šifrou A. W.].

⁸¹ Později byl srub nahrazen sýpkou neboli špýcharem (špejcharem).

⁸² Pracujeme s německým vydáním, maďarské má výrazně odlišnou strukturu, liší se počtem svazků i obsahem.

(Povaha, pověsti, kroje, osady a obydlí Slovanů).⁸³ Jednalo se o rozsáhlejší text, doplněný o bohatý obrazový doprovod.⁸⁴

Jirásek svůj zájem o lidové stavitelství završil statí *O českých osadách a dřevěných stavbách*, jež byla poprvé otištěna ve dvaadvacátém svazku Sebraných spisů roku 1896.⁸⁵ Text je pozoruhodný již svou strukturou. Jedná se vlastně o syntézu dvou prací odlišného stáří: článku *České chalupy a stará stavení městská* (1887) a části textu *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven* (1894) v českém překladu.

Stat' je členěna do pěti oddílů. První z nich vychází ze zmíněného článku z roku 1887. Avšak nejedná se o text identický. Vedle redukcí jsou do statí *O českých osadách a dřevěných stavbách* včleněna komplementa (například zmínka o dřevěném kostele v Liberku, zvonici ve Skramníku, či starobylém trámu třenického statku). V této souvislosti upozorňujeme na článek J. Škabrady *Objev a zánik domu č. p. 22 z Živohošti*, uveřejněný v Českém lidu v roce 1978.⁸⁶ Autor si při komparaci těchto dvou textů všiml, že ve statí *O českých osadách a dřevěných stavbách* se ve výčtu nejstarších datovaných dřevěných domů, které Jirásek sám navštívil, vyskytuje zmínka o objektu v „Živohoušti“. Ta však v článku z roku 1887 chybí. Škabrada tak dochází k závěru, že Jirásek tuto stavbu do výčtu zahrnul dodatečně, až poté, co ji na některé ze svých studijních cest objevil. V rámci Škabradovy predikce to muselo být v rozmezí let 1887–1896. Díky Jiráskovým záznamům v cestovním zápisníku zjistil, že Živohošť Jirásek navštívil v květnu roku 1896 během své cesty na Sedlčansko. V poznámkách je zahrnut popis objektu, doplněný o nákresy a schémata. Zmínku o tomto objektu tedy pravděpodobně doplnil těsně před vydáním dvaadvacátého svazku Sebraných spisů.⁸⁷

⁸³ Jirásek, A.: *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven*. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Böhmen* (1). 14. Band. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Hölder, 1894, s. 392–437.

⁸⁴ Tento text byl Jiráskem využit ke zpracování čtyř statí obsažených v prvním vydání dvaadvacátého svazku Sebraných spisů (*Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Praha: J. Otto, 1896). Jedná se o statí: *O Českých osadách a dřevěných stavbách*, *O českém kroji*, *O českých bájích, báchorkách a pověstech*, *O povaze českého lidu*. Pro potenciální hlubší výzkum by bylo nezbytné podrobit německy psaný text důkladné analýze a komparaci s českými překlady.

⁸⁵ Jirásek, A.: *O českých osadách a dřevěných stavbách*. In: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 68–97.

⁸⁶ Škabrada, J.: *Objev a zánik domu č. p. 22 z Živohošti*. In: *Český lid* 1978, roč. 65, č. 4, s. 233–238.

⁸⁷ „I když můžeme předpokládat značnou pružnost při posledních úpravách textu před vytištěním, je malý časový interval mezi poznáním stavby a vydaným doplněným textem pozoruhodný. Pro definitivní doplnění informací by bylo třeba zjistit, kdy přesně v Ottově nakladatelství vyšel, resp.

Co se týče obsahové stránky, charakterizovali bychom Jiráskův text jako populárně naučný. Autor bez složitých formulací seznamuje čtenáře se starobylými dřevěnými objekty nacházejícími se na našem území (I. oddíl), s historií zakládání osad, jejich původní podobou a sociální stratifikací obyvatel (II. oddíl), s důkladným líčením dřevěných staveb, včetně procesu geneze a záchranných postupů⁸⁸ (III. oddíl), s popisem obytného stavení⁸⁹ i přidružených hospodářských objektů (srub, stodola⁹⁰) (IV. oddíl) a s popisem interiéru na příkladu domu na Domažlicku (V. oddíl).

Tato studie uzavírá Jiráskovo tvůrčí období, v němž se zaměřoval na aspekty lidového stavitelství. Později již žádnou odbornou studii specializující se na tuto oblast nevytvořil. I tak je jeho činnost v této sféře záslužná. Byl jedním z prvních, kdo poukázal na důležitost lidové architektury, podal její odborný popis s využitím terminologie, která se později v dalších textech téhož druhu ukotvila a je užívána dodnes. Byl iniciátorem odborného studia lidových staveb a zasloužil se o etablování lidové architektury jako svébytné části české etnografie. Díky své aktivní účasti na obou výstavách (z let 1891 a 1895) významně přispěl k rozvoji poznání této oblasti a svými příspěvky ovlivnil další generace badatelů. Lze souhlasit s formulací v *Encyklopedii lidové architektury*: „[A. Jirásek] patří k průkopníkům odborného zájmu o lid. stavby.“⁹¹

Díky zmínce o Škabradově článku jsme se přesvědčili, že oblast Jiráskova odborného zájmu o lidové stavitelství by nám mohla poskytnout možnost potenciálního hlubšího bádání. Avšak je téměř jisté, že bychom se nemohli obejít bez pečlivé analýzy Jiráskovy literární pozůstalosti (zejména cestovních deníků, popřípadě korespondence) a mezijazykové komparace s německou verzí výše zmíněného textu.

byl vytištěn 22. svazek 1. vydání Sebraných spisů a – v ideálním případě – moci doložit i způsob doplnění textu (můžeme zřejmě předpokládat, že se tak stalo až v korektuře)“ (Škabrada 1978, s. 237).

⁸⁸ V tomto ohledu tento oddíl částečně koresponduje s Jiráskovým článkem z roku 1887.

⁸⁹ Zajímavá je například informace týkající se první doložené zmínky o lomenici ve vánoční hře ze 16. století. Jiráskův zmiňovaný příklad nápisu na záklopovém prknu kabřince pak odpovídá nápisu na České chalupě ze Zemské jubilejní výstavy z r. 1891 (viz poznámka č. 41).

⁹⁰ Podle Jiráskova popisu usuzujeme, že by se mohlo jednat o velmi vzácný typ stodoly polygonální (s vícebokým půdorysem).

⁹¹ Vařeka, J. – Frolec. V.: *Lidová architektura. Encyklopedie. 2. přeprac. vyd.* Praha: Grada, 2007, s. 101.

2.4 Pamětihodnosti

Do této kategorie Jiráskových textů lze s jistotou zařadit pojednání nazvané *Umělecké památky v Litomyšli* z roku 1886.⁹² „Článeček, jenž chce toliko upozornovati a býti průvodcem“ (Jirásek 1886a/1954, s. 169) seznamuje čtenáře s nejvýznamnějšími litomyšlskými pamětihodnostmi. Není jich mnoho. Prvním popisovaným objektem je děkanský kostel sv. Kříže, na němž Jirásek ukazuje nevhodný vztah k památkovým objektům v podobě nezdařilých pokusů o renovaci či nešťastného způsobu úprav, jež významně porušují původní stavební sloh budov. Tyto stavby jsou podle něj poznamenány „znešvaženými přílepkami a přístavkami pozdějších dob“ (tamtéž). Z toho vyplývá, že autor si nejvíce cení zachovalých starobylých komponentů. Novější renesanční pískovcový portál je tak podle Jirásky „dílo samo sebou ušlechtilé a krásné, slohem však ku původnímu slohu chrámovému se nehodící“ (tamtéž, s. 165). Necitlivý vztah k památkám ilustruje příkladem klenby s tesanými hlavami v kapli sv. Josefa. „Škoda, že tlustá vrstva vápna pokrývá toto starobylé dílo“ (tamtéž, s. 166). Není bez zajímavosti, že do textu zapojuje i vlastní úsudek a nabrání se možným hypotézám. Na základě observace dedukuje:

Zdá se, že hlavy ty, z nichž tři nalevo, hledě k oltáři, jsou bradaté a tři napravo více rázu ženského, jsou portrétní; snad zpodobují osoby, o stavbu kostela značných zásluh sobě dobovší. Nasvědčuje tomu hlava v biskupské infuli prostřed oněch dotčených šesti hlav, zrovna nad oltářem. Je pravděpodobno, že zpodobuje hlavu samého zakladatele, biskupa Jana ze Středy. (tamtéž, s. 165–166)

Druhou význačnou litomyšlskou pamětihodností je podle autora renesanční zámek. Bohužel v době, kdy Jirásek svůj text psal, nebyl zámek zrovna v nejlepší kondici. „Nevážnost k dílu tak umělému dopustila, aby tak zašel“ (tamtéž, s. 166), trpce komentuje neutěšený pohled na zámeckou budovu. Ovšem i toho Jirásek využívá k demonstraci nešvarů týkajících se péče o historicky cenné objekty, jako například nevhodné zásahy do původní zámecké fasády, z níž jsou patrné jen pouhé „chatrné zbytky, prorážející zpod nynějšího jednotvárného nátěru“ (tamtéž).

Poslední zmiňovanou pamětihodností města Litomyšle je podle Jirásky bohatě zdobený kancionál ze 16. století, tehdy uložený v domě městské

⁹² Jedná se o příspěvek do *Památního listu Sokola litomyšlského*. Text byl roku 1937 vydán samostatně a v roce 1954 otištěn v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů* (ed. J. Kunc). V naší práci vycházíme z Jiráskova textu otištěného v tomto souboru.

spořitelny. Autor tuto památku podrobuje pečlivému popisu z hlediska formy (uvádí její stav, rozměry, počet stran) a obsahu. Upozorňuje zejména na ozdobné iniciálky, arabesky a malby, v nichž mimo jiné vidí potenciál pro poznání tehdejšího měšťanského kroje.

Jirásek svůj příspěvek uzavírá slovy, že zdejších památek bylo více, avšak „čas, živlové i nerozum je zmařily“ (tamtéž, s. 169). Vyslovuje se též pro vybudování městského muzea,⁹³ v němž by byly památky bezpečně uchovány (nejspíše s ohledem na nevhodně umístěný graduál).

V tomto textu je dobře patrný Jiráskův kritický postoj k nedostatečné památkové péči u nás (nekvalitní renovace, nevhodné úpravy, ignorace). Jeho „článeček“ chce skutečně „upozornovati“. Zjistili jsme rovněž, že v tomto typu textů jen suše nepřejímá informace obsažené v historických pramenech (zde zejména Sedláčkovy *Hrady a zámky*), nýbrž svůj výklad oživuje o své pocity a názory. Jirásek se tomuto tématu (pamětihodnosti a památková péče o ně) věnoval i v dalších textech (viz 10. kapitola).

2.5 Artefakty

O pozoruhodných artefaktech náhodou objevených na půdách, ve sklepích či v archivech, bylo v poslední třetině devatenáctého století napsáno množství zpráv a článků. Téma to bylo vděčné, čtenářsky atraktivní a poučné.

Roku 1879 uveřejnil Jirásek v časopise *Květy* stať s názvem *Z adamitského „archivu“*.⁹⁴ Z téhož roku pochází i další Jiráskova studie pojmenovaná *Z třetí strany*, jež byla otištěna v *Pokroku*⁹⁵ (vyšla na pokračování). Oba texty se navzájem doplňují, což dosvědčuje autorův explicitní odkaz ve studii v *Pokroku*: „jak už vypravováno a šíře o tom v letošních ‚Květech‘ pojednáno“ (Jirásek 1879b/1954, s. 140). Není bez zajímavosti, že u článku z *Květů* máme explicitně uvedeno jméno autora, příspěvek do *Pokroku* však vyšel pod šifrou (A. J.).⁹⁶ I v případě, kdybychom si autorstvím nebyli zcela jisti, provázanost obou textů nám napoví, že se jedná o téhož autora. Dále je třeba upozornit, že Jirásek

⁹³ Městské muzeum bylo v Litomyšli založeno v roce 1891.

⁹⁴ Jirásek, A.: *Z adamitského „archivu“*. In: *Květy* 1879, roč. 1, č. 5, s. 177–184.

⁹⁵ V naší práci vycházíme z tohoto textu, který byl otištěn ve sborníku *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů*. Ed. J. Kunc. Praha: SPN, 1954, s. 132–142.

⁹⁶ V *Pokroku* Jirásek vystupoval pod touto šifrou i v dalších textech.

do svých Sebraných spisů⁹⁷ zakomponoval stat' nazvanou *Z adamitského „archivu“*, jež se stejně pojmenovaným textem z roku 1879 není totožná, neboť se jedná o spojení obou výše zmíněných článků.

Jirásek ve své stati *Z adamitského „archivu“* seznamuje čtenáře s pozoruhodným artefaktem v podobě listin a rukopisných knížek, nalezených na chroustovickém panství. „Pohozeny byvše, blízko své zkázy se octly. Tu zachránila je ruka pečlivá, která je uschovala, až konečně mně byly laskavě zapůjčeny“ (Jirásek 1879a, s. 178).⁹⁸ Tyto dokumenty jsou podle autora cenné především tím, že poskytují bližší informace o adamitské víře a jejích stoupencích. „Staré ty papíry, psané rukou českých hloubavých sedláků za doby, kdy tuhá poroba lid náš sužovala, nejsou bez ceny a nezajímavý“ (tamtéž). Zkoumaný materiál zahrnuje různé typy textů: úřední žádosti, písně, katechismy, náboženské rozpravy, výklady a výpisky. Jirásek tyto texty parafrázuje, velmi často z nich cituje, případně výklad doplňuje o vlastní zkušenosti, názory či informace získané z jiných zdrojů (především z článku J. A. Helferta).⁹⁹ Vedle kritiky týkající se umělecké hodnoty některých textů („Písně ty, mimochodem řečeno, jakož vůbec i všechny ostatní, nemají žádné ceny aesthetické, jsouce jen chatrnými rýmovačkami,“ s. 182), jsou do stati zahrnuty i informace z doslechu („Slyšel jsem, že ještě před lety chodili se Adamité dívat na strouhy a potoky, nejsou-li pokryty plovoucím netřesem a plevelem, což mělo býti znamením Marokánova příští,“ tamtéž). Pokud autor narazí při citování na nejasnosti, zapojuje svou vlastní dedukci: „Radostní časové nynější! Vyrostly strašlivé (snad strážlivé = strážné?) maličkosti (? mládež) ve vás kvete Čechům krásná budoucnost“ (tamtéž, s. 184). Autor se promítá do textu i tím, že do výkladu projektuje svůj postoj ke stoupencům adamitské víry:

Obecně myslilo se, že v tajných těchto shromážděních po skončené jakési pobožnosti páchány byly oplzlosti a divoké orgie. Sousedé Adamitův vypravují skutečně rozmanité události a podrobnosti, které však poznali toliko z doslechu. Kdož by nevěděl, jak fama za jediný den vyrůstá, neřku-li za pokolení! Jisto je, že lid katolického vyznání sousedy adamitské v lásce neměl. [...] Což tu příležitosti, aby nenávisť a nesnášenlivost

⁹⁷ Jirásek, A.: *Z adamitského „archivu“*. In: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 7–24.

⁹⁸ V pamětech uvádí, že dokumenty získal od P. Danielise. „Jednou za hovoru o Adamitech v okolí litomyšlském nabídl mně svazek listin jich se týkajících. Byly z osmnáctého století, sem na děkanství dostaly se z Chroustovického panství. Obsahovaly výsledky Adamitův a některá corpora delicti, písně jejich a blouznivé zápisy. Dle toho materiálu napsal jsem r. 1879 do Květu článek *Z adamitského archivu*“ (Jirásek 1913c, s. 213).

⁹⁹ Helfert, J. A.: O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II. In: *Časopis Musea Království českého* 1877, roč. 51, č. 2, s. 201–227.

náboženská vymyslela sobě všelijaké povídačky, jež, a zvláště ty o hnusných orgiích, letem šířily se a rostly. [...] V často jmenovaných knížkách nenalezl jsem rovněž ani té nejmenší stopy o těchto divokých slavnostech. (tamtéž, s. 181)

Studie *Z třetí strany* se od předchozí stati liší již po formální stránce. Text je přehledně strukturován, citace významně redukovány, výklad je oživen krátkými příběhy (například o otci, který unesl své děti, jež mu byly kvůli adamitské víře odňaty).¹⁰⁰ Co se týče základních pramenů, autor primárně vychází ze zápisků faráře Gerstnera ze vsi Jenšovic, „laskavostí p. P. O. Danielise mně zapůjčených“ (Jirásek 1879b/1954, s. 137). Čerpá také z úředních dokumentů (dvorský patent z roku 1782)¹⁰¹ a dalších zdrojů. Již jsme zmínili, že článek vyšel v Pokroku na pokračování. Čtenáři se tak nejprve dozvěděli základní informace týkající se historie adamitské sekty, jejím výskytu na našem území a vládních opatřeních (I. část), poté autor definoval teze adamitské víry, doplněné zmínkou o politickém smýšlení adamitů (II. část) a celý svůj příspěvek završil jakýmsi pokusem o povahopis těchto „velmi zajímavých sektářů“ (tamtéž, s. 140).

Pozoruhodná je Jiráskova práce s hlavním zdrojem. Často s Gerstnerovými zápisky polemizuje, ba dokonce nesouhlasí. Například vyvrací Gerstnerův názor, že adamité byli političtí blouznivci nebezpeční pro stát. Autor sice uznává možnost sympatií s myšlenkami francouzské revoluce, „že by však přímo z racionalismu francouzského původ svůj měli, tomu přisvědčiti nelze“ (tamtéž, s. 138). Gerstnerovy poznámky o povahových rysech těchto „blouznivců“ (hloupí, suroví, zdivočelí, smilní a téměř negramotní) zmírňuje, případně neguje: „Všude jsou nehodní lidé a byli zajisté také mezi adamity, než že hloupými, surovými a zdivočelými byli, nevysvítá z jejich učení, odpovědí a zápisků“ (tamtéž, s. 139). Ani Gerstnerovy argumenty nepovažuje za pádné, a proto je vyvrací: „Takových i jinde mnoho. [...] Příklady, jež na to uvedeny, nejsou tak přesvědčivý a zvláštní, a snadno by podobné i u sedláků pravověrných také se našly“ (tamtéž, s. 140). Jirásek tedy dochází k tomuto závěru: „Ač není o všem rozhodnuto, jmenovitě o tom, co se toho ‚adamitství‘ týče, přece možná tolik říci, že ti ‚z třetí strany‘ rozhodně lepší byli, než jejich pověst“ (tamtéž).

¹⁰⁰ Jirásek u těchto příběhů však neuvádí zdroj.

¹⁰¹ Na základě tohoto dokumentu nabyli adamité mylného přesvědčení o svobodě svého náboženského vyznání. Jirásek poukazuje na velmi nekvalitní český překlad tohoto právního dokumentu, který zapříčinil nesrozumitelnost a následnou dezinterpretaci.

Již v předešlém článku jsme vyznívali, že Jiráskův vztah k adamitům se rozhodně nedá charakterizovat jako negativní. I v této studii nacházíme zřetelné tendence tyto „blouznivce“ bránit a obhajovat. V době vzniku těchto článků se o adamitech nevědělo příliš mnoho. Poznatky o nich byly získávány především z úředních záznamů, zápisků, eventuálně z nalezených či zkonfiskovaných rukopisů. Že se tak většinou jednalo o informace zavádějící, subjektivní a negativní (viz zápisky faráře Gerstnera), netřeba zmiňovat. Jirásek však ve svých textech pouze netlumočí obsah dokumentů, nýbrž je komentuje, polemizuje s nimi a v některých případech je dokonce vyvrací. Jako autor těchto článků uveřejněných v časopisech, tedy v médiích, která podstatně ovlivňovala tehdejší veřejné mínění, měl tu moc obraz adamitů zkorrigovat a zbavit jej od nánosů negativních stereotypů.

Kdo jednou u nás psátí bude kulturní naše dějiny, zvláště doby „hlubokého spánku“, tomu nebude lze pominouti tohoto světélka v obecné, čiré tmě, toho světélka připomínajícího, že všecken samostatný, duševní život nepotuchl, že tu ještě byli potomci starých táborů a Českých bratří, ovšem opuštění, bez vůdců, bez posily duchů silnějších, vzdělanějších, opírající se toliko sami na sebe, všelikou klopotou a protivenstvím jsou pronásledováni. (tamtéž)

Poslední Jiráskův článek, který tematizuje sektu adamitů, je *Příspěvek k dějinám českých blouznivců náboženských* uveřejněný v časopise Český lid v roce 1897.¹⁰² Autor navazuje na předešlé články Č. Zíbrta¹⁰³ a J. V. Šimáka¹⁰⁴ obsažené v tomtéž periodiku. Jiráskův příspěvek je rozdělen na dvě části, z nichž každá prezentuje jinou adamitskou památku. První z nich je tištěná verze Písně prorocké (pod názvem Píseň o napomenutí), z níž autor vybírá nejzajímavější pasáže, jež mají dokládat blouznivé učení adamitské sekty. V poznámkovém aparátu Jirásek odkazuje na Helfertův článek.¹⁰⁵ Ve druhé části autor předkládá opis zkonfiskované adamitské listiny, jež byla uložena na chroustovickém panství. Obsahově se jedná o návod, jak má adamita při výslechu odpovídat. V poznámce pod čarou odkazuje na svou stat' *Z adamitského „archivu“*, avšak na verzi obsaženou v Sebraných spisech. Obě části článku jsou velmi stručné, podávají zprávu o zajímavých artefaktech, jejichž obsah pouze tlumočí. Jelikož se Jirásek

¹⁰² Jirásek, A.: Příspěvky k dějinám českých blouznivců. 1. Píseň „O napomenutí“. 2. Adamitská listina. In: *Český lid* 1897, roč. 6, s. 130–132.

¹⁰³ Zíbrt, Č.: Příspěvky k dějinám českých blouznivců náboženských. I. Píseň o svatbě krále marokánského. In: *Český lid* 1897, roč. 6, s. 35–36.

¹⁰⁴ Šimák, J. V.: II. O králi Marokánu. In: *Český lid* 1897, roč. 6, s. 37.

¹⁰⁵ Viz poznámka č. 99.

zdržuje komentáře k těmto památkám, nebudeme se tímto příspěvkem dále zabývat.

Do kategorie textů o artefaktech patří také další z Jiráskových článků nazvaný *Z čarodějné knihy*.¹⁰⁶ Podle autora se jedná o „náčrtek“, jenž čtenáře seznamuje s obsahem zajímavé památky, kterou Jirásek náhodou objevil při svém studiu, možná sběru materiálů k budoucí knize: „Stopuje, pokud možná, život lidu našeho v minulém století, a shledáváje všelike památky z těchto časů, dopídl jsem se také čarodějné knihy, o kteréž tuto podávám stručnou zprávu“ (Jirásek 1880, s. 537). Neudává podrobnosti o tom, kde a od koho tento artefakt získal, nelze se tedy domýšlet, zdali jej objevil sám či zprostředkovaně (jako výše zmíněné adamitské listiny). Pro autora je tato památka spíše zajímavou kuriozitou: „Nemá ovšem žádné důležitosti, než za zmínku, trvám, přece stojí, ana přispívá ku charakteristice minulého věku u nás“ (tamtéž).¹⁰⁷ Jirásek ji popisuje nejprve z hlediska formy (stav, rozměry, styl písma) a jazyka (vliv němčiny, ortografie), poté přechází k obsahu, který parafrázuje, místy cituje, jako například zaklínací formulky týkající se „citirování“ (přivolání) duchů či ochranné modlitby. Text je doplněn o nákresy zpodobující šesticípou hvězdu (nikoli pentagram). Jirásek kromě tohoto artefaktu nevyužívá žádné další zdroje, neodkazuje ani na případné články, jež by se zabývaly podobným tématem.¹⁰⁸

Pokud komparujeme tento text s verzí, jež je obsažena v Sebraných spisech, nacházíme některé změny, od drobných nuancí týkajících se slovosledu a členění textu, po ty zásadnější, jež se dotýkají samotného popisu artefaktu. Je zřejmé, že původní verze je zkrácena a seznamuje čtenáře s obsahem památky jen ve stručnosti. Naproti tomu verze v Sebraných spisech je doplněna o další podrobnosti (například uvádí seznam d'áblů stratifikovaných podle hodnosti či další zaklínadla). Je tedy zřejmé, že se Jirásek ke svému článku z roku 1880 vrátil a pro potřeby zařazení do Sebraných spisů jej rozšířil o další podrobnosti (na tento postup jsme již narazili). Otázkou zůstává, zdali tyto informace čerpal přímo

¹⁰⁶ Jirásek, A.: *Z čarodějné knihy*. In: *Květy* 1880, roč. 2, č. 11, s. 536–540. Text byl později otištěn ve dvačtyřicátém svazku Sebraných spisů (*Písničky a jiná prosa*. Praha: J. Otto, 1916, s. 282–289), kde byl zařazen do oddílu Lidopisných črt.

¹⁰⁷ Tento názor sdílí například i F. Kameníček: „Zaklínače nestály by vůbec za to rozepisovati se o nich, kdyby jimi nebyla aspoň částečně charakterisována povaha lidu našeho“ (Kameníček 1893, s. 679).

¹⁰⁸ Jirásek se později k popisu čarodějné knihy vrátil, a to velmi stručnou zprávou uveřejněnou roku 1916 ve Zvonu. „Je z roku 1689 a má sta roztodivných receptů, psaných těžko čitelným švabachem“ (Jirásek 1916e, s. 635).

z pramene (čarodějné knihy), jež znovu analyzoval, anebo využil své staré poznámky opatřené při psaní článku z roku 1880.

Podobné téma týkající se zaklínání reflektuje i další Jiráskův článek nazvaný *Proti zlodějům*.¹⁰⁹ Text, uveřejněný roku 1896 v Českém lidu, přináší informace o zaklínací knize, jež obsahuje zaklínací formule zaměřené proti zlodějům. Autor, kromě letmé poznámky, opět neuvádí podrobnosti ohledně získání této památky. „Rukopis ten bez titulu, bez obálky, novější dobou kdesi na venkově svázaný, mám z východních Čech“ (Jirásek 1896b, s. 154–155). Postup při popisu artefaktu je totožný jako v předešlém článku. Autor nejprve knihu charakterizuje z formálního hlediska (stav, formát apod.). Co se týče datace a původu, předpokládá, že „dle písma pochází z osmnáctého století“ (tamtéž, s. 155), na základě užití dialektismů pak usuzuje, že vznikla v severovýchodních Čechách. Poté již pokračuje v líčení obsahu, z něhož vybírá pasáže, které cituje (rady pro dopadení a potrestání zloděje, zaklínadlo na „stavení zloděje“). Jirásek v tomto textu podle svých slov jen „podává zprávu“, stejně jako v předešlém článku o čarodějné knize se zdržuje komentáře či názoru týkajících se obsahu tohoto artefaktu. Navazuje na předešlé příspěvky V. Houdka¹¹⁰ a F. Kameníčka,¹¹¹ v rámci poznámkového aparátu odkazuje na Zíbrtovu monografii.¹¹²

Poslední text, jenž jsme zařadili do této kategorie, je Jiráskův fejeton *Ze starého špalíčku*. Pochází z roku 1882 a Jiráskovi byl otištěn v Národních listech (pod šifrou –ík).¹¹³ Autor zde popisuje špalíček, obsahující soubor jarmarečních písní ze 17. a 18. století, jež získal z pozůstalosti jednoho vesnického zpěváka (podrobnosti opět neuvádí). Na vybraných příkladech charakterizuje jarmareční píseň z hlediska její struktury a obsahové stránky (cituje především velmi dlouhé názvy, které v podstatě shrnují celý děj). Autor připomíná, že tyto písně informovaly posluchače o význačných událostech (bitvy) i osobních tragédiích (vraždy), mohou tak sloužit jako dokumenty doby. Jejich hodnota však dle Jiráskova mínění není vysoká. „O nějaké ceně těchto písniček nelze ovšem mluvit. Forma je velice volná, řeč, jak už z ukázek patrné, chatrná“ (Jirásek 1882a, s. 1). Ke špalíčku přísluší sekundární artefakt, a to přiložený text dvou

¹⁰⁹ Jirásek, A.: *Proti zlodějům*. In: *Český lid* 1896, roč. 5, č. 2, s. 154–156.

¹¹⁰ Houdek, V.: *Moravská kniha o zaklínání duchův*. In: *Český lid* 1892, roč. 1, s. 267–273.

¹¹¹ F. Kameníček: *Zaklínací kniha rožnovská*. In: *Český lid* 1893, roč. 2, č. 674–679.

¹¹² Zíbrt, Č.: *Mysliverké pověry a čáry za starých časů v Čechách. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Písek: V. Šimek, 1889.

¹¹³ Jirásek, A.: *Ze starého špalíčku*. In: *Národní listy* 1882, roč. 22, č. 232, s. 1–2.

divadelních her Tobiáše Mouřenína. Jirásek děj obou her popisuje vlastními slovy, místy cituje, popřípadě se sám vyjadřuje o jejich kvalitách.¹¹⁴

Z analyzovaných textů vyplývá, že Jirásek při práci s artefakty postupuje dvěma odlišnými způsoby, jež bychom mohli rozdělit na aktivní a pasivní přístup. První z nich prezentují články *Z adamitského „archivu“* a *Z třetí strany*, které mají nejen informativní ráz (seznamují čtenáře s obsahem), nýbrž se do nich promítá i autorův vztah k tématu (konkrétně k adamitské sektě). To jistě souvisí s charakterem primárního pramene (Gerstnerovými zápisky, chroustovickými listinami), jenž autora přímo vybízí ke zhodnocení a případnému komentáři. Naproti tomu texty *Příspěvky k dějinám českých blouznivců*, *Z čarodějné knihy*, *Proti zlodějům* a *Ze starého špalíčku* představují jen jakousi zprávu o nalezeném artefaktu. Jiráskovo hodnocení památek se v těchto člancích týká především jejich kvality, nevyužívá naplno jejich potenciálu, jenž by mohl vybízet k hlubším úvahám o jejich významu (například mysticismus). Tento přístup bychom tak charakterizovali jako pasivní.

Dále jsme ukázali, že k některým článkům se Jirásek později vrátil a upravil je pro potřeby svých Sebraných spisů. Některé texty však zůstaly nepovšimnuty a autorem dále nevyužity.¹¹⁵

2.6 Pověsti

Význačnou oblastí českého folkloru jsou lidové pověsti, zkazky a báchorky. Jejich sběru se věnovali například B. Němcová, K. J. Erben či J. Malý. Není divu, že se i Alois Jirásek zabýval tímto tématem v některých svých člancích. Nelze opomenout, že je také autorem všeobecně známého díla *Staré pověsti české*.¹¹⁶

První text, jenž zařazujeme do této kategorie, je článek *Lidové zkazky z okolí Poličského*, otištěný roku 1892 v Českém lidu.¹¹⁷ Tento stručný příspěvek je rozdělen na dvě části. První z nich se autor věnuje pověsti o divoženkách, jejich výskytu, popisu i povaze. Druhá část se zabývá větrící neboli duší, která opouští

¹¹⁴ „Pěkná komedye“ (tamtéž, s. 1). „Dnes by se řeklo, že má všecka hra ráz antisemitský“ (tamtéž, s. 2).

¹¹⁵ Text *Ze starého špalíčku* Jirásek do svých Sebraných spisů nezařadil.

¹¹⁶ Jirásek, A.: *Staré pověsti české*. Praha: J. R. Vilímek, 1894. Jelikož cílem naší práce je upozornit na Jiráskovy méně známé a zapomenuté texty, nebudeme se tomuto dílu věnovat podrobněji.

¹¹⁷ Jirásek, A.: *Lidové zkazky z okolí Poličského*. In: *Český lid* 1892, roč. 1, č. 5, s. 452–453.

své spící tělo a proměňuje se ve vzdušný vír. Obě pověsti jsou doplněny o minipříběhy, jež ilustrují charakter těchto nadpřirozených jevů.

Obsáhlejším textem, který se zabývá tímto tématem, je studie *O českých bájích, báchorkách a pověstech*, zařazená roku 1896 do Sebraných spisů.¹¹⁸ Jak píše sám autor, nejedná se podrobnou sondu, ale spíše o základní vhled do této problematiky. „Pokladu tak bohatého nelze vypsati na několika stránkách a proto tento přehled může býti jenom povšechný a nebude přece ještě úplný“ (Jirásek 1896e, s. 117). Autor své čtenáře postupně seznamuje s charakterem a funkcí národních bájí, báchorek a pohádek, historických pověstí a proroctví, kterých „je český lid zvláštním milovníkem“ (tamtéž, s. 122) a „v nichž si český lid od jakživa liboval“ (tamtéž, s. 127). Svůj výklad doplňuje o příklady, z nichž některé, týkající se pověstí a proroctví, nápadně korespondují s obsahem *Starých pověstí českých* (oba texty vznikly v téže době)¹¹⁹ či s Erbenovou Kyticí.¹²⁰ Nelze si rovněž nevšimnout některých příkladů pověstí lokalizovaných na severovýchod Čech (tedy do Jiráskova rodného kraje).¹²¹ Dále autor uvádí místní varianty vybraných pověstí. „Podobné pověsti jako o Blaníku vypravují se o vrchu Oškobrhu výše psaném, o lesnaté hoře Turovu v okolí Náchodském, o lese Dráby u Vysokého Mýta, kdež ve skále dřímá ‚nebeské vojsko‘“ (tamtéž, s. 125).¹²² Jiráskův text je přehledně strukturován, vyhýbá se složitým formulacím a je srozumitelný pro široké spektrum recipientů. Na rozdíl od předešlých studií a článků postrádá explicitní odkazy na další literaturu a neobsahuje poznámkový aparát.

¹¹⁸ Jirásek, A.: *O českých bájích, báchorkách a pověstech*. In: *Aloise Jiráka Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 117–129. Jedná se o přepracovanou část studie *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven* z roku 1894.

¹¹⁹ První vydání *Starých pověstí českých* pochází z roku 1894. Stejně v roce má i stať *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven*. Uvedené příklady, které korespondují s obsahem *Starých pověstí českých*, se týkají pověstí z období pohanského (O Čechovi, O Krokovi a jeho dcerách, O Libuši, O Přemyslovi, O Bivojovi, O dívčí válce ad.), případně z dob prvního křesťanství (O sv. Václavu), a proroctví (Proroctví kněžny Libuše, Sibyllino, Slepého mládence, Havlasa Pavlaty).

¹²⁰ Jiráskova zmínka o mateřídoušce, vrbě, lilii, Polednici či mrtvém ženichovi (motiv ze Svatební košile).

¹²¹ Například o borovici u Hronova, pod kterou bude odpočívát utíkající pruský král Fridrich II.

¹²² Místním pověstem, „jichž tuto uváděti nelze pro nedostatek místa,“ (tamtéž, s. 127) věnuje Jirásek jen letmé zmínky.

Do kategorie textů o českých pověstech je možné zařadit i Jiráskův fejeton *Růžový palouček*, jenž byl otištěn roku 1876 v deníku Pokrok,¹²³ a slavnostní proslov *Řeč na Růžovém paloučku*, uveřejněný v roce 1921 v Národních listech.¹²⁴ Oba texty obsahují zmínku týkající se pověsti o původu růží, o zakopaném kalichu a o mocnářích, kteří na tomto místě domluví věčný mír. Charakterem se však liší, starší článek, který psal Jirásek ve svých pětadvaceti letech, nabývá místy poetického nádechu způsobeným *geniem loci*, jenž na mladého autora mocně zapůsobil (Jirásek palouček tehdy navštívil poprvé). Do proslovu z roku 1921 však autor zařazuje dobový kontext, zaměřuje se na sociální problematiku a na tehdejší politickou situaci: „Dům rakouský zůstal při své moci a utiskoval náš národ tím tvrději, státní jeho právo zkracoval, upíral, germanisoval, v rozvoji jej zdržoval, 300 let zdržoval“ (Jirásek 1921a, s. 1). Jeho kritika se týká i náboženské situace: „Řím pomáhal vyhlazovat paměť i na Jednotu“ (tamtéž). Není bez zajímavosti uvést, že v tomtéž roce Jirásek vystoupil z katolické církve. Ráz tohoto textu je dán především jeho charakterem (proslov), dobovým kontextem (politická situace) a adresáty (při proslovu byli přítomni potomci českých exulantů). V tomto případě Jirásek zmínku o pověstech týkajících se Růžového paloučku aktualizoval pro potřeby současné doby.

2.7 Obyčeje

Zvyky a tradice jsou důležitou součástí našeho národního folkloru. Jirásek do této oblasti přispěl dvěma svými texty. První z nich, fejeton s názvem *Dva staré zvyky*, uveřejnil v roce 1882 v Národních listech.¹²⁵ Autor zde popisuje dvě tradice, shazování kozla a stínání kohouta. Oba zvyky byly mezi lidem velmi oblíbeny a v některých krajinách se provozovaly, s menšími obměnami, i v době, kdy autor fejeton uveřejnil. Z textu lze vyvodit, že Jirásek čerpal zejména ze svých zkušeností a z informací získaných od pamětníků, explicitně další zdroje neuvádí, neodkazuje ani na další literaturu. V tomto článku se opět setkáváme s aktivním

¹²³ Text byl uveřejněn pod šifrou J. Fejton byl později zařazen do souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů* (Ed. J. Kunc. Praha: SPN, 1954, s. 113–115.). V naší práci vycházíme z podoby textu v tomto sborníku.

¹²⁴ Jirásek, A.: *Řeč na Růžovém paloučku*. In: *Národní listy* 1921, roč. 61, č. 167, s. 1. Vzhledem k charakteru tohoto proslovu jej zařazujeme do oblasti týkající se pověstí, nikoli do 5. kapitoly o Jiráskových projevech a pozdravech.

¹²⁵ Jirásek, A.: *Dva staré zvyky*. In: *Národní listy* 1882, roč. 22, č. 252, s. 1. Fejton vyšel pod šifrou –ík.

přístupem autora ke zpracování tématu, což dokládá zapojení vlastního úsudku a postoje k těmto obyčejům.

Barbarský tento obyčej, původu zajisté prastarého, byl velmi rozšířen a oblíben. Lid sobě vykládal, že se házení kozla děje na památku sv. Jakuba apoštola, kterého s výše chrámové svrhli a zabili. Ale původ toho obyčeje zajisté je jiný, snad z časů pohanských. Zajímavo je, že v Hostačově u Golčova Jeníkova věřili, jako by smrt kozlova smývala všechny hříchy, jichž se diváci toho roku dopustili. Připomíná to na obřad židovský, kdy velekněz losem vybral ze dvou kozlů jednoho, zlému duchu Azazelovi určeného, a hříchy všeho lidu na jeho hlavu zaklením svaliv, do poušti jej zavésti a vyhnati kázal. (Jirásek 1882b, s. 1)

Jirásek se soustřeďuje na popis těchto zvyků především na Náchodsku, například při popisu obyčeje shazování kozla: „Povím, jak se dalo ve Vysoké Srbské na Náchodsku“ (tamtéž), nebo při lokalizaci druhého ze zvyků, stínání kohouta: „Podobně děje se i jinde, tak na Náchodsku, pokud mi známo, v Kostelci, na Lipím, zvláště pak slavnostně ve Rtyni“ (tamtéž). Ačkoliv byl fejeton uveřejněn v roce 1882, v dvaadvacátém svazku Sebraných spisů¹²⁶ se u tohoto textu setkáme s vročením 1884. Srovnáním obou verzí zjistíme, že jsou téměř totožné. Narazíme tak na jedinou změnu, jež se týká popisu ozdobeného kozla:

Chudák ověnčen, opentlen tu stál nad hlučícím zástupem. (Jirásek 1882b, s. 1)

Chudák ověnčen, opentlen, s vrškem borovice růží ozdobeným mezi rohy, s mašlemi po cudrách, stál nad hlučícím zástupem. (Jirásek 1896f, s. 143)

Druhý Jiráskův text, jenž zařazujeme do této kategorie, je článek *Skotácké halekání na Náchodsku*, otištěný roku 1894 v časopise *Český lid*.¹²⁷ Jak již název sám napovídá, autor se opět soustřeďuje na popis obyčeje, v tomto případě specifického způsobu komunikace mezi pasáčky, provozovaného v jeho rodném kraji. Z toho důvodu je pochopitelné, že do textu zapojuje své vlastní vzpomínky.¹²⁸ Při popisu zpěvavého pokřikování mezi skotáky píše: „Vzpomínám si, jak jsme se tímto, když někdo z nás za vrchem pásal, kamarádům ohlašovali, nebo jak jsme tak s kopce halekali“ (Jirásek 1894b, s. 10).

¹²⁶ Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 143–147.

¹²⁷ Jirásek, A.: Skotácké halekání na Náchodsku. In: *Český lid* 1894, roč. 3, č. 1, s. 8–10.

¹²⁸ Ve svých pamětech vzpomíná: „Přiznám se, že mě má skotácká služba dost často netěšila, a neměl jsem radost ani o prvním výhonu v roce, když ozdobili ohony mého stáda červenými stužkami, aby ho nikdo neuřkl“ (Jirásek 1911d, s. 32).

2.8 Řemesla

Do této kategorie Jiráskových textů zařazujeme článek *Formané*,¹²⁹ který seznamuje čtenáře se starobyklým řemeslem formanství. „Někdy typický zjev na našich silnicích, formané s těžkými povozy, zmizeli za našich dnů na dobro“ (Jirásek 1893a, s. 370). Autor již v úvodu upozorňuje, že se nejedná o důkladnou studii, nýbrž o přehled se základními informacemi. „Těchto několik slov o formanech a jejich povozech nebude zajisté úplně; z různých našich krajů sebraly by se jistě sem tam význačné jednotlivosti a snad různosti“ (tamtéž). Autor se však i přes stručnost svého článku snaží obsáhnout co nejširší záběr, jež mu dané téma nabízí. Informuje čtenáře o historii tohoto řemesla a dokládá jeho starobylost příklady v lidových písních, pořekadlech i příslovích. U jednotlivých komponentů formanského povozu a spřežení uvádí jejich název a funkci (odkazuje na ně v přiloženém nákresu). V rámci zmiňované terminologie preferuje Jirásek české názvy, pokud to však není možné, přiznává: „Tak zvaný ‚hintkršír‘, ‚hintcajk‘, patrně od Němců vypůjčený, pro nějž jsem se českého názvu nedoptal“ (tamtéž, s. 373). Pro kulturní historii je přínosný i Jiráskův popis formanského oděvu. Na závěr autor poukazuje na dobrodružné příběhy, jež formané rádi každému na požádání vyprávěli. „Pověru měli nejednu; snad si někdo na ně vzpomene a sebere je. Snad by za to stály“ (tamtéž, s. 374).

2.9 Kroj

Národní kroj a lidové vyšívání se staly v devadesátých letech devatenáctého století pro mnohé badatele ústředním tématem konstituující se české etnografie a folkloristiky a daly podnět ke vzniku odborných článků a monografií.¹³⁰

Jiráskův text, s výstižným názvem *O českém kroji*,¹³¹ je rozdělen do pěti částí. Čtenáři se tak postupně seznamují s historií a proměnami původního slovanského kroje (I. část), s jednotlivými komponenty a dekory (II. část), s podobou krojů na Chodsku a Plzeňsku (III. část), na jihočesku (IV. část) i

¹²⁹ Jirásek, A.: *Formané*. In: *Český lid* 1893, roč. 2, č. 3, s. 370–374.

¹³⁰ Mezi autory, jež se ve svých textech zajímali o lidový kroj, patřili například J. Koula, T. Nováková, R. Tyršová, J. Klvaňa, F. Pastrnek, B. Hoblová, B. Rerych ad.

¹³¹ Jirásek, A.: *O českém kroji*. In: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 98–116. Jedná se o přepracovanou část studie *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven* z roku 1894.

v ostatních oblastech Čech (V. část). Jiráskova studie opět přináší jen obecné informace, jedná se o základní přehled, v němž se autor snaží postihnout všechny důležité oblasti, o nichž se však „lze jen všeobecně zmínit“ (Jirásek 1896c, s. 103). Pro podrobnější informace odkazuje na další literaturu. „Poněvadž pro nedostatek místa nebude možná vypsati zevrubněji vyšívání jednotlivých krojů, budiž o něm tuto povšechně, ač zase jen stručně podotčeno“ (tamtéž, s. 101). V rámci výkladu o lidových výšivkách vychází především z pojednání R. Tyršové,¹³² z něhož některé pasáže do své studie přejímá, což dokládá následující komparace:

Český lid selský nežil tak odloučen od světa ostatního, aby byl zůstal ve své kultuře zúplna nedotčen jeho vlivem. Z chrámu, z města, ze sídla panského vnikaly do statků cizí živly a byl to zejména expansivní sloh barokový, jehož vlivu také ornamentika našich lidových výšivek neunikla, jakož vševládě jeho brzy též vesničtí krejčíci napolo se podrobili. Že cizí živel slohový neporušil základního rázu národní ornamentiky, že pod rukama našich vyšívaček namnoze splynul s původními prvky v celek nový, v dojmu sourodý, jednotně zaokrouhlený a zase svérázný, zdá se nám býti zvláště výmluvným dokladem síly původního výtvarného nadání, lidu našemu vrozeného.

Slovanský duch byl v kultuře českého selského lidu přece vždy tak mocný a silný, že nepronikl bezděčně každou cizorodou slupkou a nedal se vytlačit žádným vlivem, na porušení odvěké tradice domácí namířeným. (Tyršová 1892, s. 4)

Také cizí vlivy, hlavně z chrámu, z města a vrchnostenského zámku, vnikaly do selských statků a chat, a byl to jmenovitě barokový sloh, jehož účinkům původní ornamentika lidová neunikla.

Než slovanský duch byl v kultuře selského lidu českého přece vždy tak mocný, že se nedal vytlačit žádným vlivem na porušení domácí tradice. Cizí ten vliv splynul namnoze s původními prvky v celek nový a zase svérázný. (Jirásek 1896c, s. 102)

Tato studie je v Jiráskově literární tvorbě ojedinělá. Později již žádný odborný text zabývající se výhradně lidovým krojem nenapsal. Toto téma nejspíše pro autora nebylo natolik nosné, aby je využil k dalším textům. Je možné, že v něm, na rozdíl od oblasti lidové architektury, nenalézal onu rázovitost a svébytnost. Již v úvodu své studie totiž píše: „U Čechů však jevil se dříve nežli u kteréhokoliv národa slovanského cizí vliv na domácí kraj“ (tamtéž, s. 98). Přejímání cizích vzorů se týkalo i venkovského lidu.

Než i český venkovan neubrání se zcela cizím vlivům. V proměnách svého původního kroje řídil se hlavně svou vrchností a městy, přijímaje od nich, ovšem že opozdile, leccos z jejich mod. [...] dnes český venkovan chodí si většinou po způsobu více městském. Ovšem ve střihu svého vesnického krejčího, ač jsou také

¹³² Tyršová, R.: České lidové vyšívání na zemské jubilejní výstavě. In: *Český lid* 1892, roč. 1, s. 4–15, 143–155.

vesnice v bohatých krajinách, kde sedláka jedoucího na kočáře těžko rozeznati od měšťáka po modě vystrojeného. (tamtéž, s. 99 a 100)

Tímto základním přehledem tedy Jirásek završil svůj odborný zájem o lidové odívání.

2.10 Lidopisné texty

Do této kategorie zařazujeme črtu nazvanou *Šimová*, uveřejněnou roku 1913 ve Světozoru,¹³³ a studii *O povaze českého lidu*, která byla otištěna v Sebraných spisech v roce 1896.¹³⁴

Nejprve se budeme věnovat výše zmíněné studii z roku 1896, v níž se autor zabývá povahopisem českého národa.

Národ český jako větev velikého kmene slovanského má základní rysy povahy slovanské a kromě těch některé zvláštní. Poloha země, sousedství, hlavně však veliké události dějinné, náhlé převraty dalekosáhlých následků nemohly zůstatí a nezůstaly bez vlivu na mravní povahu českých Slovanů. (Jirásek 1896d, s. 130)

Z této citace vyplývá, že podle Jirásky vnější faktory výrazně determinují některé povahové rysy příslušníků národa.¹³⁵ Mezi největší „dějinné události“ zařazuje dobu pobělohorskou, jež přinesla výrazné změny v náboženské, politické i sociální sféře. Dlouhodobě nepříznivé sociální klima a psychická nepohoda obyvatel způsobily hostilitu, ztrátu asertivity, ale také „selské chytráctví“, jež bychom pod prizmatem Jiráskovy studie mohli definovat jako obranný mechanismus vyrovnávající se s náročnými životními situacemi. Právě díky tomuto „zdravému jádru“ se mohl český národ znovu vzchopit a revitalizovat. Mezi další povahové rysy Čechů autor zařazuje cholerismus, lásku k vlasti, zbožnou hloubavou mysl, vytrvalost, skromnost, vynalézavost, ale také poněkud nedostatečnou iniciativu. Čech je podle autora člověk dobromyslný, pohostinný, důvěřivý, neústupný a sečtělý, který má rád humor a rokováni o politických otázkách. Je rovněž důvtipný a statečný, neboť: „Jeť historie jeho vlastně samý boj“ (tamtéž, 136). Český voják je podle něj vytrvalý, odhodlaný a udatný, avšak

¹³³ Jirásek, A.: *Šimová*. In: *Světozor* 1913, roč. 14, č. 1, s. 9–10.

¹³⁴ Jirásek, A.: *O povaze českého lidu*. In: *Aloise Jirásky Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1909, s. 130–136. Jedná se o přepracovanou část ze studie *Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven* z roku 1894.

¹³⁵ Povahové rysy definujeme jako psychickou vlastnost, která se projevuje určitým způsobem jednání, chování a prožívání člověka.

často trpí „domácí nemocí“. Jirásek se také zmiňuje o venkovských sousedských vztazích, jež prý bývají srdečné a upřímné.

Text této studie vyznívá pro příslušníky českého národa více než příznivě. Ačkoliv Jirásek uvádí místy i negativa, je jisté, že pozitivní povahové rysy bezpečně převažují. Čtenář se tak neubrání podezření z autorova zkreslení, neřkuli idealizace, české povahy. Doplníme ještě, že ve studii není obsažena žádná poznámka týkající se národnostních vztahů (například komparace s německým naturelem). Vzhledem k tomu, že původní verze byla otištěna v německy psané encyklopedii *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, není tento poznatek bez zajímavosti.

Lidopisná črta nazvaná *Šímová* je vlastně Jiráskovou vzpomínkou na pětadevadesátiletou ženu. Jirásek se s ní spřátelil a pravidelně ji zval na svůj letní byt do Hronova. Jako pamětnice zažila zajímavé historické události i těžký život plný lopoty a trápení (podloudnictví, žebrota). Jejich setkání měla podobu rozhovoru, což Jiráska inspirovalo k tomu, aby životní osudy prosté venkovské ženy vykreslil do této črty. Jedná se tak o nástin povahopisu, jenž není generalizován na celý národ (viz předešlá studie), nýbrž se týká konkrétního jedince.

3. Nekrology

Alois Jirásek byl autorem několika nekrologů, ve kterých vzpomínal na významné osobnosti českého veřejného života. Do naší práce jsme vybrali pět těchto textů, jež vznikly mezi roky 1897 a 1922. První z nich byl věnován profesoru V. Vyhnisovi a byl uveřejněn v Desáté výroční zprávě c. k. vyššího gymnasia v Žitné ulici v Praze roku 1897.¹³⁶ Jirásek na Vyhnise vzpomíná jako na „ušlechtilého muže, vzácného kolegu a výborného učitele a přítele studující mládeže“ (Jirásek 1897b, s. 27), s nímž se seznámil ještě za svých studií v Hradci Králové. Později se stali kolegy na gymnáziu v Žitné. V životopisném nástinu Jirásek Vyhnise hodnotí jako muže pilného, sečtělého, výmluvného a „vyzbrojeného hojnými vědomostmi a neobyčejnou pamětí“ (tamtéž), rovněž se zmiňuje o jeho zásluhách (školství, překladatelská činnost). Jirásek v této souvislosti vzpomene i na svého nejlepšího přítele ze studentských let Bohdana Jelínka, kterého Vyhnis podporoval ve vlastenecky laděné tvorbě. O Vyhnisově popularitě podle Jirásky svědčí i to, že se jeho žáci rozhodli postavit milovanému učiteli pomník. Doplňme, že tento ušlechtilý záměr byl úspěšně realizován, a to díky sbírce, na jejíž organizaci se Jirásek aktivně podílel. Třetího června roku 1897 byl v Národních listech uveřejněn text *Přátelům a ctitelům zesnul. prof. Čenka Vyhnise!*, jenž čtenáře vyzýval k finančnímu příspěvku na postavení důstojného pomníku.¹³⁷ V čele komitétu, který byl autorem této výzvy, stál Jirásek (v té době c. k. školní rada). O významu a oblibě Vyhnise svědčí i jeho velkolepý pohřeb. V novinové zprávě informující o průběhu tohoto smutečního aktu se dokonce dočítáme, že Jirásek jako Vyhnisův „věrný přítel“ pomohl jeho rakev spustit do hrobu.¹³⁸

Další nekrolog pochází z roku 1912¹³⁹ a byl věnován Jiráskovu blízkému příteli Zikmundu Wintrovi. Jiráskův emočně zabarvený text naznačuje silné vnitřní pohnutí: „Odešel jeden z nejlepších našich lidí, muž celý, bez bázně a bez falše [...] Mám o něm psát, a kalí se mi zrak. Maně se obrací na pohovku, na které sedával, kdykoliv mne navštívil. Už nepříjde –“ (Jirásek 1912a, s. 625). Autor vzpomíná na jejich poslední setkání (navštívil Wintra den před jeho odjezdem do

¹³⁶ Jirásek, A.: Prof. V. Vyhnis. In: *Desátá výroční zpráva cís. kral. vyššího gymnasia v Žitné ulici v Praze za školní rok 1897*. Praha: C. k. vyšší gymnasium Žitná ulice, 1897, s. 27–30.

¹³⁷ *Přátelům a ctitelům zesnul. prof. Čenka Vyhnise!* In: *Národní listy* 1897, roč. 37, č. 153, s. 7.

¹³⁸ Pohřeb profesora Vincence Vyhnise. In: *Národní politika* 1897, roč. 15, č. 85, s. 3.

¹³⁹ Jirásek, A.: Zikmund Winter. In: *Zvon* 1912, roč. 12, č. 40, s. 625–627.

lázní) i na trpký okamžik, kdy se zprostředkovaně dozvěděl o jeho úmrtí (pravidelně se na něj chodil ptát do Akademie). Vzpomíná také na společně strávené chvíle, kdy ve společnosti přátel jezdívali na výlety (spolu s J. Stupeckým, J. Thomayerem, J. Vrchlickým, K. V. Raisem) nebo obývali kulatý stůl v Mayerově hostinci v Celetné (s J. Emlerem, V. Nováčkem a J. L. Píčem). Jirásek vyzdvihuje Wintrovu pracovitost a důkladnost (v této souvislosti s úsměvem vzpomíná, že i své beletristické práce opatroval poznámkovým aparátem). Vedle lidské stránky se autor zmiňuje i o jeho literární tvorbě, zejména o specifické práci s jazykem. „Nikdo to po něm nedovede, ale také nikdo jeho stránek nepřeloží. V cizím jazyce pohasne jejich svět a oheň a zemdlí humor jeho obrátův a rčení“ (tamtéž, s. 627). V této souvislosti upozorňujeme na Jiráskův posudek na Wintrův román *Mistr Kampanus*, uveřejněný v roce 1910 ve Zlaté Praze.¹⁴⁰ Uvádíme jej z toho důvodu, že si při srovnávání obou textů můžeme povšimnout jistých paralel, například při hodnocení postav ve výše zmíněném románu:

Postav celá řada a žádná z nich nejasná, mlhavá, všechny plastické, třeba že zhusta jen několika črtami vykreslené. (Jirásek 1910a, s. 195)

[...] jaká tu řada postav! A žádná z nich nejasná, mlhavá, všechny plastické, třeba že zhusta jen několika črtami vykreslené. (Jirásek 1912a, s. 627)

Jirásek tedy některé části uměleckého posudku k Mistru Kampanovi znovu použil a funkčně zapojil do Wintrova nekrologu.

Podobný postup využil i v dalším nekrologu,¹⁴¹ tentokrát věnovanému nakladateli Janu Ottovi. Svým způsobem se jedná o rozšířenou vzpomínku *Dopis Janu Ottovi* z roku 1911,¹⁴² ovšem že přizpůsobenou pro potřeby nekrologu. V obou textech se objevují stejné motivy (první vzájemná spolupráce, Ottovy knižní úspěchy), nekrolog je doplněn o pozitivní charakteristiku týkající se Ottovy osobnosti i jeho záslužného působení ve veřejné sféře. Pochopitelně zde nechybí patos, což je vzhledem k charakteru textu pochopitelné.

¹⁴⁰ Jirásek, A.: Wintrův Kampanus. In: *Zlatá Praha* 1910, roč. 27, č. 17, s. 193–195.

¹⁴¹ Jirásek, A.: Na památku (Janu Ottovi). Nekrolog poprvé uveřejněn v *Ottově literárním almanachu* na rok 1916. V této práci vycházíme z verze otištěné ve sborníku *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů*. Ed. J. Kunc. Praha: SPN, 1954, s. 301–302.

¹⁴² Jirásek, A.: Dopis Janu Ottovi. In: *Seznam knih, časopisů, hudebnin a děl uměleckých, kteréž vl. nákladem vydal Jan Otto 1871–1911*. V této práci vycházíme z verze otištěné ve sborníku *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů*. Ed. J. Kunc. Praha: SPN, 1954, s. 300.

Do této kategorie také zařazujeme text s názvem *Na paměť Eduarda Vojana*, jenž měl primárně sloužit jako smuteční řeč během slavnosti, která se měla uskutečnit v Národním divadle. Z původního záměru však sešlo, a tak byl text otištěn alespoň v Jiráskových Sebraných spisech.¹⁴³ Jirásek v nekrologu připomíná Vojanovy těžké začátky i jeho úspěšnou kariéru v Národním divadle, v němž se mohl naplno rozvinout jeho herecký potenciál. Podle autora si i přes právem nabytou slávu udržel pokoru a lásku k obyčejným lidem, pro které rád odehrál odpolední představení. Je zajímavé, že ačkoliv Vojan hrál v několika Jiráskových dramatech, autor ve své smuteční řeči o vzájemné spolupráci mlčí.

Ačkoliv se v tomto přehledu snažíme zachovat časovou hierarchii textů, nelze v této souvislosti opomenout Jiráskovu řeč na památku Josefa Hlávky, již autor pronesl roku 1908 na schůzi České akademie a která byla později otištěna v jeho Sebraných spisech.¹⁴⁴ Autor ve svém proslovu reflektuje smrt Hlávky, jenž „od mužných let do pozdního věku pracoval ku ‚povznesení a sesílení‘ svého národa“ (Jirásek 1908a/1913b, s. 212) a zanechal po sobě velkolepý odkaz (zmiňuje se o jeho zásluhách). Jiráskův proslov působí ryze formálním dojmem, k úřednímu tónu přispívá i závěrečná poznámka o jeho zapsání do protokolu schůze.

Posledním zde prezentovaným nekrologem se Jirásek rozloučil se svým dobrým přítelem Františkem Wenigem. Text byl uveřejněn roku 1922 v Lidových novinách.¹⁴⁵ V tomto případě se autor opětovně vrací k citově zabarvenému tónu vyprávění, z textu je zřejmý osobní vztah k zesnulému: „Jsem chudší o vzácného přítele“ (Jirásek 1922a, s. 3). Výstižný podtitul *Vzpomínky* zdařile charakterizuje celkový ráz nekrologu. Jirásek a Wenig byli od roku 1879 kolegové, učili na stejné škole v Litomyšli, velmi brzy se spřátelili a podnikali výlety do okolí (společně s V. Tlamichem a J. Šimkem založili takzvané litomyšlské kvarteto). Přátelství trvalo i poté, co se Wenig stal zemským školním inspektorem (i díky němu dostal Jirásek roku 1888 učitelské místo v Praze). V rámci své práce se zasloužil o rozvoj českého školství (inovoval učební materiály se zřetelem k českým dějinám) a podporoval literárně činné kantory (přispěl k redukci počtu

¹⁴³ Jirásek, A.: Na paměť Eduarda Vojana. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směs. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 304–309. U textu není uvedeno vrocení, předpokládáme, že nekrolog pochází z roku 1920.

¹⁴⁴ Jirásek, A.: Řeč na památku a počtu praesidenta České Akademie Dra Josefa Hlávky, proslovená o schůzi IV. třídy České Akademie dne 1. května 1908. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otta, 1913, s. 212–213.

¹⁴⁵ Jirásek, A.: Fr. Wenig. Vzpomínky. In: *Lidové noviny* 1922, roč. 30, č. 129, s. 1–3.

vyučovacích hodin, poskytl dovolenou). „Jen kdo sám zkusil, ocení, jakého se nám dostalo ulehčení“ (tamtéž, s. 2). Wenig Jiráska ovlivnil i literárně:

Před tím zabýval se také beletrií. A tu znovu vyznávám, že jsem z něho něco i opsal. Když mně jednou vypravoval příhodu ze svého domova, mínil jsem, že by se dala zpracovat beletristicky. „Já to již zkusil. Začal jsem, ale nechal jsem toho,“ odpověděl, „chceš-li, napiš to.“ Vyžádal jsem si jeho fragment. Našel jej a já s jeho svolením opsal jsem několik začátečních vět do svého obrázku nadepsaného „Povídka příteleva“. (tamtéž)

Vliv byl ovšem oboustranný. Jirásek Weniga podporoval, když psal své memoáry. „Viděl jsem jak rostlo milé to dílo a byl jsem, myslím, prvním jeho čtenářem“ (tamtéž). Vznikla tak kniha *Obrázky ze staré školy*,¹⁴⁶ jež je podle Jiráska velmi cenná pro kulturní historii.

Z analyzovaných nekrologů vyplývá, že Jirásek v těchto typech textů většinou velmi explicitně projektuje své vnitřní rozpoložení, zapojuje osobní vzpomínky a připomíná zásluhy, týkající se nejen veřejného působení zesnulého, nýbrž i osobní intervence (dozvídáme se, že díky Wenigovým konexím získal Jirásek učitelské místo v Praze). Většinou se tak jedná o emočně zabarvené texty tematizující Jiráskovy osobní vztahy k zesnulým. Na rozdíl od těchto osobně zainteresovaných textů mají nekrolog věnovaný Eduardu Vojanovi a řeč na památku Josefa Hlávky formální ráz. Jirásek se v tomto případě stává pouhým mluvčím za kolektiv truchlících (dramatických spisovatelů, akademiků). Vliv na charakter těchto textů má nejspíše i jejich primární funkce (byly určeny pro verbální projev).

Díky rozboru těchto nekrologů jsme také zjistili, že Jirásek v některých případech aktualizoval své starší texty a upravoval je pro potřeby textů nových (Z. Winter, J. Otto).

¹⁴⁶ Wenig, F.: *Obrázky ze staré školy*. Praha: nákladem Ústředního nakladatelství, knihkupectví a papírnictví učitelstva československého, 1918.

4. Jubilea

V rámci této kategorie se pokusíme reflektovat Jiráskovy texty o jubilantech. Tyto typy textů týkající se jubileí neboli výročí, vztahujících se k významným osobnostem, institucím či událostem, byly uveřejněny většinou časopisecky, popřípadě v kalendářích či v Sebraných spisech.

Jirásek roku 1886 přispěl do Kalendáře Ústřední matice školské textem *Majdalena Dobromila Rettigová*.¹⁴⁷ Příspěvek vznikl v reakci na stoleté výročí narození této spisovatelky. Jirásek Rettigovou připomíná jako „ušlechtilou vlastenku“, jež se snažila zejména u dívek probudit národní uvědomění. Její tehdejší snahy aktualizuje pro současnou dobu: „I dnešního dne bylo by podobné působení velmi záslužné“ (Jirásek 1886b, s. 82). Dále autor koriguje představu o Rettigové výlučně jako o autorce *Domácí kuchařky* („kuchařka Rettička“), neboť připomíná její další, nyní zapomenutá, díla (básně, povídky, dramata), jež „svého času dobře působily“ (tamtéž, s. 83). Rettigová byla podle Jirásky výjimečná i svými názory, které se týkaly role ženy v domácnosti. Ta by neměla být jen dobrou hospodyní a matkou, ale i sečtělou a vzdělanou vlastenkou. „Vzdělaná, uvědomělá paní ta dobře rozuměla, že oboje se dá bez závady sloučiti [...] Kéž by u nás bylo hojně žen, jež by podobným duchem se nesly a pracovaly“ (tamtéž).

V našem přehledu pokračujeme texty věnovanými oslavencům z řad Jiráskových přátel a kolegů. První Jiráskova gratulace, adresovaná Jaroslavu Vrchlickému k jeho čtyřicátým narozeninám, byla otištěna roku 1893 ve Zlaté Praze.¹⁴⁸ Jirásek se v tomto speciálním čísle věnovaném oslavenci připojuje ke gratulantům příspěvkem, v němž vzpomíná na letité přátelství. Připojuje rovněž dávnou vzpomínku na Bohdana Jelínka, jehož smrt oba přátele navždy spojila.¹⁴⁹ Podobný ráz má i další Jiráskova gratulace, tentokrát Josefu Václavu Sládkovi, kterou přispěl o dva roky později do téhož časopisu.¹⁵⁰ Autor opět vzpomíná na jejich přátelství, zejména na společné výlety, například do Broumovských stěn, kde se, navzdory prudkému lijáku a bouři, kochali přírodními scenériemi.

¹⁴⁷ Jirásek, A.: *Majdalena Dobromila Rettigová*. In: *Kalendář Ústřední matice školské* 1886, roč. 2, s. 81–83.

¹⁴⁸ Jirásek, A.: *Milý příteli!* In: *Zlatá Praha* 1893, roč. 10, č. 13–14, s. 148.

¹⁴⁹ Jelínek zemřel krátce před tím, než ho přátelé, J. Jirásek, J. Vrchlický a J. Baše, stačili navštívit. Byli tak svědky smutného výjevu, když uviděli mrtvého Jelínka s hořící svící u hlavy na smrtelném loži. Vrchlický pak téže noci napsal báseň *Bohdanu Jelínkovi*. Viz Jirásek, A.: *Upomínka*. In: *Světlozor* 1886, roč. 39, s. 618.

¹⁵⁰ Jirásek, A.: *Několik řádek do slavnostního čísla [...]*. In: *Zlatá Praha* 1895, roč. 12, č. 50, s. 590.

Další z Jiráskových blahopřání¹⁵¹ je věnováno Svatopluku Čechovi. Na rozdíl od Vrchlického a Sládka nepatřil Svatopluk Čech mezi Jiráskovy blízké přátele: „Jsem z těch přemnohých literátů, kterým nepopřáno často se stýkati s naším rozmilým básníkem“ (Jirásek 1896g, s. 170). Přiznává, že Čecha vždy obdivoval a za svých studijních let v Praze se s ním několikrát pokoušel navázat kontakt, což, „ač jsem po něm dost a dost pásl“ (tamtéž), se mu bohužel nepodařilo. I když k seznámení nakonec došlo, nikdy jejich vztahy nepřerostly v důvěrnější přátelství. Autor se označuje za „ctitele“ tohoto velkého básníka, jehož si velmi váží. Obdobný charakter má i další Jiráskova gratulace věnovaná Františku Pravdovi k jeho osmdesátinám.¹⁵² Autor Pravdovi přeje nejen k požehnanému životnímu jubileu, ale i k padesátiletému výročí uveřejnění jeho první literární práce. Ve svém fejtonu podává životopisný nástin tohoto oblíbeného „pravého lidového spisovatele“ a základní přehled jeho literární tvorby, z níž nejcennější jsou podle Jiráska povídky z Pravdova rodného kraje. „Poučit, povznést a zušlechtit svůj lid bylo Františku Pravdovi svatým úkolem“ (Jirásek 1897d, a. 251). Autor si na spisovateli nejvíce cení, že píše pro široké spektrum čtenářů:

Jen ten, kdo pojímá úkol literatury tak, že nemá dávat toliko lahůdky a šperky jistému počtu vzděláním povýšených, nýbrž že má také poskytovat živný chléb a světlo útěchy a povznesení těm, kteří hladovějí, bez své viny, zůstali v šeru nebo ve tmách, ocení z plna a uznale působení takového spisovatele, jako je František Pravda. (tamtéž, s. 251–252)

Poslední blahopřání, jež zařazujeme do naší práce, je věnováno jednomu z nejlepších Jiráskových přátel, Mikoláši Alšovi k jeho padesátým narozeninám.¹⁵³ Text tohoto příspěvku (byl součástí speciálního čísla *Zlaté Prahy*) se od předchozích výše zmíněných blahopřání liší svým zpracováním, neboť zde Jirásek vůbec poprvé uveřejňuje v rámci své osobní korespondence vybrané pasáže z Alšových dopisů.¹⁵⁴ „Z té kupky starých psaní písma již blednoucího několik míst. Kdysi měla jediného čtenáře, teď budou zajímati tisíce ctitelů milého mistra ve všech zemích české koruny“ (Jirásek 1902, s. 27). V dopisech se

¹⁵¹ Jirásek, A.: Do tohoto čísla vzpomínek [...]. In: *Zlatá Praha* 1896, roč. 13, č. 15, s. 170.

¹⁵² Jirásek, A.: Pravdovo jubileum. In: *Lumír* 1897, roč. 25, č. 21, s. 251–252. Jirásek tehdy navštívil Pravdu se svými přáteli, K. V. Raisem a J. Kvapilem, aby mu poblahopřáli jménem literárního spolku Máj. Kvapil vydal fejton o tomto setkání v *Národních listech*.

¹⁵³ Jirásek, A.: Kupka Alšových listů adresovaných skoro vesměs do Litomyšle [...]. In: *Zlatá Praha* 1902, roč. 20, č. 3, s. 27.

¹⁵⁴ Korespondence mezi Jiráskem a Alšem byla poprvé uveřejněna v publikaci: *Aleš a Jirásek. Listy dvou přátel*. Ed. E. Svoboda. Praha: ELK, 1947.

Aleš Jiráskovi svěruje s osobními strastmi, prvními profesními úspěchy i svým postojem k umění. Hlavně však dokumentují letité přátelství. To potvrzuje i familiární závěr Jiráskovy gratulace: „Tisknu Ti ruku, starý druhu, buď zdrav, buď zdrav!“ (tamtéž).

Mezi tyto typy textů zařazujeme i výročí týkající se úmrtí významných osobností. Do této oblasti patří Jiráskův příspěvek do Sborníku Žižkova, jenž vyšel roku 1924 pod názvem *In memoriam*.¹⁵⁵ V tomto textu Jirásek oslavuje Jana Žižku jako statečného bojovníka, který si i v období kruté protireformace udržel mezi lidem pověst hrdiny. Jiráska jeho osud inspiroval k napsání dramatu *Jan Žižka*.¹⁵⁶ Další Jiráskův text reaguje na padesátileté výročí smrti Františka Palackého a byl otištěn roku 1926 v Českém slově.¹⁵⁷ Autor popisuje Palackého rozsáhlou a vlasti prospěšnou činnost (kriticky zhodnotil středověké prameny, založil Matici českou, Svatobor ad.), uvádí jeho přínosy v oblasti vědy a apeluje na veřejnost, aby kráčela v jeho stopách (důležitost vzdělání, pracovat ve prospěch vlasti).

Až doposud jsme se zabývali jubilei, která byla věnována známým osobnostem. Poslední prezentovaný text se však bude týkat výročí významné události. Jedná se o Jiráskův příspěvek *O staré, bělohorské elegii* uveřejněný roku 1920 v Lidových novinách.¹⁵⁸ Jak je již z názvu patrné, autor zde připomíná třísté výročí bitvy na Bílé hoře, respektive její důsledky pro český národ. V této souvislosti se zmiňuje o vlasteneckém baronu Janu Stenczovi, který napsal roku 1820 populární, ač velmi odvážnou, elegii na Hvězdu,¹⁵⁹ jejíž text měl korigovat zkreslený obraz bělohorské porážky. Jirásek čtenáře seznamuje s obsahem elegie (vybrané pasáže cituje z německého originálu i z českého překladu), připomíná její význam a aktuálnost pro dobu současnou.

Ve výše uvedeném přehledu jsme ukázali několik typů Jiráskových textů týkajících se výročí. Jednalo se o jubilea narození či smrti slavných osobností, gratulace k narozeninám i výročí významné události. Autor v nich vystupuje v roli přítele (blahopřání K. V. Sládkovi) či ctitele (gratulace S. Čechovi, F. Pravdovi),

¹⁵⁵ Jirásek, A.: *In memoriam*. In: *Sborník Žižkův 1424–1924*. Ed. R. Urbánek. Praha: Vědecký ústav vojenský, 1924, s. 1–3.

¹⁵⁶ Jirásek, A.: *Jan Žižka. Historická hra o 5 jednáních*. Praha: J. Otto, 1903.

¹⁵⁷ V naší práci vycházíme z tohoto textu otištěného v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. J. Kunc. Praha: SPN, 1954, s. 255–258.

¹⁵⁸ Jirásek, A.: *O staré, bělohorské elegii*. In: *Lidové noviny 1920*, roč. 28, č. 554, s. 2.

¹⁵⁹ V originále *An den königlichen Thiergarten Stern bei Prag*.

připojuje své osobní vzpomínky (přání J. Vrchlickému) či uveřejňuje část osobní korespondence (přání M. Alšovi). V některých typech těchto textů koriguje zažité stereotypy o jubilantu (*Majdalena Dobromila Rettigová*) nebo o historické události (*O staré, bělohorské elegii*).

5. Proslovy a pozdravy

Alois Jirásek byl autorem několika veřejných projevů, v nichž reagoval na důležité události českého veřejného života. V úvodu se zmíníme o třech méně známých veršovaných proslovech, které uveřejnil ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století František Páta v časopise Světozor. Tyto proslovy vznikly podle Páty na začátku osmdesátých let devatenáctého století, tedy v době, kdy Jirásek působil jako učitel v Litomyšli. Vedle pedagogické činnosti se Jirásek aktivně účastnil i tamějšího společenského kulturního života, a to například tím, že byl autorem několika proslovů, jež psal přímo pro sebe, případně pro jiné recitátory. Dokladem je i první z nich s názvem *Proslov k slavnosti Tylově*.¹⁶⁰ Tato slavnost v Litomyšli probíhala roku 1881, a to při příležitosti pětadvacátého výročí smrti J. K. Tyla. V proslovu je tematizována Tylova vlastenecky prospěšná činnost, zejména na poli literárním a dramatickém. Druhý Jiráskův proslov v řeči vázané, nazvaný *Je lidstva pokrok boj jen neustálý*,¹⁶¹ byl napsán podle Páty v roce 1882 a přednesen učitelem O. Poplerem během slavnostní akademie na oslavu rozdělení české univerzity na českou a německou.¹⁶² Poslední Jiráskův veršovaný proslov s názvem *Uvítání*¹⁶³ byl napsán k slavnostnímu otevření litomyšlské mateřské školy v roce 1883. Autor se v něm „vřelým slovem přimlouvá za lásku dobročinnou pro zahrádku dítek, jejichž smích, zpěv a veselí bude všem odměnou“ (Jirásek 1883a/1931, s. 82).

Tyto neznámé a zapomenuté veršované proslovy byly objeveny a zveřejněny díky dvěma výstavním akcím.¹⁶⁴ První z nich probíhala roku 1921, jednalo se o výstavku Jiráskových prací v rukopisném sále Národního muzea v Praze, která byla zorganizována Františkem Pátou na počest Jiráskových sedmdesátin. Druhou akcí byla výstava Jirásek a Litomyšl uspořádaná v roce 1931

¹⁶⁰ Jirásek A.: Proslov k slavnosti Tylově. In: Páta, F.: Nové dva Jiráskovy veršované proslovy. *Světozor* 1931, roč. 32, č. 10, s. 82. Podle Páty proslov recitovala. F. Sautrová.

¹⁶¹ Jirásek, A.: Je lidstva pokrok boj jen neustálý. In: Páta, F.: K jubileu Jiráskovu. *Světozor* 1921, roč. 21, č. 22–23, s. 28.

¹⁶² „Na podnět městské reálky, na níž tehdy Jirásek učil, uspořádala městská rada v Litomyšli dne 25. března slavnostní akademii při zahájení českých přednášek a proslov Jiráskův na ní recitoval tehdy p. učitel Otto Popler, který mi laskavě poslal počátek básně, jejíž originál chová u sebe jako drahou památku“ (tamtéž). Jirásek na „milého přítele“ Otto Poplera vzpomínal ve svých pamětech jako na „výborného zpěváka a deklamátora“, který „přispěl nejednou ke zdaru akademií a pěveckých zábav“ (Jirásek 1913c, s. 224).

¹⁶³ Jirásek, A.: Uvítání. In: Páta, F.: Nové dva Jiráskovy veršované proslovy. *Světozor* 1931, roč. 32, č. 10, s. 82. Z Pátova textu se nedozvídáme, zdali tento proslov přednášel sám Jirásek či jiný recitátor.

¹⁶⁴ Do té doby byly v soukromém vlastnictví tehdejších recitátorů (F. Sautrová, O. Popler) či Městského muzea v Litomyšli.

Zdeňkem Nejedlým. Tyto příležitostně psané proslovy nemají podle našeho mínění vysokou hodnotu uměleckou, jsou však v jistém smyslu dokumentem doby a dokladem Jiráskovy aktivní účasti na tehdejším kulturním dění v Litomyšli. Podobného rázu, ač nikoli v řeči vázané, je další projev, jenž Jirásek pronesl roku 1888 u příležitosti pětadvacátého výročí svěcení praporu pěveckého spolku Vlastimil. Řeč byla otištěna v časopise *Od Trstenické stezky*.¹⁶⁵ Autor v proslovu připomíná historii tohoto litomyšlského spolku, jeho aktivity a účasti na národních i místních slavnostech. Dále toto výročí doplňuje o další jubilea (připomíná, že roku 1863 uběhlo šest set let od povýšení Litomyšle na královské město a tisíc let od příchodu Cyrila a Metoděje). Tato „výročí v jubileu“ zapojuje záměrně do projevu s cílem poukázat na tehdejší poměry a aktualizovat je pro potřeby současné doby (zejména připomenout nadšené vlastenecké hnutí první poloviny devatenáctého století).

V našem přehledu pokračujeme proslovem, jímž Jirásek poděkoval hojnému počtu gratulantů, kteří mu přišli poblahopřát k jeho šedesátým narozeninám.¹⁶⁶ V této řeči autor také formuloval cíle své literární činnosti:

Poctu, kterou jste mně připravili, nepřijímám pro sebe, ale přijímám ji jako výraz souhlasu s myšlenkou, pro kterou jsem od mladých let až po tento čas pracoval, seč jsem byl a jak jsem dovedl. A vidím, že práce má došla porozumění a ohlasu i v nejširších kruzích našeho lidu. V tom je veliké utěšení a radost má.

Snažil jsem se oživit naši minulost, přiblížit k jasnějšímu názoru a porozumění. Nečinil jsem tak jako snílek, který má oči jen do minulosti obráceny a nedbá těžkého zápasu svého národa v době nynější. Právě proto, že jsem s celou duší prožíval ten boj, cítil jsem, že také třeba pohlédnout do naší minulosti, neboť dnešku plně neporozumí, kdo nezná včerejška. (Jirásek 1911b/1913b, s. 214–215)

Jiráskův proslov je rovněž zajímavý tím, že inspiroval Zdeňka Nejedlého k pojmenování edice *Odkaz národu*.¹⁶⁷ Pod prizmatem Nejedlého interpretace Jiráskova tvůrčího záměru tak vznikl výbor ze spisů (soubor Jiráskova díla), vycházející od roku 1949 údajně z podnětu prezidenta republiky Klementa

¹⁶⁵ Jirásek, A.: Řeč při slavnosti 25leté památky svěcení praporu „Vlastimila“ v Litomyšli dne 15. srpna 1888. In: *Od Trstenické stezky* 1932–33, roč. 12, s. 20–23.

¹⁶⁶ Jirásek, A.: Řeč proslovená dne 20. srpna 1911 k slavnostnímu průvodu v Hronově přišedšímu pozdravit autora o jeho šedesátých narozeninách. In: *Aloise Jiráka Sebrané spisy. Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otto, 1913, s. 214–216.

¹⁶⁷ „Vznikl tak jedinečný soubor, jaký nemá žádná literatura – jakási Jiráskova myšlenkově i svým literárním mistrovstvím strhující učebnice českých dějin“ (Nejedlý 1960, s. 7).

Gottwalda. Podle Nejedlého Jirásek v této řeči „sám přímo klasicky formuloval svůj program“:¹⁶⁸

Obnovit paměť minulých dnův a tou osvěžit a posílit a třeba i k svatému ohni roznítit, je, myslím, nutno i při všem snažení moderním, při veškeré snaze po osvětě a pokroku, jež jsou naší přední zbraní a pavezou.

Tou cestou jsem šel, tak jsem pracoval a vy jste mně porozuměli. V tom je největší odměna a také posila k další práci. (tamtéž)

Vzhledem k charakteru naší práce se nebudeme podrobněji zabývat tím, do jaké míry Nejedlého interpretace přetvářela osobnost Jirásky i jeho literární činnost pro potřeby politické doktríny. Odkazujeme tak na texty Zdeňka Nejedlého (předmluvy, doslovy) obsažené ve svazcích výše zmíněné edice, popřípadě na další literaturu.¹⁶⁹

Dalším Jiráskovým textem, tentokrát s vojenskou tematikou, je *Pozdrav českým vojínům v poli* uveřejněný roku 1915 ve Střeffleurových Vojenských listech. Jirásek jej rovněž zařadil do svých Sebraných spisů.¹⁷⁰ Text začíná slovy: „Byl jsem vyzván, rozmilí krajané, abych Vám v tomto listu napsal něco do pole. Rád bych, tuze rád něco milého, co by Vás alespoň na chvíli potěšilo“ (Jirásek 1915a/1916f, s. 341). Autor píše, že ve svých mnohých dílech popisoval válečné útrapy i rozhodující bitvy a za svůj život poznal několik vysloužilých vojáků, jejichž vzpomínky ho inspirovali v literární tvorbě. „Dnes bych naslouchal já Vašemu vypravování, dnes byste Vy, stateční vojínové a účastníci obrovských zápasů, jakých nebylo co svět světem, mohli sami vypravovat o nich, o svízelných polního života, o těžké povinnosti“ (tamtéž, s. 342–343). Text pozdravu Jirásek uzavírá přáním, aby se všichni vojíni brzy vrátili v pořádku domů za svými blízkými. Autor nebucuje k boji, celkový charakter textu není militantní, spíše naopak. Jiráskův pozdrav je adresován statečným vojínům, kteří musí plnit vojenskou povinnost, ač jsou zkroušeni steskem po domově (tzv. trpí na domácí nemoc).

¹⁶⁸ Nejedlý, Z.: Předmluva. In: Jirásek, A.: *Epilog*. Praha: SNKLHU, 1958, s. 10 (Edice Aloise Jirásky Odkaz národu, sv. 32).

¹⁶⁹ Ve své knize *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa* (1947) Nejedlý píše: „Nechci se zde šířit o své práci pro pochopení a vyzvednutí české národní tradice a kultury, ale je jistě charakteristické, že musil přijít komunista, aby i našim měšťákům vyložil a dokázal jedinečný národní význam nejnárodnějšího našeho umělce – Bedřicha Smetany. A že to byl komunista, který proti měšťácké kritice hájil a naše lidi učil i naučil číst Aloise Jirásky“ (Nejedlý 1947/1978, s. 14). Pro hlubší vhled do kontroverzně vnímané osobnosti Zdeňka Nejedlého doporučujeme publikace M. Ransdorfa: *Zdeněk Nejedlý* (Praha: Horizont, 1988) a J. Křesťana: *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění* (Praha – Litomyšl: Národní archiv – Paseka, 2012).

¹⁷⁰ Jirásek, A.: *Pozdrav českým vojínům v poli* r. 1915. In: *Aloise Jirásky Sebrané spisy. Písničky a jiná prosa. Obrázky a studie*. Sv. 42. Praha: J. Otto, 1916, s. 341–343.

Mezi tyto typy textů, v nichž Jirásek reaguje na situaci během první světové války, rovněž patří projev ze dne 13. dubna roku 1918 v Obecním domě.¹⁷¹ Autor vzpomíná na krále Jiřího Poděbradského, „jenž sám válečník výtečný přece válku nenáviděl“ (Jirásek 1918a/1922b, s. 43), a proto se snažil vytvořit s ostatními evropskými panovníky unii, která by zaručovala věčný mír a díky které by „všeliké rozepře mezi národy byly urovnány přátelským rozsouzením. Hle, velká, vznešená myšlénka stálého míru a odzbrojení, která je touhou dneška, která zachvívá v srdci milionů, poprvé uvedena v život před čtyřmi sty léty naším husitským králem!“ (tamtéž, s. 44). Vzorem pro současnou situaci je podle Jirásky husitské hnutí, „jež bojovalo za ideu demokracie i za život svého národa“ (tamtéž).

V dalším projevu, ze dne 16. května 1918, Jirásek reaguje na padesátileté výročí položení základního kamene Národního divadla.¹⁷² Zmiňuje se o počátcích českého divadla i o jeho úloze v národním boji, připomíná okolnosti realizace Národního divadla (veřejná sbírka) i slavnost k položení základního kamene, která podle Jirásky nebyla jen slavností divadla, ale manifestací národního sebevědomí a bratrského semknutí celého národa. S ohledem na dobu, v níž byl projev prosloven, byla připomínka této národní jednoty více než aktuální.

¹⁷¹ Jirásek, A.: Dne 13. 4. 1918 v Obecním domě pražském. In: *Aloise Jirásky Sebrané spisy. Směs. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 43–47. Dubnová národní přísaha vznikla v reakci na projev hraběte Czernina, který ostře kritizoval opoziční politiky, jež přirovnal k „bídým a ubohým Masarykům“ (Havlíčková 2013, s. 28). Vyhlášení národní přísahy se uskutečnilo 13. dubna 1918 ve Smetanově síni Obecního domu. Slavnost zahájil projev Františka Staňky, poté následovala Národní přísaha, již přečetl Alois Jirásek. Ten byl autorem první části proslovu, druhou část (přísahu) koncipoval František Soukup. Havlíčková doplňuje: „Členové Maffie rozhodli, že přísahu musí přečíst někdo, kdo má ve společnosti patřičnou úctu. Zvolen byl Alois Jirásek“ (tamtéž, s. 29). Jaroslav Kvapil (1932) ve svých pamětech vzpomíná: „Ani jsem si netroufal věřit, že se plachý a někdy zatrpklý Jirásek odhodlá promluvit k veřejnému shromáždění, a šli jsme jej požádat s drem Štěpánkem [Bedřich Štěpánek] skoro nazdařbůh, aby byl o národní přísaze hlavním řečníkem a aby přečetl text přísahy drem Soukupem [František Soukup] koncipovaný. A hle, s Jirásky jako by byla náhle spadla všechna jeho dosavadní rozpačitost: slíbil vyhovět, poslal si Soukupa na poslední redakci textu a dne 13. dubna vyvrcholil svou památnou řečí všechen ten dějinný projev sebevědomého národa. V nejslavnější chvíli mluvil za národ a k národu nejmilovanější jeho spisovatel“ (s. 428).

¹⁷² Jirásek, A.: Dne 16. 5. 1918 v Pantheonu Národního musea v Praze. Tamtéž, s. 48–55. I tuto slavnost společně s Jiráskovým vystoupením reflektuje ve svých pamětech již zmíněný Kvapil: „Musejní Panteon přeplněn byl národními zástupci, Václavské náměstí před museem zaplaveno národem. Musejní rampa obsazena tisíci žen a děvčat v národních krojích; v nich se sem sjelo plno venkovanek, ale oblékly se do nich také měšťky a viděli jsme v těch barevných suknicích, karkulích a fáborech i ženy našeho života veřejného, spisovatelky a herečky – byla to po mnohých letech zase veliká krojová závrať, ne však pouhý módní rozmar, nýbrž vědomá vůle dávat vším, vším, vším najevo národní radost a národní ráz. [...] Slavnostní projevy zahájil Kramář a po něm promluvil Jirásek. Do sklonku svých let nechtěl vystupovat osobně na veřejnosti; teď jsme ho po dubnové národní přísaze získali už podruhé, aby nejen perem, nýbrž i vlastním hlasem národ oslovil. [...] tyto [...] jeho řeči [...] jsou úhrnem jeho osobní účasti v odboji domácím“ (tamtéž, s. 463).

Dále zmíníme Jiráskův projev, proslovený 21. prosince 1918 na Wilsonově nádraží, v němž vítá prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka vracejícího se ze čtyřletého zahraničního exilu zpět do vlasti.¹⁷³ Jirásek se v tomto proslovu stává mluvčím za české spisovatele.¹⁷⁴ Masaryka nazývá hrdinou, který osvobodil náš národ „před tyranským žezlem, jež nám bezohledně i krutě vládlo na čtyři sta let“ (Jirásek 1918c/1922b, s. 58). Československé legie, jež vznikly za první světové války za hranicemi,¹⁷⁵ „nadšené, plné kázně a mravní síly“ (tamtéž, s. 57), přirovnává k novým husitským bojovníkům, prezidenta Masaryka pak ke králi Jiřímu z Poděbrad: „Na staletí nebylo tak jasných a radostných chvil v životě našeho národa, leda jen o volbě Jiříka krále, kdy mnozí jsou plakali pro radost, že již vyšli z moci německých králův“ (tamtéž, s. 58). Jiráskův projev byl komentován v dobovém tisku, což dokládá i následující úryvek z Národní politiky:

Ve hlavní dvoraně Wilsonova nádraží byli již zatím shromážděni spisovatelé a umělci, učenci, zástupcové nejvyšších úřadů a oficiální osobnosti. Sotva sem vešel Masaryk a sotva se k němu v širokém, bohatě vyzdobeném rondeau přiblížil Alois Jirásek, aby jej pozdravil jménem českého spisovatelstva a jménem národa, přivinul jej k sobě president v dlouhém, srdečném stisku rukou. [...] Jiráskův proslov byl úchvatnou, při tom jímavým teplem lásky prohrátou apostrofou Masaryka – osvoboditele, Masaryka – národního bohatýra a tvůrce. Srdce se nám chvěla, když náš milovaný spisovatel přirovnával činy našeho presidenta s činy velikého Franklina ve prospěch americké republiky, když mluvil o jeho herojském odříkání a všech jeho činech, o jeho veliké práci organizační v Rusku i ve Francii při tvoření legionářských družin, o jeho geniálních výkonech státnických i o jeho veliké, vroucí národní lásce vrcholící v nekonečné, plodné a nezdolné práci pro vlast – v práci, která nám přinesla tak nečekaně krásné ovoce. A pohnutím hořela nám hrud', když vítal jménem spisovatelů i národa našeho drahého Masaryka na půdě otců, kteří od dob velkého Poděbrada skoro plných čtyřistapadesáte let neměli vladaře z vlastní krve své zrozeného, neměli vlastního syna na slavném stolci své vlády, kterou nám nyní dobrotivý osud do vlastních rukou vložil...

¹⁷³ Jirásek, A.: Dne 21. 12. r. 1918 na nádraží Wilsonově. Tamtéž, s. 56–58.

¹⁷⁴ V této souvislosti je třeba připomenout, že Jirásek patřil mezi signatáře *Manifestu českých spisovatelů* a v dobovém tisku se dokonce objevily zvěsti, že je jeho autorem (Pocta původci manifestu českých spisovatelů. In: *Lidové noviny* 25, 1917, č. 160, s. 2 [ranní vydání]). Dále považujeme za nutné zmínit, že v reakci na tehdejší nepříznivou politickou situaci (odjezd B. Šmerala na mezinárodní konferenci do Stockholmu) byla v roce 1917 ustanovena šestičlenná spisovatelská rada (výkonný orgán českých spisovatelů), jež měla mít „morální autoritu a právo mluvit jménem spisovatelstva“ (Jelínek 1947, s. 477). Jejím předsedou byl zvolen Alois Jirásek (viz Heidler 1921, Kvapil 1932, 1937).

¹⁷⁵ Československá legie byla tvořena dobrovolníky z řad zajatců, přeběhlíků a krajanů ve Francii (vojenská jednotka Nazdar), Itálii (Český dobrovolnický sbor) a v Rusku (Česká družina). Legionářské pluky byly původně zasvěceny sv. Václavu a sv. Cyrilu a Metoději, avšak později na podnět T. G. Masaryka byly přejmenovány na husitský prapor I. divize (velitel plk. J. Švec) s pluky M. Jana Husa, Jiřího z Poděbrad, Jana Žižky a Prokopa Holého. Není bez zajímavosti, že legionáři byli často přesvědčováni, aby vystoupili z katolické církve (viz Moravec 2008, Herzán 2018).

A odpověď Masarykova? Můžeme říci, že nikdy nemluvil vladař jiného národa o básnících a o spisovatelích, o celé kultuře národní s takovým hlubokým zanícením, s tak imponující a vroucnou tklivostí jako právě včera náš veliký president.¹⁷⁶

V *Pozdravu československému, sibiřskému vojsku* z roku 1919¹⁷⁷ Jirásek zdraví vojáky, které opět přirovnává k husitským bojovníkům (nazývá je bratrstvem). Přeje jim brzký návrat do osvobozené vlasti a zároveň je varuje před zklamáním, které na ně doma čeká: „My, dnes už ne tak svorní a v jednotném šiku jako 28. října loňského roku. [...] Vráťte se, ale, bratři, trpko mně povědět, že neshledáte vše, jak očekáváte, že v tom onom budete zklamáni a snad i roztrpčeni“ (Jirásek 1919a/1922b, s. 67). Jirásek však zmírňuje svou skepsi vírou, že právě oni přispějí k rozkvětu mladé republiky.

Posledním zařazeným textem do této kategorie je Jiráskův příspěvek do Ročenky Národního shromáždění republiky československé za rok 1919 pod názvem *Vzpomínka*,¹⁷⁸ ve kterém porovnává období první světové války, kdy byl národ ještě stále pod habsburskou nadvládou, s dobou, v níž se konstituovala mladá Československá republika. V textu je patrný autorův protihabsburský postoj: „Socha tvrdého císaře opodál v zážehu světél připomínala staletou porobu i hrozila“ (Jirásek 1919b/1922b, s. 50). Počáteční nadšení podle autora již vyprchalo, nyní je třeba se soustředit na skutečnost plnou velkých úkolů. „Teď jen práce a kázeň“ (tamtéž, s. 51).

Na těchto typech textů jsme ukázali, že Jirásek psal proslovy příležitostné (ke slavnostem a výročím), oslavné (uvítací řeč věnovaná T. G. Masarykovi) či reagující na současnou politickou situaci (reflexe první světové války a vznik Československé republiky). V těchto proslovech a pozdravech se zrcadlí Jiráskovy názory a postoje, setkáváme se tu i s jistou stereotypií, jež se týká historických vzorů (adorace krále Jiřího z Poděbrad, idealizace husitských bojovníků). Jiráskovy proslovy měly omezený místní význam (řeč při příležitosti výročí svčení praporu Vlastimila), či naopak celospolečenský rozměr (proslov v Obecním domě). Některé Jiráskovy proslovy a pozdravy upadly v zapomenutí

¹⁷⁶ President Masaryk v hlavním městě československé republiky. In: *Národní politika* 22. 12. 1918, roč. 36, č. 304, s. 1.

¹⁷⁷ Jirásek, A.: Pozdrav československému, sibiřskému vojsku 1919. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směs. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 65–68.

¹⁷⁸ Jirásek, A.: Vzpomínka. In: Ročenka Národního shromáždění republiky československé 1919, č. 1, s. 50–51.

(veršované projevy), jiné byly naopak využity a reinterpretovány (Jiráskova řeč z roku 1911).

6. Posudky

Do našeho přehledu Jiráskových prací jsme vybrali tři posudky, v nichž hodnotí úroveň uměleckého díla, případně jeho knižního vydání. První posudek je věnován knižnímu vydání *Babičky* Boženy Němcové z roku 1891 s ilustracemi Karla Štapfra. Text byl uveřejněn v *Časopise Musea Království českého*.¹⁷⁹ Jiráskova kritika se týká především obrazového materiálu, neboť ilustrace obsažené v tomto vydání jsou podle autora ledabyly odbyté a působí na čtenáře rušivě. Jirásek tvrdí, že pro ilustrátora je důležité nejprve porozumět samotnému textu, ze kterého si má vybrat vhodné motivy k vyobrazení, jež by dokreslovaly čtenářovu představivost. Aby byly tyto výjevy co nejvíce věrné a autentické, je podle něj třeba, aby ilustrátor podnikl studijní cestu do kraje, do něhož je příběh knihy umístěn, a tam aby nastudoval tamější krajinu, folklor (kroj, obyčeje) a jiná specifika (lidové přibytky, pamětihodnosti). Štapfer však podle Jirásky takto nepostupoval, což dosvědčují jeho nepovedené ilustrace.

Podívejte se jen na třetí ilustraci, na babku v šátku nemožně uvázaném, v obleku úplně nesprávném, u jakéhosi bídého baráku s holým proutím [...] ana sype zrní dřevěnému kohoutu a nemožným kuřatům. –

Tot-li ona milá babička, jak ji Němcová pérem vděku plným byla vykreslila? Tak si jí zajisté žádný čtenář nepředstavoval. [...] a rozmrzení odvracíme se též od jiných. I postava císaře Josefa, při kteréž měl ilustrator přece pomůcek s dostatek, jest jen ledabylo odbytá. (Jirásek 1891a, s. 312–313)

Jirásek tvrdí, že právě tato kniha nabízí množství motivů k vyobrazení, „že umělec nemůže si na nedostatek vděčné látky stýskati“ (tamtéž, s. 313). Štapfer však z těchto motivů vybíral nevhodně, a navíc je jejich kvalita chatrná. Nejzdařilejší jsou podle autora krajinné výjevy, avšak i z nich je patrné, že byly převzaty ze starší předlohy. Jirásek tedy sumarizuje: „Abychom krátce řekli: Ilustrace tohoto vydání nejsou zdařilé. [...] Není příjemno takto souditi. Než pravda a účta k znamenitému dílu toho vyžadují“ (tamtéž). Negativní závěr zmírňuje pozitivním hodnocením doslovu od Žofie Podlipské.

Druhý Jiráskův posudek se zabývá monografií Františka Bartoše *Moravská svatba* a byl uveřejněn v témže periodiku.¹⁸⁰ Na rozdíl od předešlého referátu je Jiráskovo hodnocení knihy veskrze pozitivní. Podle něj se jedná o studii „velice

¹⁷⁹ Jirásek, A.: Boženy Němcové „Babička“. Illustroval Karel Štapfer. V Praze. Nakladatel I. L. Kober, 1891. In: *Časopis Musea Království českého* 1891, roč. 65, č. 2, s. 312–313 [pod pseudonymem Jos. Horák].

¹⁸⁰ Jirásek, A.: *Moravská svatba*. Napsal F. Bartoš. Knihovna českého lidu. II. V Praze 1892. Nákladem F. Šimáčka. In: *Časopis Musea Království českého* 1892, roč. 66, č. 2–3, s. 342–344.

zajímavou a poutavou“ (Jirásek 1892b, s. 343) od „nejpřednějšího znalce moravského lidu“ (tamtéž). Svatební obyčeje, zahrnující námluvy, ohlášky, oddavky i hostinu, jsou v knize „vyličeny důkladně a zevrubně“ (tamtéž), výklad je podle autora přehledný a jednotný, „nakreslený živě, s úplnou znalostí látky, s láskou a uměním“ (tamtéž, s. 344). Jirásek sice upozorňuje na opomenuté svatební pověry, avšak přičítá to autorovu záměru, neboť Bartoš píše, že se jim bude věnovat v některém dalším textu. Nosnost Bartošovy studie Jirásek rovněž spatřuje v tom, že by mohla iniciovat další odborné práce na podobné téma (popis české svatby).

Posledním Jiráskovým literárním posudkem, jenž zařazujeme do této kategorie, je již zmíněný referát o Wintrově historickém románu *Mistr Campanus*,¹⁸¹ který byl v roce 1910 uveřejněn ve Zlaté Praze.¹⁸² Jirásek tento román hodnotí pozitivně: „Přibylat' nám do pokladu našeho kulturního jmění kniha vzácná svým uměním i národním významem“ (Jirásek 1910a, s. 195). Autor zmiňuje Wintrovu důkladnou přípravnou práci (studium archivních pramenů), díky nimž vzniklo velmi autentické dílo.

Z knihy o M. Kampanovi vstává před nás skutečná minulost vzkříšená, oživená neobyčejným bohatstvím kulturně historických detailů, jež autor vybral ze svého pokladu dlouhodobého studia 16. a 17. století. Vše je založeno na přesném studiu archivním, na současných pramenech, na studiu rytin, obrazů, všelikých letáků a pamfletů, na literatuře té doby, na lokálních studiích jak tehdejší Prahy, tak i bojiště bělohorského a jeho okolí. (tamtéž, s. 194)

Dále se Jirásek zaměřuje na Wintrovu práci s textem, soustřeďuje se na hlavní postavu románu, jejíž povahopis se snaží podle Wintrova líčení načrtnout. Velmi oceňuje Wintrův záměr představit Kampana i jako básníka (nenásilně přiblížit čtenáři jeho latinské verše). Autor také reaguje na předešlé posudky, snaží se ozřejmit některé nepřesnosti a případné dezinterpretace.

Na těchto posudcích vidíme, že Jirásek si nejvíce cení důkladného zpracování tématu. Dostatečné obeznámení se s problematikou a přípravnou práci zahrnující sběr materiálů a studium pramenů jsou pro budoucího autora, případně ilustrátora, nezbytností. Proto negativně hodnotí Karla Štapfra, neboť se těmito výše zmíněnými požadavky neřídil.

¹⁸¹ Román nejprve vycházel na pokračování v časopise Zvon, roku 1909 vyšel knižně v nakladatelství J. Otto.

¹⁸² Viz poznámka č. 140.

7. Reakce na kritiky

Jirásek se polemik týkajících se reflexe jeho literárního díla účastnil velmi vzácně. Jak píše roku 1908 J. Hilbertovi v reakci na jeho fejeton o hře *Samota*: „Nikdy jsem se neozval na kritiky týkající se mého díla literárního, ani na takové, jež zúmyslně je snižovaly, ba i surově se ho dotekly. Dnes poprvé se ozývám Vám“ (Jirásek 1908b, s. 4). Není to však tak úplně pravda, neboť Jirásek již roku 1891 reagoval na negativně zabarvenou kritiku A. A. Vrzala, uveřejněnou v *Hlídce literární*.¹⁸³ Vrzalův posudek se zabývá prvním dílem trilogie *Mezi proudy*, nazvaným *Dvoji dvůr*. Vrzalovo hodnocení Jiráskova románu se odvíjí zejména od toho, do jaké míry je v něm zobrazena historická pravda. Ráz doby je podle Vrzala určován historickými osobami, ty je třeba vylíčit „docela věrně se vši historickou nestranností a objektivností, aby autor nedělal z nich pouze nositelů svých vlastních idejí, své vlastní tendence“ (Vrzal 1891a, s. 169). Kritik se tedy zaměřuje na charaktery hlavních postav, v tomto případě krále Václava IV. a pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna. Na základě informací získaných z Palackého *Dějín národu českého a Dějepisů města Prahy* od V. V. Tomka získává představu o jejich povahových rysech, které srovnává s charakterem postav zobrazených v Jiráskově historickém obraze. Zejména u Jana z Jenštejna je podle Vrzala zřejmý „rozdíl mezi historickou pravdou a tím, co podal Jir. ve svém historickém (!) romanu“ (tamtéž). Vrzalův nesouhlas se týká hlavně arcibiskupova raného mládí, jež je v Jiráskově románu líčeno jako prostopášné a nemravné. Kritik však o tomto období nenalézá v historických pramenech relevantní doklady.¹⁸⁴ „Ani o dřívějším životě Jana z Jenštejna nikde historie specialně a konkrétními případy nevypravuje, že by byl dával tak pohoršlivý příklad duchovenstvu“ (tamtéž, s. 174). V této souvislosti se odvolává zejména na studii J. Losertha, která zmínky o bouřlivém mládí Jana z Jenštejna neguje.

To tedy jest, co historie o soukromém životě Jana z Jenštejna vypravuje; o nějakém záletnictví, jež nám p. Jirásek tak ze široka líčí, máje vášeň tu za hlavní ředitelku činů jeho, v dějepisech tu citovaných nenašli jsme ani zmínky. [...] Patrně tedy, odkud Jir. čerpal své vypravování: ze své fantazie. (tamtéž, s. 170)

¹⁸³ Vrzal, A. A.: Al. Jiráskova Sebrané spisy. Díl II. „Mezi proudy.“ Tři histor. obrazy. I. „Dvoji dvůr.“ Nakl. J. Otto. Str. 402. Seš. 47–59. Po 32 str. 15 kr. In: *Hlídka literární* 1891, roč. 8, č. 5, s. 169–177 [rubrika Posudky] [pod šifrou A. V.].

¹⁸⁴ „Historických podkladů [Jirásek] řádně nepoužil, nebo ledabylo odbyl události dějinné. [...] Jiráskovi však po historii nic není, on chce psátí pamflet na Jana z Jenštejna, a dosti!“ (tamtéž, s. 176).

Vrzal dále upozorňuje na to, že děj Jiráskova románu začíná v roce 1381, tedy v době, v níž podle Tomka i Palackého žil pražský arcibiskup již asketickým životem. „Co je to, když ne karrikatura ‚zbožného, počestného‘ (jak jej i sám Palacký, neřku-li Loserth líčí) Jana z Jenštejna!“ (tamtéž, s. 174). Vrzal Jirásku, podezřívá, že postavu pražského arcibiskupa vyličil záměrně tak, aby tvořila kontrast k další hlavní postavě, mladému Janu Husovi. Podle kritika tak proti „vybásněnému záletnictví“ Jana z Jenštejna staví autor idealizovanou postavu Husa, „nadpozemsky velebnou, vážnou, ozdobenou všemi možnými i nemožnými přednostmi těla i duše a dokonalostmi mravními“ (tamtéž, s. 173). Vrzal z toho vyvozuje: „Co je to jiného než úmyslná snaha spis., by husitismus od počátku skvěl se nadpozemskou čistotou, by kolem jeho bojovníků bleskotala svatozáře, na účet druhé strany!“ (tamtéž). Vrzalova kritika se týká i syžetu tohoto díla, jenž podle něj připomíná středověké rytířské romány, hlavní dějové pásmo pak hodnotí jako sentimentální, melodramatické a hlavně romantické. Za některé románové scény by se podle něj nemusel stydět ani „mnohý hyperromantik“ či „krvavý romanopisec“. Vrzalově nemilosrdné kritice nebyly ušetřeny ani další postavy obsažené v románu, jejichž charaktery jsou podle něj vylíčeny stereotypně, „nemají půvabu originalnosti a individualnosti“ (tamtéž, s. 176). Konečný Vrzalův verdikt je následující:

Ráz doby není tedy věrně vylíčen, ježto přední osoby doby té vylíčeny strannicky. [...] jeví obyčejný romantický postup, jakož charaktery kresleny stereotypně, nemají půvabu originalnosti a individualnosti. [...] Pravda, roman není dějepis. Ale takovým nízkým a podlým způsobem przniti památku českého velekněze, jen aby husitismus byl oslaven, jest hrubou urážkou přirozeného zákona mravního, jenž váže i básníka, idealistu i realistu. Jirásek ty mírné (ač také nepravdivé) výčitky starších historikův o arcibiskupovi nestydatě zveličil. Že na vadách tehdejšího tolik se pase, o přednostech sotva chtěje věděti, to pouze kvitujeme, vidouce pravý jich účel a – ty prostředky, jež ani „našemu“ Jiráskovi nejsou dost' hanebný. On prý zamýšlí napsati celou řadu romanův o době husitské. Soudíme-li dle této ukázky, budeme míti o jeden chvalozpěv, strannické velebení husitismu více. (tamtéž, s. 176 a 177)

Tato Vrzalova „ledová sprcha“ nemohla zůstat bez odezvy. Jirásek se ke kritice vyjádřil v časopise Lumír krátkým, ale výstižným textem,¹⁸⁵ v němž odporuje nařčení anonymního kritika,¹⁸⁶ uvádí všechny prameny, ze kterých vycházel (včetně zmíněného V. V. Tomka a F. Palackého) a popírá, že by byl jeho román tendenční. „Užil jsem všeho bez tendence, ba ztlumil jsem leckterou křiklavou

¹⁸⁵ Jirásek, A.: V 6. dílu mých „Sebraných spisů“ vyšel „Dvojí dvůr“ [...]. In: *Lumír* 1891, roč. 19, č. 14, s. 168.

¹⁸⁶ A. A. Vrzal uveřejnil svůj posudek pod šifrou A. V. (viz poznámka č. 183).

barvu starých pramenů, vypisujících poměry kněžské za doby svrchu psané“ (Jirásek 1891b, s. 168). Podle Jirásky by bylo spravedlivé, kdyby kritik posuzoval *Dvojí dvůr* jako část celku a zasadil jej do kontextu následujících dvou dílů.

Než ve svém rozvášnění stranickém nemohl se dočkat a dal se do „Dvojího dvoru“ tak zuřivě, že jako zaslepen neviděl, že se stal tu sám směšným, že neváhal proti mým pramenům hledati pomoci u zastaralého Pubičky (!) a u známého německého přítelíčka českých dějin – Losertha, u nás po zásluze odbytém, že spílá ba i – denuncuje, dotýká se mého povolání učitelského. S takovými lidmi nejednám. (tamtéž)

Tento spor byl reflektován i v jiných médiích. O polemice mezi Hlídou literární a Jiráskem například informoval v krátké zprávě časopis *Čas*,¹⁸⁷ který Jiráskovy argumenty považuje za pádné. Loserthova studie je podle redakce *Času* nevěrohodná. „Loserth rád zvyšuje osoby, které snižují dobu husitskou.“¹⁸⁸

V reakci na Jiráskovu odpověď, která se ke kritikovi dostala zprostředkovaně přes avizovaný článek v časopise *Čas*, uveřejnila Hlídka literární dodatek k této literární kauze.¹⁸⁹ Vrzal v tomto textu polemizuje nejen s Jiráskem, ale i s formulacemi uvedenými „zpravodajem“ *Času*. Na svých názorech však neústupně trvá, a tak se tu setkáváme s týmiž výtkami a obviněními:

Co p. Jir. znal, nedávalo mu k jeho fantastickým výmyslům prázdného důvodu, a kdyby nebyl měl určité tendence, byl by sobě počínal šetrněji, neb aspoň opatrněji. Zatím všude viděti schválnost: arcibiskupa nepravdivou líní snižovati, protivníky jeho obmývatí. O to hlavně běží. Že p. Jiráskovi takové výtky byly nemilé, rádi uznáváme, vždyť nám také nebylo milé je činiti; ale novými nepravdami se brániti neměl, neboť potvrzuje tím jenom, že zde nebyl omyl, nýbrž – nekalý záměr. (Vrzal 1891b, s. 295)

Vrzalova odpověď tak nepřináší nic nového, opakují se tu téže výtky podložené totožnými argumenty obsaženými již v předchozím posudku. Kritik jako by se točil v kruhu.¹⁹⁰ Na závěr dodává, že tímto „o této sporné věci“ domluvil (což již předtím učinil i Jirásek).¹⁹¹ Alois Jirásek nejspíše tušil, že by bylo zbytečné

¹⁸⁷ Vážný spor rozvinul se mezi „Hlídou literární“ a romanopiscem Al. Jiráskem [...]. In: *Čas* 1891, roč. 5, č. 22, s. 347–348.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Vrzal, A. A.: A. Jirásky „Dvojí dvůr.“ In: *Hlídka literární* 1891, roč. 8, č. 7, s. 294–296 [Dodatky] [pod šifrou V.].

¹⁹⁰ Nutno doplnit, že A. A. Vrzal byl římskokatolickým knězem.

¹⁹¹ Vrzalův názor na Jiráskovu tvorbu se promítá v dalších recenzích, jako například v posudku o *Pokladu*, v němž „Jirásek tu více než kde jinde místo dějin držel se vlastní fantasie, o tom sporu není“ (Vrzal 1891c, s. 26–27). Dále píše: „Koloritu historického práci té nedostává se, za to spisovatel podává nám obraz subjektivní, jaký utvořil si horlivec pro bratry české, nadšenec pro „vznešený boj““ (tamtéž). Nelítostné kritiky se od Vrzala dočkaly i další dva díly trilogie *Mezi proudy* (*Syn Ohnivcův* a *Do tří hlasů*). To, že byl Jirásek za toto dílo oceněn, nesla Hlídka literární s nelibostí: „Svatobor“ udělil cenu V. B. Třebízského opět A. Jiráskovi, a to za dílo „Do tří hlasů“, které jsme tu (1891, str. 405.) po zásluze jakožto hanopis ocenili. [...] Od nestranných porotcův, jako jsou Sládek, Vrchlický a Zákrevs nebylo ostatně možno něco jiného očekávati“ (Malota 1892, s. 276).

pokračovat v takto zacykleném sporu, a proto na Vrzalovu odpověď již nereagoval.

Nyní se vrátíme k citaci zmíněné v úvodu tohoto oddílu, ve které Jirásek reaguje na fejeton J. Hilberta, uveřejněný roku 1908 v časopise *Venkov*.¹⁹² Hilbert ve svém textu hodnotí Jiráskovu hru *Samota*, která měla premiéru 1. března 1908 v Národním divadle. Autor zde neanalyzuje děj ani herecké výkony, nýbrž se zaměřuje jen na jediný aspekt, a to na to, jak se v této hře promítá Jiráskův osobní postoj k mládí. „Jakže... Jirásek, Jirásek a takto vybarvený! [...] Tak úctyhodný muž a úcty hodný spisovatel a takové nepěkné prozrazení!“ (Hilbert 1908a, s. 1). Kritik se pln dojmů (z textu se dozvídáme, že fejeton psal den po návštěvě premiéry) nestačí divit nad Jiráskovou explicitní hostilitou namířenou proti mládeži. Mládí je ve hře podle Hilberta buď karikováno či dehonestováno. „Chtěl bych mu, Aloisu Jiráskovi, spisovateli ctihodnému a ctěnému, říci z tohoto místa, které je veřejné a při tom osobně zodpovědné [...] vidíte úzce a zle, zíraje na mladost, rozšiřte svůj pohled!“ (tamtéž).

Jirásek Hilbertovi odpověděl v Národních listech úsečným, avšak opět velmi ostrým textem,¹⁹³ v němž oponoval, že by k mládí cítil nenávist, recenzentovi doporučil, aby si raději důkladně přečetl jeho hru a pochopil její pravý smysl. „Za představení Vám snad leccos ušlo“ (Jirásek 1908b, s. 4). Velmi důrazně se ohradil proti Hilbertově generalizaci týkající se jeho vztahu k mládeži. „Upírám Vám právo, abyste tyto jednotlivé zjevy, které jsem do ovzduší své hry dáti musil, vztahoval na všechno české mládí pro moje veřejné snížení“ (tamtéž). Z textu je patrna Jiráskova rozhořčenost, což dokládá i závěrem, v němž lakonicky shrnuje Hilbertovu invektivu: „Za rady, co mám psát, Vám pěkně děkuji. O tom si rozhodnu sám“ (tamtéž).

Tohoto urážlivého tónu se Hilbert nejspíše nenadál. Čtenářům *Venkova* se v krátkém příspěvku svěruje s Jiráskovým protiúderem v Národních listech, pokouší se ospravedlnit a své výtky demonstrovat na konkrétních příkladech, činí to však způsobem velmi mírným, snad rezignujícím. Je patrné, že ho tón Jiráskovy odezvy vyvedl z míry. Závěrem se tak Jiráskovi omlouvá. „Prosím však p. A. Jirásku za prominutí rozčilení, které jsem mu, jak s úžasem pozoruji, způsobil“ (Hilbert 1908b, s. 7).

¹⁹² Hilbert, J.: *Samota*. Hra o třech dějstvích, napsal Alois Jirásek, vystavil J. Kvapil. In: *Venkov* 1908, roč. 3, č. 54, s. 1.

¹⁹³ Jirásek, A.: Panu Jaroslavu Hilbertovi. In: *Národní listy* 1908, roč. 48, č. 64, s. 4.

Již jsme se zmiňovali o tom, že se Jirásek polemik nezúčastňoval. Pokud však učinil výjimku, stával se tvrdým soupeřem. Jeho odpovědi nebyly rozsáhlé, zato velmi ostré a úderné. Na malé ploše protivníkovi zasadil dobře mířený úder lakonickou odpovědí, jež mnohdy nic netušícího recenzenta zesměšnila a devalvovala. Je pozoruhodné, že Jirásek nepovažoval tyto posudky za konstruktivní kritiku svých děl, nýbrž spíše za invektivy, jež se dotýkají jeho soukromé osoby. Z toho vyplývá Jiráskův urážlivý tón, jímž na tyto texty reaguje. O autoru kritiky píše s despektem a dál s ním nechce mít nic společného („S takovými lidmi nejednám“), případně dotyčného ironicky vypoklonkuje („Za rady, co mám psát, Vám pěkně děkuji. O tom si rozhodnu sám“). Reakce recenzentů se pak různí: Vrzal stále paličatě trvá na svém stanovisku, Hilbert se omlouvá. Z těchto našich postřehů je možné vydedukovat, proč je Jiráskova účast v polemikách tak vzácná. Negativně zabarvené posudky totiž interpretuje jako útok na svou osobu s cílem jej veřejně ponížit a urazit. Ve své vztahovačnosti pak reaguje podrážděnou odpovědí, která vylučuje rozvinutí případné rozsáhlejší diskuze.

8. Texty o historických osobnostech, událostech a zajímavostech

8.1 Historické osobnosti

Jiráskova literární tvorba zahrnuje několik textů věnovaných historickým osobnostem, z nichž některé se dokonce objevili v jeho románech (Jan Jiskra z Brandýsa, Tomáš Famfule, F. Vl. Hek).

V našem přehledu začneme článkem nazvaným *Z dob Babičky*, jenž byl roku 1889 uveřejněn v *Ženských listech*.¹⁹⁴ Jedná se vlastně o referát, který autor přednesl 27. března 1889 ve Spolku českých učitelek. Pro nás je důležité, že se ve svém příspěvku zabývá osobností vévodkyně Zaháňské, jedné z hlavních postav *Babičky* Boženy Němcové. Zmiňuje se o jejím soukromém životě i politických ambicích (vliv na státníky). Výklad doplňuje o informace získané od pamětnice, další z postav výše zmíněného románu, Kristy. „Nebude to nic zvláštního, aniž co rozhodně nového, co dle vypravování jejího povím, než myslím, že nebude bez zajímavosti“ (Jirásek 1889, s. 119). Jirásek se Kristy vyptává na kněžnu i na další postavy z *Babičky*, jež osobně znala. Díky takto získaným informacím koriguje některé zažité představy o nich (smrt Viktorky). Během rozhovoru se nezapře Jiráskův zájem o tamější folklor (otázky týkající se kroje). Rozsáhlejším textem o životě vévodkyně Zaháňské je stat' s názvem *Paní kněžna*, obsažená v *Sebraných spisech*.¹⁹⁵ Text zahrnuje zmínku o rodinné genealogii i okolnosti, které vedly vévodkyni k přestěhování se do Ratibořic, kde si zařídila letní sídlo. Jedná se v podstatě o rozšíření původního referátu z roku 1889. Jirásek text obohatil o další podrobnosti (sjezd na Opočně, vídeňský kongres). Svědectví Kristy zůstalo, jen je aktualizováno zmínkou o její nedávné smrti (zemřela 1891 v Náchodě).¹⁹⁶ Závěr textu doplňuje krátký exkurz na dějiště *Babičky*, ve kterém autor poukazuje na změny zahrnující přestavbu mlýna či úpravy roubené chalupy na Starém bělidle.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Jirásek, A.: *Z dob Babičky*. In: *Ženské listy* 1889, roč. 17, č. 5–6, s. 89–91 a 117–121.

¹⁹⁵ Jirásek, A.: „Paní kněžna“. In: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 31–48.

¹⁹⁶ Tato část textu není totožná s verzí z roku 1889 (redukce, vysvětlivky, parafráze).

¹⁹⁷ Mezi další Jiráskovy texty, jež jsou věnovány *Babičce* Boženy Němcové, patří: *Z krajiny Babičky. K obrázkům*. In: *Světobzor* 1897, roč. 31, č. 13–14, s. 150 a 158–159 (jedná se o textový doprovod k fotografiím); *O „Babičce“ Boženy Němcové*. In: Němcová, B.: *Babička: obrazy z venkovského života*. Praha: J. Otto, 1901 (Jiráskova předmluva k tomuto vydání); *Dva doplňky*. In: *Božena Němcová: sborník statí o jejím životě a díle: 1820–1862*. Praha: E. Šolc, 1912, s. 13–15 (tento text obsahuje svědectví o rodinných poměrech Panklových od jejich chůvy, Antonie Hoffmanové, rozené Rýdlové).

Mezi další Jiráskovy texty tohoto typu řadíme článek *František Vavák* uveřejněný roku 1892 v časopise *Světobzor*,¹⁹⁸ v němž autor seznamuje čtenáře s životem jednoho „z nejupřímnějších Čechů své doby“ (Jirásek 1892c, s. 542), s milčickým rychtářem Františkem Vavákem. V životopisném nástinu uvádí, že Vavák byl sečtělý a přičinlivý, nikoliv však pokrokový. „Plovalť po proudu panujícího mínění, a mínění to bylo také jeho přesvědčením“ (tamtéž). Nebyl příznivcem idejí francouzské revoluce ani náboženské snášenlivosti: „Evangelíky často nazývá ‚padouchové‘, ‚padouškové‘, rád se po nich sveze a po nich úštěpkem šlehne“ (tamtéž). Autor naopak pozitivně hodnotí Vavákovu buditelskou činnost (povznesení českého jazyka, vlastenecky laděné verše). Upozorňuje také na Vavákovy zápisky, jež by mohly být užitečné pro poznání tehdejší doby. „Než i dějepisec národního našeho probuzení našel by tu nejedno zrnko“ (tamtéž).

V článku *Tomáš Famfule, švališer*, který vyšel roku 1901 v časopise *Zvon*,¹⁹⁹ autor popisuje život Alšova strýce Tomáše Famfule, válečného vysloužilce, jehož osudy ho inspirovaly k vytvoření postavy Baltasara Užd'ana v románu *Skaláci*.²⁰⁰ Jeho osobnost mu vykreslil Mikoláš Aleš, sám se s jeho strýcem nikdy osobně nesetkal. „Měl jsem rád příteleva strýce, ač jsem ho ani okem nespátril a rád píšu tuto vzpomínku na něj, bez něhož by nebyl nejeden výtvar Mikoláše Aleše“ (Jirásek 1901b/1905b, s. 81).

Dalším Jiráským textem je článek *Dva obhájci Husovi v osmnáctém století* otištěný roku 1903 ve Zlaté Praze.²⁰¹ Autor v nich připomíná dvě význačné osobnosti, Kašpara Royka a Václava Stacha, „kteří první u nás snažili se zjasniti hrubě zkalenou památku neohroženého bojovníka za svobodu přesvědčení“ (Jirásek 1903, s. 423). Kašpar Royko, osvěcený katolický kněz, „nadšený jmenovitě myšlénkou náboženské snášenlivosti“ (tamtéž), veřejně vystoupil proti negativním názorům na Jana Husa svým německy psaným spisem *Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz*. Překlad do češtiny obstaral roku 1785 Václav Petrýn, vlastním jménem Václav Stach, pod názvem

¹⁹⁸ Jirásek, A.: František Vavák. In: *Světobzor* 1892, roč. 26, č. 46, s. 541–542.

¹⁹⁹ Jirásek, A.: Tomáš Famfule, švališer. In: *Zvon* 1900–1901, roč. 1, č. 48–49, s. 565–568, 577–579. Tento text byl rovněž otištěn v Sebraných spisech. *Aloise Jirásky Sebrané spisy. Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie*. Sv. 33. Praha: J. Otto, 1905, s. 77–94.

²⁰⁰ Jirásek, A. *Skaláci*. Praha: J. Otto, 1875. Rok po prvním vydání tohoto románu mirotický švališer umírá.

²⁰¹ Jirásek, A.: Dva obhájci Husovi v osmnáctém století. In: *Zlatá Praha* 1903, roč. 20, č. 36, s. 422–423.

Hystorye velikého sněmu Kostnického. Překladatel byl taktéž katolickým knězem a josefinistou, jedním z „nejrozhodnějších pokročilé strany v duchovenstvu“ (tamtéž). Jirásek se rovněž zmiňuje o reakci, kterou český překlad způsobil (zejména svou ironickou předmluvou a dedikací kněžím). Závěrem stručně nastiňuje další osudy těchto mužů a připomíná jejich odkaz.

Textem *Jan Jiskra z Brandýsa* Jirásek přispěl v roce 1908 do Lidové čítanky moravské.²⁰² Ve svém příspěvku přibližuje čtenářům osobnost válečníka Jana Jiskry, který v Uhrách hájil zájmy neplnoletého Ladislava Pohrobka a statečně bojoval proti Janu Huňádovi. Jiskru Jirásek vylíčil ve své trilogii *Bratrstvo*, je tedy pravděpodobné, že příspěvek vycházel z materiálů, které autor shromáždil během přípravné práce na románu.²⁰³

Do našeho přehledu nutno zahrnout i článek *F. VI. Hek* uveřejněný roku 1909 ve Zlaté Praze,²⁰⁴ ve kterém Jirásek líčí život tohoto vlastenecky smýšlejícího dobrušského kupce a jeho buditelskou činnost (kontakty s vlastenci, literární tvorbu). Zajímavé jsou zejména informace týkající se jeho styků s bratrskou Jednotou ochranovskou, pro kterou přeložil do němčiny česky psané listiny s příběhy českých bratří (autor cituje z Hekova dopisu, v němž se vyjadřuje k tomuto překladu). Pro své ochranovské příznivce sepsal i svůj životopis, ze kterého Jirásek částečně čerpal pro svůj román *F. L. Věk*. Hlavní protagonista tohoto románu však s *F. VI. Hekem* není totožný. Jirásek upozorňuje:

Z paměti *F. VI. Heka* vyrostl „*F. L. Věk*“. Ale *F. VI. Hek* není „*F. L. Věk*“. Toho doličovati, doufám, netřeba, to bude jasno každému, kdo přečetl tuto zprávu o *F. VI. Hekovi* a mé dílo. Nejedné příhody ze života *F. VI. Heka* jsem užil, jmenovitě z jeho mládí, z jeho působení občanského, jeho zpráv o nemoci starého *Heka*, o dobrušském ohni, o finančním patentu. Než i v tom jsem se v leccems uchýlil od původního pramene nebo jej doplnil. Většina mého díla zakládá se na jiných, přehojných pramenech, tištěných i netištěných, i na tradicích; kde co přibásněno, jest, doufám, ve slohu a duchu doby.

„*F. L. Věk*“ tedy není biografickým románem, ale románem, obrazem celé té veliké doby tichých, často však bolestných a obětí plných zápasů o národní naše bytí koncem 18. a počátkem 19. století. V zápasech těch byl i *F. VI. Hek* statečným pracovníkem. Proto na něj tuto vděčně vzpomínám i proto, že dal mi podnět k dílu, jež tvořit a psát bylo mně radostí. (Jirásek 1909a, s. 573)

²⁰² Jirásek, A.: *Jan Jiskra z Brandýsa*. In: *Lidová čítanka moravská*. Ed. Fr. Bílý. Telč: E. Šolc, 1907, s. 97–102.

²⁰³ Trilogie *Bratrstvo* vycházela původně na pokračování ve Zlaté Praze: 1. díl *Bitva u Lučence* v 16. ročníku (1898–1899), 2. díl *Mária* v 21. ročníku (1903–1904), 3. díl *Žebráci* v 25. ročníku (1907–1908).

²⁰⁴ Jirásek, A.: *F. VI. Hek*. In: *Zlatá Praha* 1909, roč. 26, č. 48, s. 571–573.

V roce 1912 přispěl Jirásek do Slovenské čítanky statí o *Matouši Trenčanském*.²⁰⁵ Autor se v tomto textu zabývá životními osudy palatina Matouše Čák hraběte Trenčanského, který se přičinil o získání uherské koruny pro Václava III. Později se však přidal na stranu Václavova protivníka Karla Roberta, a nakonec zatoužil vládnout sám. „Slovensko, skoro celé, bylo jeho královstvím a jeho hlavním městem a sídlem Trenčín“ (Jirásek 1912c, s. 86). Tento velmož pak podnikal nájezdy i na Moravu, čímž si znepřátelil Jana Lucemburského, který ho roku 1315 porazil. Matouš dál vládl jako nekorunovaný král na trenčinském hradu, a to až do své smrti. Jirásek v souvislosti s panováním tohoto velmože připomíná, že hlavním jazykem jeho království byla slovenština (nikoli maďarština).

Závěrem se zmíníme o Jiráskově textu *Paní Rosenmüllerová*. Původně se jednalo o část cyklu *Z barokové Prahy*, který Jirásek uveřejňoval na pokračování ve Zlaté Praze,²⁰⁶ později byla tato část, pod názvem *Paní Rosenmüllerová*, zařazena do Sebraných spisů.²⁰⁷ V úvodu textu se dozvídáme, že prvním českým pravidelným periodikem byl Český Postyilion (České noviny), který vydával od roku 1719 měšťan a impresor K. F. Rosenmüller.²⁰⁸ Po jeho stručném životopisném nástinu, přesouvá Jirásek svou pozornost k jeho manželce Anně Marii. „O něm, o jeho novinách bylo již leckde psáno, ne však o jeho paničce. A tak poslyšme, co se o ní dochovalo“ (Jirásek 1914a, s. 314). Informace o jejím životě získává především ze soudní knihy, v níž našel záznam týkající se pře o dědický podíl její matky, paní Plumauerové. Ze svědectví E. F. Blazia, který byl v domě rodičů Anny Marie nájemníkem, získáváme určité indicie o jejích povahových rysech (nikterak pozitivních). I další svědectví se shodují na marnotratnosti budoucí paní Rosenmüllerové. Jelikož autor nemá k dispozici jiné prameny, závěrem konstatuje: „O Anně Marii není dalších zpráv. Doufejme, že jako paní impresorová přišla do rozumu“ (tamtéž, s. 315).

Jirásek se v textech tohoto typu zabýval líčením různých osobností (válečníci, vlastenci, kněží). U některých příspěvků lze očekávat, že vznikly jako doprovodný materiál k románové tvorbě (Jan Jiskra z Brandýsa, F. Vl. Hek), jiné

²⁰⁵ Jirásek, A.: Matouš Trenčanský. In: *Slovenská čítanka*. Praha: E. Šolc, 1912, s. 85–87.

²⁰⁶ Jirásek, A.: Toho času honosilo se výtvarné umění u nás řadou skvělých jmen [...]. In: *Topičův sborník* 1913–1914, roč. 1, č. 7, s. 313–315.

²⁰⁷ Jirásek, A.: Paní Rosenmüllerová. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Pisničky a jiná prosa. Obrázky a studie*. Sv. 42. Praha: J. Otto, 1916, s. 251–255.

²⁰⁸ Noviny byly vydávány jeho dědici až do roku 1776.

jsou připomenutím dnes již nepříliš známých postav (Kašpar Royko, Václav Stach) či zajímavou zmínkou o nich (Paní Rosenmüllerová).

8.2 Dobové dokumenty

V této části práce se zaměříme na Jiráskovy texty, jež přinášejí informace o pozoruhodných dokumentech v podobě starých deníků, pamětí či úředních záznamů.

V rozsáhlém textu *Z pamětí českého důstojníka*, který roku 1904 vycházel na pokračování v časopise *Zvon*,²⁰⁹ seznamuje čtenáře s obsahem vojenského deníku rytíře Jana Jeníka z Bratřic, jenž byl nalezen na hradě Buchlov L. Noppem při pořádání archivu hraběte z Berchtoldu. „Pan Nopp mne o tomto svém nálezu později zpravil a byl té vzácné laskavosti a ochoty, že mně Jeníkův denník půjčil, začez mu tímto srdečně děkuji“ (Jirásek 1904, s. 271). Jiráskův postup při práci s pramenem je totožný jako při popisu artefaktů (viz podkapitola 2.5). Nejdříve podává zprávu o formální stránce dokumentu (vzhled, stav), poté přistupuje k líčení obsahu. Jelikož je deník psán německy, autor Jeníkovo vyprávění parafrázuje, místy cituje v českém překladu, ojediněle v německém originálu. Jedná se o popis vojenských tažení, bitev i příležitostných kratochvil (milostná dobrodružství). Z obsahu deníku Jirásek selektuje vybrané pasáže: „Jeníkův deník obsahuje zevrubné zprávy o tom, co se dalo den ze dne, mnoho detailů o různých pochodech i potýčkách, o svízelných různých stanovištích a noclehů v širém za chladných, podzimních nocí, často za deště a bez stanu, někdy i bez ohně. Tady buďtež uvedeny jen důležitější události“ (tamtéž, s. 311). Součástí deníku byly četné přílohy v podobě dopisů, armádních rozkazů, podobenek, balíčku francouzských revolučních karet, ale třeba i arabsky psaných modliteb, které Jeník uzmul mrtvému tureckému důstojníkovi. Deníkové záznamy jsou velmi podrobné, Jeník uvádí i rozsáhlé seznamy důstojníků svého pluku, granátníků setniny (včetně jejich výšky), francouzských generálů z dob republiky a císařství, nechybí ani výčet všech bytů, stanovišť a ležení, kterých byl Jeník v letech 1778 až 1799 účasten. Upozorňujeme na Jiráskovu zmínku o bitvě u města Hooghlede, jež

²⁰⁹ Jirásek, A.: *Z pamětí českého důstojníka. 1779–1799*. In: *Zvon* 1904, roč. 4, č. 20–26, s. 269–271, 284–287, 297–299, 310–312, 325–327, 343–345, 354–356. Některé motivy z tohoto deníku Jirásek později využil ve své idyle *Písničky*, vycházející roku 1915 v tomtéž periodiku.

podle něj měla proběhnout 13. června 1794 a při které byl Jeník zraněn (tamtéž, s. 325). Když však roku 1797 přijíždí do Čech, aby se zúčastnil svatby své sestry, ovdovělé hraběnky Vratislavové, a podíval se na své panství na Střezimíři, píše Jirásek o Jeníkově návštěvě u barona Wiedersperga, „svého soudruha z války, jenž s ním loni dne 13. června v bitvě u Hooghlede byl raněn“ (tamtéž, s. 343). Jirásek navíc uvádí, že když studoval Jeníkův život pro svůj román *F. L. Věk*, v té době ještě netušil o existenci vojenského deníku a čerpal výhradně z Bohemik,²¹⁰ pátral po informacích i u Wenkheimova pluku, kde obdržel zprávy o Jeníkových válečných zraněních z let 1794 a 1796. Při psaní tohoto článku, však Jirásek zjišťuje, že „Jeník ve svém denníku [...] mluví o poranění jenom jediném. (U Hooghlede r. 1796)“ (tamtéž, s. 355). Jirásek tak u téže události z neznámých příčin uvádí dvě odlišná vročení.²¹¹

Roku 1905 vycházel v časopise *Zvon* na pokračování další z Jiráskových textů nazvaný *Z „nekrologu“ Mdra Jana Theobalda Helda*,²¹² v němž autor čerpá z Heldovy literární pozůstalosti, nikoli však z té uložené na radnici v Třebechovicích,²¹³ nýbrž z části, jež byla nalezena v pozůstalosti profesora B. Jiruše.²¹⁴ Jirásek v Heldových poznámkách spatřuje cenný dokument doby, který poskytuje zajímavé informace o Heldovi, zejména o jeho lékařské praxi (v této rovině se jedná o autobiografii), ale i o pražských poměrech z konce osmnáctého a počátku devatenáctého století. Jirásek opět přistupuje k prameni metodou selekce, tedy vybírá zajímavé pasáže, které pro své čtenáře parafrázuje (originál je psán německy), místy cituje.²¹⁵ Autor se stručně zmiňuje o Heldově dětství, jeho mladých letech a vychovatelské praxi, která se řídila Salzmannovými zásadami.²¹⁶

²¹⁰ Podle Jirásky se jedná o „podivné, zajímavé dílo o mnohých svazcích, velikou míchanici nejrozmanitějších historických zpráv, výpisků z tištěných starých knih i rukopisů, latinských, německých, českých veršovaných skládání, národních písní, vlastních příhod a pamětí“ (tamtéž, s. 269).

²¹¹ Podle vojenského slovníku sestaveného Ch. Jamesem proběhla bitva u Hooghlede roku 1794. In: James, Ch.: *An Universal Military Dictionary, in english and french; in which are explained the terms of the principal sciences that are necessary for the information of an officer*. London: T. Egerton, 1816, s. 45d.

²¹² Jirásek, A.: *Z „nekrologu“ Mdra Jana Theobalda Helda*. In: *Zvon* 1905, roč. 5. č. 25–30, s. 387–389, 405–407, 421–423, 435–437, 453–455, 469–472.

²¹³ Jirásek této části literární pozůstalosti využil pro román *F. L. Věk*.

²¹⁴ „Jak dr. Jiruš těchto rukopisů nabyt, není známo. Snad je měl po svém otci Mdru., vrstevníku Heldově, ovšem že o mnoho mladším. Buď jak bud'; hlavní je, že je zachoval“ (tamtéž, s. 387).

²¹⁵ „Hojné a obšírné jsou zprávy v Heldově ‚nekrologu‘ o pražských lékařích, které Held pamatoval ze svých studentských let, i o jeho vrstevnících. Čtenáře by však unavily“ (tamtéž, s. 436).

²¹⁶ Held propagoval výchovné principy obsažené v Salzmannově díle *Račinka, aneb, poukázání k nerozumnému vychovávání dětí*. (Přel. N. Vaněk. Hradec Králové: J. F. Pospíšil, 1824).

Held studoval v Praze, kde si přivydělával výukou na anglickou kytaru. Jeho žačkou byla i dcera vévody kuronského Pavlina, sestra Kateřiny Vileminy (budoucí vévodkyně Zaháňské), která prchla se zpěvákem Arnoldim do Saska. V této souvislosti Jirásek připomíná svůj román *Na dvoře vévodském*,²¹⁷ neboť i on se díky tomuto prameni dozvěděl o dalším osudu nechvalně proslulého umělce:

Ti, kdož četli „Na dvoře vévodském“, upamatují se na tyto osoby, ale také si připomenou, že se nedověděli, co se s Arnoldim pak stalo. Autor sám to nevěděl. Dr. Held, jenž o Arnoldově skutku mluví s velkou indignací, napsal, nezapomenuv na to, že sám u vévody nepochodil: „Já zůstal prostým špitálským lékařem, ale Arnoldi, ačkoliv byl od vévodského dvora vyhnán, dostal později v Berlíně místo ve vojenské radě. Zdali tento vojenský rada pomáhal po létech, když se Německo chopilo zbraně na své osvobození, a zdali byl maršálka „Vorwärts“ veřejným nebo tajným radou, o tom nevím zhola nic. Spíše však se podobá pravdě, že i za let největší hanby a potupy Pruska ničil se jen v zápasech erotických. Jeho jméno zapomenuto tak, jako jeho divadelní úlohy.“ – (Jirásek 1905a, s. 422)

Dále Jirásek upozorňuje na Heldův negativní postoj k ruským vojákům, kteří roku 1799 přijeli s velkou slávou do Prahy:

Jen dr. Held nebyl Rusy nadšen; ano, ve svém „nekrologu“ má o nich velmi ostrých, prudkých až nespravedlivých poznámek. Bezohledně a jednostranně píše o Suvorovu, jež v Praze tak slavili i slavnostním představením v divadle i skvělým plesem v „Lázních“. Held jej nazývá „obludou, vrahem tolika nevinných v Praze varšavské“. (tamtéž, s. 422)²¹⁸

Když Held vzpomíná na svá studentská léta, Jirásek z nich vybírá „jenom hrstku“ (tamtéž, s. 423), jako například zmínku o profesoru Stanislavu Vydrovi (další z postav románu *F. L. Věk*). Ze slavných Heldových pacientů se Jirásek zmiňuje o Josefu Dobrovském, trpícím záchvaty zuřivosti a pomatenosti (Held byl členem komise, která rozhodovala o jeho případné internaci do psychiatrické nemocnice). Na závěr znovu připomíná význam této osobnosti. „Jméno dra. Helda, kdysi tak známé, zapadlo“ (tamtéž, s. 387).

V dalším textu, nazvaném *Z pamětí samotářových*,²¹⁹ se Jirásek věnuje popisu starého deníku Františka Emanuela Velce, pro svůj způsob života nazývaného kozlovským samotářem. K zápiskům se Jirásek dostal náhodou díky

²¹⁷ Román vycházel nejprve na pokračování v časopise Světozor (1877, roč. 11), prvního knižního vydání se dočkal roku 1881.

²¹⁸ Jirásek Heldovu nevráživost přičítá tragickému osudu jeho bratra Ignáce, který pravděpodobně padl při obléhání polské Prahy.

²¹⁹ Jirásek, A.: *Z pamětí samotářových*. In: *Zvon* 1906–1907, roč. 7, č. 15–21 a 27–40, s. 225–227, 244–247, 261–263, 277–279, 295–297, 308–310, 321–323 a 417–419, 439–441, 453–455, 471–473, 481–483, 500–501, 517–518, 536–538, 545–547, 567–569, 583–584, 597–599, 609–611, 628–631.

svému příteli M. Švabinskému, který tyto paměti objevil na půdě svého domu.²²⁰ Jelikož Jirásek o starém Velcovi slyšel již v době svého pobytu v Litomyšli, zpráva o tomto nálezu ho zaujala, a proto poprosil Švabinského, zdali by bylo možné do textu nahlédnout. „Svolil, poslal a laskavě dovolil paměti užít, začož mu tuto ještě jednou srdečně děkuji“ (Jirásek 1906–1907, s. 225). Paměti v podobě dvou svazků (třetí díl podle Jirásky chybí) byly opatřeny titulem *Kniha vděčných upomínek*. Na rozdíl od dvou výše zmíněných textů, Jirásek velmi často z pramene cituje, přičemž netlumočí obsah celého dokumentu, nýbrž jen vybrané části. Jiráskovy parafráze pak slouží k sumarizaci nepříliš podstatných (podle Jirásky) dějů, popřípadě k jejich dovysvětlení. „Zvon‘ přinese ukázky z ‚upomínek‘ jednak do slova, jednak, kde bude možná bez újmy obsahu, u výtahu“ (tamtéž, s. 226). První díl zachycuje Velcův život od třicátých let devatenáctého století do roku 1848. Zajímavé jsou jeho zápisky o tom, jak se mu dařilo jako vychovateli v šlechtických rodinách. Vypráví například o pomstychtivém a pomateném hraběti Kalnokym, k němuž se dostal díky doporučení svého přítele J. E. Vocela, který „chvátal od Kalnokyho, poněvadž se už do domu hraběte Harracha byl zaslíbil. [...] Musil se však, jak se mně zdá, hraběti Kalnokymu zaručiti, že mu jiného vychovatele obstará. A já se stal nevolnou toho zaručení obětí“ (tamtéž, s. 245).²²¹ Jirásek dále uvádí Velcův pobyt na liběchovském zámku u Antonína Veitha, kde se seznámil se sochařem Václavem Levým (plánovali zde realizaci Slavína). Druhý svazek zachycuje události revolučního roku 1848, a to z pohledu Velce, který byl jejich očitým svědkem. Vyjadřuje se zejména k hrubému chování vojska, které prý bez příčiny zaútočilo na bezbranný lid vracející se z veřejné mše, odbývajícím se na Koňském trhu před sochou svatého Václava. Jeho líčení zachycuje vojenské drancování, stavění barikád, procesy vyjednávání i takzvaný masakr na nádraží v Běchovicích.²²² V této souvislosti

²²⁰ Ve vsi Kozlov měl malíř letní sídlo.

²²¹ O problematickém vztahu mezi Velcem a hrabětem se zmiňuje i Eduard Bass ve své monografii *Čtení o roce osmačtyřicátém*: „Bylo to pěkné místo a mladý muž, který se tehdy podepisoval František Svobodín Velc, měl jako vychovatel úspěch, ale hrabě Kálnoky byl prehlivý tyran, který bil děti, a to Velc nesl. Došlo k roztržce a Velc se raději vrátil do Vídně, kde všelijak živil, pronásledován Kálnokym, který ho udával policii jako nebezpečného povratníka a při tom mu zůstal dlužen plat“ (Bass 1940, s. 490–491).

²²² Podle E. Basse však Velcův popis revolučních událostí vychází z líčení publicisty Ferdinanda Koppa. „Škoda jen, že nejzajímavější pro nás část, vyličení pražských bouří v r. 1848, nevypráví Velc podle svého, nýbrž opisuje ji téměř doslova ze starého spisku Koppova“ (tamtéž, s. 492). Bass má pravděpodobně na mysli Koppův spis *Die Ereignisse der Pfingstwoche des Jahres 1848 in Prag und in dessen nächster Umgebung: Theils aus eigener Erfahrung, Theils aus*

Jirásek vstupuje do vyprávění a opatřuje text poznámkou o svědectví setníka Morice Fialky, jemuž Velc přičítá vinu za toto mordování, a uvádí i jeho verzi (tamtéž, s. 568).²²³ Podle Velce byly tyto události naplánovaným a vykonstruovaným komplotem reakce (šlechty a důstojníků) posvěceným hrabětem Thunem. Tím končí druhý svazek. Jirásek je přesvědčen, že „byl zajisté i svazek třetí, ale ten je ztracen“ (tamtéž, s. 631).²²⁴

V roce 1909 přispěl Jirásek do Kalendáře Národních listů textem *Literární výlet před osmdesáti lety*,²²⁵ v němž čerpá ze zápisků M. D. Rettigové nadepsaných Cesta do Kunětic. Spisovatelka v nich líčí výlet na Kunětickou horu, který podnikla 23. června 1827 se svým manželem Janem Sudipravem Rettigem, nakladatelem Janem Hostivitem Pospíšilem a dalším personálem knihtiskárny. Jirásek tuto výpravu na starý hrad líčí jako „sentimentální idylu“, v níž výletníci vzpomenují na slavnou minulost starého hradu, avšak nezapomněli ani na občerstvení, jež zahrnovalo preclíčky, které Rettigová na počest tohoto výletu pojmenovala kunětické, a na dobré víno, jímž připili na zdraví všech vlastenců v Čechách i na Moravě.

Již jsme se seznámili s typem textů, v nichž Jirásek vychází ze záznamů soudních knih, konkrétně ze svědectví (*Paní Rosenmüllerová*). Do této oblasti patří i dva texty následující, pod názvem *V nebi*²²⁶ a *Na svatbě*,²²⁷ uveřejněné roku 1914 v Topičově sborníku.²²⁸ Jirásek v nich rekonstruuje události, jež vedly k soudním sporům. V prvním případě se jednalo o neshody manželů Povolilových, kteří na začátku osmnáctého století bydleli v „nikterak výstavném“ domě, jemuž se říkalo *V nebi*.²²⁹ Majetkové spory eskalovaly v soudní řízení, v němž vypovídali známí i čeládka obou manželů. V závěru textu Jirásek

glaubwürdigen Quellen geschöpft und vom historischen, nationalen und vernünftigen Standpunkte beurtheilt. Prag: Friedrich Kretzschmar, 1848.

²²³ Jirásek zde odkazuje na knihu F. Čenského: *Z dob našeho probuzení*. Praha: F. A. Urbánek, 1875.

²²⁴ Fragment Velcovy pozůstalosti je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

²²⁵ V naší práci čerpáme z tohoto textu otiskného v Sebraných spisech (*Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otto, 1913, s. 200–205).

²²⁶ Jirásek, A.: „V nebi“. *Z barokové Prahy*. In: *Topičův sborník 1913–1914*, roč. 1, č. 10, s. 453–459.

²²⁷ Jirásek, A.: *Na svatbě*. *Z barokové Prahy*. In: *Topičův sborník 1914–1915*, roč. 2, č. 1, s. 2–7.

²²⁸ Oba texty byly součástí cyklu *Z barokové Prahy*.

²²⁹ Název domu byl podle Jirásky odvozen od dvou pobožných sester, které kdysi tento dům obývaly (mívaly vidění otevřeného nebe). Dům byl zdoben sochou Jana Nepomuckého stojícího na zeměkouli. Objekt se vyskytoval na rohu ulic Skořepka a Na Perštýně (č. p. 355) na Starém Městě pražském, mezi jeho slavné obyvatele patřil například významný český grafik V. H. Brunner. V roce 1929 byl dům zbořen pro účely novostavby.

připojuje komentovaný výtah ze závěti Roziny Povolilové, kterou sepsala roku 1720. „Je to typický kšaft té doby, jak je psali nebo napsati sobě dávali zámožní měšťané pražští nebo jejich manželky“ (Jirásek 1914b, s. 458). Znění této závěti podle Jirásky dobře ilustruje tehdejší zvyklosti měšťanů, kteří neváhali ve svém posledním pořízení věnovat většinu svého majetku za sloužení mší pro spásu své duše. „Páterům Servitům na Starém městě odkázala také 100 zl. a rovněž tolik kapucínům u sv. Josefa, všecko na zádušní mše; nedala však připsati, jak v jiném kšaftu čteme, že ty mše mají být slouženy ,při prvním dni nastalého měsíce to až do světa skonání“ (tamtéž). Ve druhém prezentovaném textu, *Na svatbě*, Jirásek podává zprávu o události, jež se odehrála roku 1708 na svatbě archiváře L. Preinheldera a D. Čížkové. Mezi pozvanými svatebčany byl i P. I. Bayer (neboli Payer), jenž podle očitých svědků přišel na svatbu již v podroušeném stavu, jehož důsledkem byly nemístné poznámky směřované mimo jiné na radního Joanelliho, který se je snažil ignorovat. Podle dalších svědectví se tento radní pokoušel před opilým Bayerem prchnout, ten ho však neúnavně pronásledoval, a tak Joanelli za sebe v krajním rozčilení hodil sklenku, jež trefila Bayera do hlavy. Následkem tohoto incidentu byl vleklý soudní spor, který skončil v neprospěch zraněného. „Payer žaloval, ale všechna svědectví byla proti němu, a tak nepochodil“ (Jirásek 1914c, s. 7).

Roku 1916 přinesl týdeník *Zvon* další z Jiráskových textů pojmenovaný *Ze starého denníku*.²³⁰ Jak již název napovídá, autor v tomto článku prezentuje obsah zápisků Františka Čupra, významného filozofa. Deník si psal jako sedmnáctiletý tercián litomyšlského gymnázia od ledna do prosince 1838. Čuprovy zápisky byly vedeny především v němčině, „ale z těch německých řádků je znát, že je psal Čech už uvědomělý, jenž o to dbal, aby se zdokonalil ve své mateřštině“ (Jirásek 1916b, s. 393).²³¹ Autor na rozdíl od předešlých textů neuvádí, od koho tento deník dostal, jeho obsah parafrázuje, místy cituje v českém překladu, vzácně v němčině. „Vetchý ten sešit rukodělného papíru bez desek, vybledlého písma, byl by sám sebou zajímavý jako dokument doby“ (tamtéž). Čupr si do svého deníku zapisoval události všedních dní (školní povinnosti, kondice, počasí), které známkoval (od primy po eminens). Rovněž se zmiňuje o svém aktivním působení

²³⁰ Jirásek, A.: *Ze starého denníku*. In: *Zvon* 1915–1916, roč. 15, č. 29, s. 393–397.

²³¹ Některé pasáže Čuprova deníku byly napsány v českém jazyce, jiné tajným písmem založeným na řecké abecedě, „jež dešifrovati není nesnadno. Ale v tom tajném písmu nic tajného ani tajemného; většinou nevinné, flirtovné poznámky“ (tamtéž).

v ochotnickém divadle v Proseči, studentském časopise Chudobičky či přečtené české literatuře.

Podobného rázu je i další z Jiráskových článků *Voltižér Pecivál*, otištěný roku 1917 ve Zlaté Praze,²³² vycházející z českého překladu pamětí Ignáce Pecivála. Jirásek ho znal z dob svého působení v Litomyšli již jako letitého starce, povozníka a majitele hostince Veselka, u kterého se společně s kolegy z gymnázia učil o prázdninách roku 1877 jezdit na koni. Pecivál často vyprávěl o svých zážitcích z dob, kdy působil v Beránkově cirkus a svěřil se, že o tom sepsal německy psaný deník. Jirásek se nabídl, že by text přeložil do češtiny a připravil pro vydání, z celého plánu však bohužel nakonec sešlo.²³³ Text pamětí se k Jiráskovi dostal až po letech díky litomyšlskému bibliotekáři A. Brachtlovi, nikoli však v originálním znění, nýbrž v českém překladu lékaře E. Čermáka. Jiráskův postup při práci s pramenem je totožný jako v předešlých případech. Nejedná se o převyprávění celého obsahu pamětí, nýbrž jen vybraných pasáží. „Není možná otisknout je tak jak jsou napsány. Vyberu z nich co je zajímavého a budu dle nich vypravovati ne o sousedu Peciválovi, ale příběhy jeho mladých let, jak se ocitl mezi krasojedci a stal se voltižérem cirkus Beránkova, jenž byl v první polovici devatenáctého století z nejproslulejších v Evropě, jak Ignác Pecivál s ním zjezdil velký kus světa a zažil nejedno dobrodružství“ (Jirásek 1917, s. 277). Jirásek se krátce zmiňuje o dětství Ignáce, o tom, jak se s Beránkovými seznámil (starého Beránka znal z dětství, jeho syn Eman si vzal Ignácovu sestru Terezu) a jak se vydal tento „milý český vandrovníček“ (tamtéž, s. 278) na zkušenou do světa. Nakonec se stal členem Beránkova cirkus (byl voltižérem, komisionářem a ubytovatel), který se pod Emanovým vedením rozmohl a cestoval po světě. Ignác popisuje cirkusácký kočovný způsob života, v němž zažil mnoho nebezpečí (nepřízeň počasí, nemoci, loupežníci). Dále se svěřuje, že se několikrát rozhodl vrátit k původnímu zaměstnání (zahradničení), ale Beránkovi ho vždy přesvědčili, aby s nimi vyjel na další štaci. Ignácovy zápisky končí zprávou, že se uzdravil z těžké nemoci. Jirásek píše: „Tím končí se první díl zápisků Ignáce Pecivála. Dalších pamětí není. Jak se dostali domů, jaké byly další příhody, kterak Ignác

²³² Jirásek, A.: *Voltižér Pecivál*. In: *Zlatá Praha* 1917, roč. 34, č. 24–26, s. 277–278, 294–295, 302–303.

²³³ Ve svých pamětech uvádí podrobnosti: „Když mi řekl, že z těch příhod to ono si napsal, nabídl jsem se, že bych mu to upravil na několik feuilletonů do Národních Listů, honorář že by dostal ovšem on. Přijal to, ale pak tak nějak se projevil jako by mně nedůvěřoval. A tu jsem ovšem zarazil; přestala všechna ochota“ (Jirásek 1913c, s. 235).

Pecivál na dobro opustil jízdeckou společnost a posléze do Litomyšle se dostal, nevím“ (tamtéž, s. 303).²³⁴

V článku *Kterak byl K. Havlíček roku 1848 v Praze zatčen*, otištěném roku 1919 v Národních listech,²³⁵ vychází Jirásek z informací získaných z protokolu vojenského soudu ukrytého ve sklepení pod kostelem sv. Mikuláše na Malé Straně. Zprávu o nálezu tohoto dokumentu poskytl Jiráskovi tehdejší viceprezident vrchního zemského soudu R. Vyšín, který mu chtěl dotyčný materiál „nepozorovaně“ půjčit k nahlédnutí. Avšak pozdě. „Zesnulý president výše psaného soudu, Veselý, známý náš protivník, postaral se, aby nalezené fascikuly zůstaly nepřístupny“ (Jirásek 1919c, s. 9). Vyšín však z listin ještě před jejich uložením do místodržitelského archivu vypsál některé informace týkající se bouřlivých událostí roku 1848. „Výpisky ty velmi zevrubné mně pak věnoval, zač mu tímto znovu děkuji“ (tamtéž).²³⁶ Jirásek z výpisů vybral informace o K. Havlíčkovi Borovském, konkrétně o jeho zatčení na základě anonymního dopisu zaslanému knížeti Windischgraetzovi, v němž byl Havlíček pokládán za podezřelého člena schůzí Svornosti konaných v bytě vrchního Svobody. I přes četné výsledky, které negovaly zprávy o jeho účasti na schůzích, vydal kníže příkaz, aby byl Havlíčkův byt podroben domovní prohlídce a sám Havlíček zatčen. Když se Havlíček, nic netuše, vracel z Měšťanské besedy a uviděl před svým domem vojáky, vydal se raději do Böhmovy kavárny v Celetné, neboť se spoléhal na svou kandidaturu ve volbách do říšského sněmu, jež se měly konat příští den (v případě zvolení by byl chráněn poslaneckou imunitou). „Proto chtěl uniknouti zatčení této chvíle, neboť později nemohli by ho jako poslance odvésti do vězení“ (tamtéž). Avšak z důvodu, „aby nevzbudil domněnku, že uprchl a že se cítí vinným“ (tamtéž), se vrátil zpět domů, kde byl ihned zadržen a odveden na Pražský hrad. Jirásek se v této souvislosti zmiňuje o seznamu věcí, které našli policisté při prohlídce, uvádí i jména členů vyšetřovací komise. Tentýž den (Havlíčka odvedli v ranních hodinách) byl zvolen v pěti venkovských okresech poslancem říšského sněmu. „Výslech Havlíčkův je obšírně zapsán ve fasciklu, z něhož vybrány tyto zprávy. Ale ten výslech již nepatří do tohoto článku. Jen

²³⁴ Peciválovy paměti jsou uloženy v archivu Regionálního muzea v Litomyšli (pod jménem František Pecival).

²³⁵ Jirásek, A.: *Kterak byl K. Havlíček roku 1848 v Praze zatčen*. In: *Národní listy* 1919, roč. 59, č. 253, s. 9 [Vzdělávací příloha Národních listů].

²³⁶ Jirásek se zmiňuje, že Vyšínovy zápisky využila i Anna Bajarová ve své knize *Z české revoluce r. 1848*. Praha: F. Topič, 1919.

ještě připomenu známou věc, že Havlíček 8. července uvězněný, byl 12. t. m. propuštěn na svobodu. Z vězení odjel do Vídně jako poslanec říšského sněmu“ (tamtéž).

Ve výše zmíněném přehledu jsme ukázali, že Jirásek pracoval s různými druhy materiálů (paměti, deníky, soudní knihy, kšafy, úřední protokoly), jež získal od přátel (M. Švabinský), známých (A. Brachtl, L. Nopp) či díky konexím (R. Vyšín). Způsob prezentace těchto dokumentů odpovídá charakteru populárně naučného textu, jenž má čtenáře poutavou formou poučit a vzdělat (Jirásek netlumočí jen obsah materiálu, nýbrž do svého líčení inkorporuje i širší souvislosti týkající se autora, případně dobového kontextu). Často se jedná o texty rozsáhlé, které byly v časopisech uveřejňovány na pokračování (většinu z nich Jirásek zařadil do svých Sebraných spisů). Jeho postup při práci s dokumenty je totožný jako při popisu artefaktů. Nejprve se zmiňuje o tom, za jakých okolností, případně od koho, dotyčný materiál získal, popisuje jeho stav a formální stránku. Poté pokračuje v líčení obsahu, jež parafrázuje, místy cituje (pokud se jedná o německý text, pracuje zpravidla s českým překladem). Postupuje metodou selekce, která předpokládá subjektivní hledisko ve výběru prezentovaných pasáží. To je navíc posíleno komentáři a poznámkovým aparátem. Některé autory dokumentů znal Jirásek osobně, případně o nich slýchal (F. E. Velc, I. Pecivál), jiní se objevili v jeho beletristické tvorbě (M. D. Rettigová, J. Jeník z Bratřic).

8.3 Zajímavosti

V této části naší práce se pokusíme reflektovat texty, v nichž Jirásek přináší zajímavé informace týkající se módy, hudby, válečnictví a dalších oblastí.

Ve fejetonu nazvaném *Z 18. století*, otištěném roku 1874 v Pokroku,²³⁷ seznamuje Jirásek své čtenáře se zněním některých nejvyšších vládních nařízení neboli dekretů a patentů, vycházejících především za vlády Josefa II.²³⁸ Tyto

²³⁷ Jirásek, A.: Z osmnáctého století. In: *Pokrok* 1874, č. 249, s. 1–2 [pod šifrou J.]. Přetištěno v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 99–103. Z této verze textu v naší práci vycházíme.

²³⁸ Ve vydavatelských poznámkách výše zmíněného souboru se dočítáme, že informace k tomuto fejetonu získal od městského archiváře prof. J. Emlera, „k němuž chodil Jirásek studovat robotní poměry, jmenovitě některé patenty. Jirásek píše: ‚Prof. Emler mi snesl víc nežli jsem potřeboval. Z toho, co jsem si tenkrát a za opětovných návštěv vypsál, měl jsem nejen pro Skaláky, ale ještě na několik feuilletonů, které pak, tuším, Pokrok otiskl‘“ (tamtéž, s. 314).

patenty se dotýkaly téměř všech oblastí tehdejšího způsobu života (zákazy hazardních her, zapovězení potírající víru v pověry a pověsti, nařízení o způsobu pohřbívání atd.). Jirásek z vybraných patentů cituje a doplňuje je o svůj vlastní komentář. „Každý rok přinášel více patentů, jichž tu uvést nemožno. Vzpomenuly na všechno: na ubohé kantory, jimž koleda vánoční zapovězena, na pasáčky, již v neděli před bohoslužbou vyháněti neměli, na kostelníky, jimž ozdobování oltářů a domů ratolestmi o Božím těle zapovězeno“ (Jirásek 1874a/1954, s. 101). V další části svého fejetonu se na příkladech tehdejších kalendářů a kázání zabývá tím, jak u nás byly reflektovány myšlenky francouzské revoluce (v prezentovaných textech negativně). Závěrem dodává: „Malé ty ukázky zajisté podávají trochu světla o poměrech našich doby té, o mínění a úsudcích a pokročilosti lidu“ (tamtéž, s. 103).

V dalším fejetonu, *O staročeské domácnosti*, uveřejněném roku 1877 v Lumíru,²³⁹ se Jirásek pokouší o rekonstrukci měšťanské domácnosti ze sedmnáctého století. Díky autorově plastickému líčení, k němuž přispívá užití prezentu a 1. osoby plurálu, se postupně seznamujeme s tehdejším uspořádáním a vybavením typického domu zámožného měšťana, v tomto případě kramáře Tobiáše Bilaviuse. Jirásek nechává svého čtenáře nahlédnout do zásuvek a skříní s garderobou i do knihovny, jejíž obsah dobře ilustroval zájmy a smýšlení majitele. Po prohlídce bytu následuje popis exteriéru. „Když tak už v tom šťárání jsme, zajdeme si na dvorec zdí obehnaný“ (Jirásek 1877, s. 496). Jirásek se neomezuje jen na líčení domu, pro svého Tobiáše vymýšlí příběh, v němž jeho osud není zrovna ideální. „Než ještě jednou rozhlížíme se po výtvarném, prostorném domě, po jeho zařízení a hojných zásobách. Za několik let tu bude drancovat císařský dragoun Vallonský, po něm přijde Švéd, pak zase císařský landsknecht, a každý bude surový a bez milosrdenství. Nenajde-li už ničeho, zapálí stavení, na jehož rozvalinách usedne plačíc ožebračená rodina jindy zámožného měšťana“ (tamtéž).

Ve fejetonu *České paběrky o módách*, uveřejněném na pokračování v Lumíru,²⁴⁰ podává Jirásek přehled o způsobu odívání a úpravě vlasů českých obyvatel v širokém časovém rozmezí, zahrnujícím dobu pohanské až současné (rozuměj osmdesátá léta devatenáctého století). Autor se nejprve zabývá krojem,

²³⁹ Jirásek, A.: *O staročeské domácnosti*. In: *Lumír* 1877, roč. 5, č. 31, s. 495–496 [pod šifrou J.].

²⁴⁰ Jirásek, A.: *České paběrky o módách*. In: *Národní listy* 1882–1883, roč. 22–23, č. 342 a 58–59, s. 1 a 1–2, 1 [pod šifrou –en]. V korespondenci Jiráskova a M. Alše nalezneme zmínku o tomto fejetonu v dopise z 31. 7. 1883. „Všiml-lis sobě črty v Národních Listech, České paběrky o módách, ty jsem uveřejnil ze svých výpisků všelikých“ (Aleš a Jirásek 1947, s. 82).

na který měla již za vlády Jana Lucemburského značný vliv móda francouzská, později španělská,²⁴¹ poté podává zprávu o tehdejších účesech (rulíky, pletence či vrkoče)²⁴² a obuvi (škorňe a střevíce prapodivných tvarů). Z příkladů tehdejších kázání (Tomáš ze Štítného, P. Žídek, J. Štelcar Želetavský, D. Adam z Veleslavína), jež kritizovala ženskou marnotratnost, získává podrobnější informace o tehdejší ženské módě. „Každé století, počínaje čtrnáctým, má svého význačného horlitele“ (Jirásek 1882–1883, s. 1). Dalším důležitým zdrojem pro poznání tehdejší módy byly pro Jirásku dobové obrázky a rytiny, zejména z kancionálů (viz podkapitola 2.4),²⁴³ mravokárné básně a stará přísloví,²⁴⁴ případně další literatura a prameny.²⁴⁵ Zajímavá je i Jiráskova zmínka o německé knize,²⁴⁶ jejíž obsah tvořily kresby žen s dobovými kostýmy a účesy, opatřené popiskem. Součástí tohoto portfolia byly i dvě kresby Češek: pražské měšťanky a venkovské selky. Jirásek v těchto kresbách spatřuje spíše nepřiliš povedené karikatury, což dokládá i jeho uštěpačný komentář k vyobrazení Pražanky:

Na hlavě má učiněný hrnec bez uch, ale s bodcem na hoře jako helmice pruských dělostřelců. Kdybych nejmírněji chtěl přirovnávati, řekl bych, že to skleněný poklop. Pod ním není ani vlásku viděti, sahát' až na oči, zpod něho však čouhá jakýsi šátek či poučník těsně pod bradu uvázaný jako by tu milou Pražanku zuby bolely. (tamtéž, s. 2)

Nemilosrdné kritice není ušetřena ani selská žena:

To ta druhá, stařena, „ein alte böhmische Fraw“, je hezcí. Máť na hlavě místo hrnce aspoň poctivou beranici s dýnkem konfederatky a se štítem v týle jako při nějaké přílbě. To jistě nekreslil Jost Amman „dle přírody“. – (tamtéž)

Jiráskův fejeton je psán živým, odlehčeným stylem, jeho cílem je nejen poučit, ale i pobavit čtenáře. Autor se do textu promítá svými hodnotícími komentáři (viz předešlé ukázky) i citovanými mravokárnými kázáními, z nichž některé jsou podle Jirásky stále aktuální (přejímání cizích vzorů).

²⁴¹ „Tou přílišnou láskou našeho národa ke všemu, co nového a cizího, zanikl náš domácí, slovanský kraj“ (Jirásek 1882–1883, s. 1).

²⁴² Domácí alternativou byly tzv. hladké pačesy, oblíbené zejména u vesničanů.

²⁴³ Mezi další prameny uvádí i Rukopis královédvorský. V pasáži o ženských ozdobách do vlasů, mezi něž patřila jehlice neboli ženklík, píše: „V Rukopise královédvorském je také o ní zmínka“ (tamtéž, s. 1).

²⁴⁴ „Nebývaj tu hostem, kdež pleš a vrkoč vládne mostem“ (tamtéž, s. 1).

²⁴⁵ Jirásek odkazuje na *Dějepis města Prahy* od V. V. Tomka, cituje z *Práv Starého města pražského* z 15. století.

²⁴⁶ Kniha *Im Frauenzimmer Wirt vermeldt von allerley schönen Kleidungen und Trachten der Weiber* [...] byla vydána roku 1586 ve Frankfurtu nad Mohanem, autorem kreseb byl Jost Amman, autorem popisků Thrasibul Torrentinus.

Další z Jiráskových fejetonů, nazvaný *Dějiny dvou slov* a uveřejněný roku 1883 v Národních listech,²⁴⁷ je jakýmsi lingvistickým okénkem do problematiky užívání vykání a tykání v mezilidské komunikaci. Jirásek upozorňuje, že dříve se tykalo i samotnému králi, jenž tykal všem poddaným (po husitských válkách začal vykat vyšší šlechtě).

„Vy“, ujavši se nejprve u dvora českého a ve vyšších kruzích, vnikalo také poněmhu do nižších, neproniklo však, jmenovitě na venkově, nikdy úplně, ani podnes ne, zůstávajíc povždy příznakem jakéhosi panství a jakési vlády. Proto hospodáři se všude vyká, a na venkově i v menších městech sama manželka „pantátovi“ vykala a nad tu a tam dosud tak činí. (Jirásek 1883b, s. 1)

Jirásek svá tvrzení dokládá citacemi z tehdejších dopisů, v nichž si všímá i drobných nuancí v oslovení mocnáře.²⁴⁸ Dále se zabývá užitím vykání a tykání v komunikaci úředníků, sedláků, vojáků, ale i v rodinném kruhu (pronikání tykání v komunikaci s rodiči). Tato pozoruhodná jazyková sonda zahrnuje i zmínku o již zaniklém „vonikání“ či „voňování“. „Když se pak vědomí národní u nás probudilo a šířilo, zdvižen proti tomu ‚voni‘ obecný odpor, a boj ten je dnešního dne, můžeme říci, vybojován. Vonikání stalo se směšným“ (tamtéž).

V *Paběrkách o českých kamnech*²⁴⁹ podniká Jirásek se svými čtenáři exkurz do historie tohoto tepelného zařízení u nás. Původ kamen vychází podle Jirásky z pece, jejíž existenci dokládá již Kosmova kronika.²⁵⁰ Zprávy o kamnech se vyskytují ve hře *Mastičkář* či v bajce *O lišce a džbánu* (autor z nich cituje relevantní pasáže). Dále se Jirásek zamýšlí nad profesí kamnáře, která podle V. V. Tomky (*Dějepis města Prahy*) nebyla do patnáctého století samostatným řemeslem (tuto činnost zastával nejspíše hrnčíř). V závěru článku se zmiňuje o proměnách kachlových kamen, které jsou dodnes unikátními exponáty v zámcích či kláštorech.

V roce 1900 přinesl Zvon Jiráskův text nazvaný *Malý prorok českobrodský*.²⁵¹ Název článku odkazuje na dílo F. M. Grimma *Le petit prophète de Boehmischbroda*,²⁵² jež mělo významný dopad na polemiku probíhající

²⁴⁷ Jirásek, A.: *Dějiny dvou slov*. In: *Národní listy* 1883, roč. 23, č. 6, s. 1 (pod šifrou –en).

²⁴⁸ Velmi zajímavá je Jiráskova zmínka o „Vašnostovi“, oslovení rozšířeném koncem šestnáctého století, jež vzniklo propojením dvou slov Vaše Milost, popřípadě Vaše Možnost.

²⁴⁹ Jirásek, A.: *Paběrky o českých kamnech*. In: *Národní listy* 1885, roč. 25, č. 332, s. 1.

²⁵⁰ Viz podkapitola 2.2 (srovnej s citacemi Jiráskových textů *Starou Prahou a návsi* (1895b) a *Lidové stavby. Národopisná výstava československá* (1895c).

²⁵¹ Text byl poprvé uveřejněn v časopise Zvon, později přetištěn v Sebraných spisech (*Aloise Jirásky Sebrané spisy. Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie*. Sv. 33. Praha: J. Otto, 1905, s. 39–54). Z této verze textu vycházíme.

²⁵² Grimm, F. M.: *Le petit prophète de Boehmischbroda*. Paris: s. n., 1753.

v polovině osmnáctého století ve Francii, která se týkala reformy opery, respektive protežování opery domácí (francouzské), či vlašské (italské). Grimm ve své knize ostře kritizuje francouzský vkus, čímž dává za pravdu obhájčům vlašské hudby. Pro Jirásku je toto dílo zajímavé tím, že autor, rodem Němec, se stylizoval do hudebníka Gabriela Jana Nepomuckého Františka de Paula Waldstorche, českého studenta a proroka (le prophète) z Prahy.²⁵³ „Věc je dávno odbyta a vyřízena, dnes je polemika Grimmova jako vyhrabaná střela na zapomenutém bojišti. Nám dnes už neběží o to, oč ta zbraň bojovala, ani o její britkost, ale o její výzdobu. Nás zajímá v té polemice to, co se nás týká, zmínky o naší vlasti z těch dob koketného rokoka i z jakého pramene Grimm asi čerpal.“ (Jirásek 1900a/1905b, s. 49). Jirásek se tedy zamýšlí nad tím, odkud Grimm získal informace o Praze. Dochází k závěru, že mu byly zprostředkovány od některého českého hudebníka, který působil v Lipsku či Řezně (tam svého času pobýval i Grimm), možná pocházejícího z Českého Brodu (tehdy muzikantského centra Čech). Na závěr se zmiňuje o životě Grimma, který zemřel v zapomenutí, stejně jako mnozí další nadějní čeští hudebníci, kteří se vydali za slávou do cizích zemí.

Téhož roku v témže periodiku byl otištěn další z Jiráskových textů pod názvem *Herecký souboj v „Boudě“*.²⁵⁴ Podle názvu je patrné, že Jirásek píše o dřevěném lidovém divadle Bouda, které čtenářům přibližuje mimo jiné rekonstrukcí jeho podoby z konce osmnáctého století²⁵⁵ a zmínkou o hercích, jako byli například V. Thám, M. Majober či „znamenitý herec“ V. Svoboda,²⁵⁶ jenž v jedné veselohře zpíval slavný kuplet o marnivých pražských děvčatech, který inspiroval nejmenovanou zpěvačku k tomu, aby herci oplatila stejnou mincí ve formě kupletu o ješitných mužích.

²⁵³ Důvodem, proč si Grimm vybral pro svou knihu postavu hudebníka pocházejícího z Čech, je podle Jirásky proslulost českých muzikantů (hudebníků, skladatelů, zpěváků, kapelníků) ve světě, zejména v osmnáctém století. Tito čeští rodáci odcházeli často do ciziny (Jirásek uvádí příklady konkrétních osob s jejich životními osudy).

²⁵⁴ Text původně otištěn v prvním ročníku časopisu Zvon. V naší práci vycházíme z verze otištěné v Sebraných spisech (*Aloise Jirásky Sebrané spisy. Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie*. Sv. 33. Praha: J. Otto, 1905, s. 55–62).

²⁵⁵ Hlavním zdrojem v tomto případě je pro Jirásku vyprávění „očitého svědka“ Jana Jeníka z Bratřic.

²⁵⁶ Svoboda tehdy patřil k velmi oblíbeným a hojně obsazovaným hercům, vynikal zejména v komických fraškách a zpěvohrách. „Temperament, pohotovost, přirozená a ‚samozřejmá‘ existence na jevišti, plastický, často tanečně stylizovaný pohyb, výrazná mimika a k tomu nezaměnitelné osobní kouzlo opravňující i silnou divadelní nadsázku, to vše umožňovalo Svobodovi v typech ‚přírodních lidí‘, nekultivovaných jelimanů i kasperlovských sluhů rozvíjet tradici improvizálního herectví s kořeny v komedii dell’arte a barokní burlesce“ (Sílová 2013, s. 10–11).

V *Černé legii v Čechách*, článku otištěném roku 1910 v Národních listech,²⁵⁷ píše Jirásek o nepříliš známé události odehrávající se roku 1809 v Náchodě. Fridrich Vilém, vévoda brunšvický a lüneburský, kníže olešnický a bernstadtský, se za účelem znovuzískání Brunšvického vévodství, jež mu bylo v roce 1807 uzmuo Napoleonem, spojil s rakouskou vládou, která mu poskytla výzbroj a další válečný materiál k boji. Centrem tohoto podniku byl Náchod, v němž vévoda organizoval své vojsko, kterému se podle černé barvy na uniformách a dekoru v podobě umrlčí hlavy přezdívalo černá legie neboli černý sbor pomsty. Mezi naverbovanými vojáky byli i Češi, kteří hrdinně bojovali (mnozí zahynuli při obléhání Halberstadtu).²⁵⁸ „Zajímavo je, že o černé legii nezachovala se, pokud vím, v lidu na Náchodsku žádná vzpomínka. Tomek v díle ‚Příběhy kláštera a města Police n. M.‘ napsal o vévodovi brunšvickém jen několik řádek. Poněkud šíře o něm vypravuje Myslimír Ludvík v knize ‚Památky hradu, města a panství Náchoda‘“ (Jirásek 1910b, s. 2). Jiráskova také překvapuje, že se o přítomnosti černé legie nezmiňuje ani vévodkyně Zaháňská, která v té době pobývala na zámku Ratibořice (cituje z jejího dopisu adresovaného hraběti Wallisovi, v němž píše jen o zemských obráncích, již se v téže době cvičili v Náchodě ve zbrani).²⁵⁹

Do kategorie zajímavostí dále zařazujeme dva Jiráskovy příspěvky otištěné v Topičově sborníku.²⁶⁰ V prvním z nich, pod názvem *Z barokové Prahy*,²⁶¹ píše Jirásek o módní vlně honosných alonžových paruk, které dorazily do naší vlasti během osmnáctého století z Francie a Španělska. Nositelé této parádní pokrývky hlavy, jejíž podoba byla determinována podle sociální stratifikace svého majetníka, byli primárně šlechtici a vyšší duchovenstvo, posléze i zámožnější měšťané, jako například pražští primátoři. Právě na jejich portrétech „je dobře viděti, jak se paruky měnily od 17. stol. až do prvních let devatenáctého věku“ (Jirásek 1914d, s. 310). Paruky byly rovněž odkazovány v posledních vůlích, což

²⁵⁷ Jirásek, A.: Černá legie v Čechách. In: *Národní listy* 1910, roč. 50, č. 350, s. 1–2.

²⁵⁸ Jirásek v této souvislosti doplňuje svůj text o informaci z doslechu: „Tenkrát, tuším, dal se k těm ‚černým‘ mladý Linder z Hronova. Tradice o něm vypravuje, že odešel dolů do kraje, na Náchod, ale po letech že se vrátil přes kopce, od Vamberčic, t. j. z Pruska. Ale poněvadž ‚sloužil u sedmi potentátů‘, t. j. přes tu chvíli sbíhal, nevydržel asi ani u brunšvického vévody tuze dlouho“ (tamtéž, s. 1).

²⁵⁹ Jirásek dopis získal od zámeckého archiváře. „Za zprávu o této korespondenci děkuji p. J. Elsterovi, zámeckému archiváři v Náchodě“ (tamtéž, s. 2). Jirásek má pravděpodobně na mysli Ottu Elstera (1852–1922), spisovatele, archiváře a regionálního dějepisce.

²⁶⁰ Oba byly součástí cyklu *Z barokové Prahy*.

²⁶¹ Jirásek, A.: *Z barokové Prahy*. In: *Topičův sborník* 1913–1914, roč. 1, č. 7, s. 309–313.

Jirásek dokládá příklady: „Jan Ant. Jarý, měšťan staroměstský, odkázal r. 1723 Mikuláši Šafránkovi (a ten byl kupec jakož i assessor desítipanského úřadu král. Starého města Pražského) celou španělskou paruku, Karlu Krtičkovi pak poloviční španělskou a Václavu Benickému paruku, kterou (on, Jarý) denně nosil“ (tamtéž). Avšak paruky byly i předmětem satiry, posměšných básní a mravokárných kázání, popřípadě soudních sporů, což ilustrují některá svědectví obsažená v soudních knihách (autor opět uvádí relevantní příklady). Ve druhém příspěvku, *O hospodářích a obyvatelích*,²⁶² se autor zabývá sociální stratifikací pražského obyvatelstva v období baroka, konkrétně situací týkající se bydlení. Majitel nemovitosti, hospodář, poskytoval byt nájemníkovi neboli obyvateli, který mu platil nájem, takzvané podružství. Vedle obyvatel měli zámožnější hospodáři svou čeled', tedy poddaný lid, který získali koupí, dědictvím či darem. „Tedy kupovaly, prodávaly se duše i odkazovaly; ale také presentem se dávaly“ (Jirásek 1915e, s. 343). Mezi majiteli domů a obyvateli často docházelo k rozmrškám, jež leckdy vy eskalovaly v soudní spory. Jako příklad autor podává záznam v soudní knize, kde se hospodář dožaduje od své obyvatelkyně zaplacení činže:

R. 1707 Rafael Schneider, staroměstský měšťan, upomínal, snad už po kolikáté, svou „obyvatelkyni“ Esteru Šátkovou, na kterou měl také jinak svrchu, aby mu činži zaplatila, a pohrozil jí, že „se sám rychtářem udělá a že ji skrze biřice vyházeti z domu dá“. Šátková, „která měla dobrého nepřítele v hubě (své),“ obořila se na svého domácího pána, ano i zle se na něj kasala (v pravém slova smyslu) a lála a fíkovou hůl mu z ruky vytočila, ano jej samého tou holí několikrát udeřila, venku, na ulici.

Z toho krutá pranice, takže sousedé musili oba zápasící „rozundávat“. Za té rvačky povalil pan domácí svou nájemnici do strouhy, až jí čepec sletěl, a „přes hlavu ji pěstoval“ a jinak bil, až Šátkovou tak vypěstoval, že musili zavolat lékaře. (tamtéž, s. 343)

Závěrem Jirásek uvádí příběh, opět vycházející ze skutečné události, o obyvateli K. H. Richterovi a jeho hospodáři panu Sichovi.²⁶³ Mladý nájemník se zapletl s paní domácí, zatím co její muž pobýval „u své lásky, na vinici za poříčskou branou“ (tamtéž, s. 344). Avšak svědkem románu paní Sichové byla služebná Z. Syknová, která vše prozradila svému pánovi. Následky na sebe nenechaly dlouho čekat. Hospodář Sich svého obyvatele žaloval, ten se se zlou potázal a musel dům opustit. „Ale v srdci paní Sichové asi zůstal“ (tamtéž, s. 346), domýšlí si Jirásek.

²⁶² Jirásek, A.: O hospodářích a obyvatelích. Z barokové Prahy. In: *Topičův sborník* 1914–1915, roč. 2, č. 8, s. 341–346.

²⁶³ Jirásek i v tomto případě vychází z dochovaných záznamů v soudní knize, konkrétně soudní pře z roku 1729. Na základě tehdejších svědectví rekonstruuje tuto událost a vytváří z ní poutavý příběh.

V textu *Stará vojna*, otištěném roku 1915 v deníku *Venkov*,²⁶⁴ se Jirásek vrací k vojenské tematice, konkrétně k vojákům, kterým bylo válčení řemeslem (často se jednalo o zemany, šlechtice či bývalé husitské bojovníky). Autor cituje ze záškodného listu, který potvrzoval výši smlouveného žoldu. Pro představu, jak tento systém fungoval v praxi, uvádí příklad s najatými žoldnéry bojujícími na straně polského krále Kazimíra. Ten jim však nevyplatil slíbený plat, a tak mu poslali takzvaný odpovědný list, ve kterém se ospravedlňovali z nemístného chování, k němuž je vedlo nedodržení smlouvených podmínek záškodného listu. Vyhrocená situace byla nakonec vyřešena mírem a proplacením slíbené finanční částky. Ve druhé části článku se Jirásek zabývá původem slova „husar“. V blíže nespecifikovaném novinovém článku (autor neuvádí konkrétnější údaje) se dočetl, že označení „husar“ pochází z šestnáctého století. Jirásek tuto informaci koriguje upozorněním, že husaři byli již za vlády krále Matyáše součástí vojska, což dokládá citací Matyášova dopisu z roku 1486 adresovanému hejtmanu M. Špaňovskému.

Podobného rázu je i další článek nazvaný *Po válečných stopách*, uveřejněný roku 1916 v *Národní politice*,²⁶⁵ v němž autor píše o historii českého válečnictví v Polsku. Čeští vojáci zde sloužili zejména v patnáctém století, a to dobrovolně, jako spojenci, případně za již zmíněný žold. „Nebylo žádné větší bitvy, žádné důležitější válečné výpravy, při které by čeští bojovníci neměli účastenství“ (Jirásek 1916c, s. 1). Jelikož se většinou jednalo o bývalé husitské bojovníky, přenesli nejednu ze svých strategií do polského vojska (stavění vozových hradeb).²⁶⁶ Jirásek uvádí válečného hejtmana Jana Tarnowského, který sepsal roku 1558 knihu *Consilium rationis bellicae*, v níž tato specifika popisuje, a M. Bielského, autora vojenského spisu *Sprawa rycerska*, vydaného v roce 1569.

Posledním textem, který zařazujeme do této kategorie, je Jiráskův příspěvek *Z barokové Prahy* z roku 1916, uveřejněný ve sborníku *Čeští spisovatelé vdovám a sirotkům našich vojáků*.²⁶⁷ Ústředním tématem je zde hudba,

²⁶⁴ Jirásek, A.: *Stará vojna*. In: *Venkov* 1915, roč. 10, č. 309, s. 1 [Vánoční příloha *Venkova*].

²⁶⁵ Jirásek, A.: *Po válečných stopách*. In: *Národní politika* 1916, roč. 34, č. 1, s. 1–2.

²⁶⁶ V této souvislosti Jirásek odkazuje na monografii Tadeusze Korzona *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. Kraków: Akademia Umiejętności nakładem Funduszu Nestora Bucewicza, 1912.

²⁶⁷ Jirásek, A.: *Z barokové Prahy*. In: *Čeští spisovatelé vdovám a sirotkům našich vojáků*. Ed. V. Jiřina. Praha: J. Jiřina, 1916, s. 45–47. Ačkoliv název textu explicitně odkazuje na články z cyklu *Z barokové Prahy* otištěné v Topičově sborníku, Jirásek na rozdíl od zmíněných článků tento příspěvek do svých Sebraných spisů nezařadil. Byl tak otištěn až v roce 1954 v souboru *Alois*

která byla v době baroka provozována zejména v sakrálních budovách (při chrámech a klášterech). Pražské kostely se tak staly místem pobožnosti i koncertů, v nichž vystupovali přední varhaníci a zpěváci. „Lidé chodili do kostelů buď se modlit nebo naslouchat hudebním a zpěvným produkcím, prohlášeným skladbám nebo solům vynikajících hudebníků“ (Jirásek 1916d, s. 45). Dalším koncertním místem byla každoročně i řeka Vltava, na níž byla na počest Jana Nepomuckého provozována *musica navalis* (hudba na lodích), neboli *musica aquatica* (hudba na vodě). Tato velkolepá akce, již zavedl v roce 1715 klášter bratří řehole kající sv. Augustina (Řád křižovníků s červeným srdcem), probíhala až do dvacátých let devatenáctého století. Vedle církevních koncertů byly v této době provozovány i světské koncerty, jež byly realizovány ve šlechtických palácích, salónech a panských zahradách. Není bez zajímavosti, že Jirásek jmenuje některé význačné domácí hudebníky dnes již zapomenuté (J. Segerta a F. I. Tůmu), popřípadě zahraniční umělce působící v Praze, například houslistu Tartiniho či virtuosa J. A. Losyho.²⁶⁸

Na tomto širokém spektru textů vidíme různorodost témat, jimiž se Jirásek zabýval. Nejedná se o úzce zaměřený textový korpus, na který by se autor omezoval. Naopak, podniká exkurz i do oblastí, v nichž nebyl zrovna etablovaným odborníkem. Čerpal přitom z široké základny pramenů (korespondence, kázání, písně, kšafy, úřední protokoly, smlouvy a spisy, odborná literatura tuzemská i zahraniční), které mu zajišťovaly erudované zpracování dané problematiky. Velmi cenná je reminiscence některých zapomenutých osobností (hudebníků, herců) či událostí (černá legie). V zásadě se opět jedná o texty populárně naučné, vybavené poznámkovým aparátem a odkazy na další sekundární literaturu. Avšak v některých článcích se Jirásek výrazně projevuje jako literát (*O staročeské domácnosti*), zejména v případě, když ho události zaznamenané v dobových dokumentech přímo vyzývají k beletristickému zpracování (rekonstrukce příběhu na základě svědectví obsaženého v soudních knihách). Výše zmíněný soubor textů obsahuje široký záběr témat, z nichž některým se autor věnoval opakovaně (zejména válečná tematika s odkazem na

Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 238–240.

²⁶⁸ Jirásek uvádí, že se Losy narodil v roce 1638, avšak v některých zdrojích, například v Českém hudebním slovníku portálu Centra hudební lexikografie při Ústavu hudební vědy FF MU, je u tohoto umělce uveden přibližný rok narození 1650. Pravděpodobnější je však údaj, který uvádí Jirásek, jenž mimo jiné píše: „Bylo mu přes osmdesát let, když jej ranila mrtvice a tvář mu hrozným zkřivením znetvořila. [...] Bylo mu osmdesát tři léta, když skončil“ (tamtéž, s. 46–47).

husitské bojovníky), jiná jsou pozoruhodnou sondou do oblastí, které bychom u Jirásky nepředpokládali (lingvisticky zaměřený článek *Dějiny dvou slov*).

9. Cestopisné texty

Jirásek již od svého raného mládí s oblibou podnikal výlety za přírodními scenériemi a pamětihodnostmi. Později se jednalo zejména o studijní cesty,²⁶⁹ které byly nutnou přípravou k chystanému literárnímu projektu. Doplnkovým materiálem těchto cest byly články uveřejňované v časopisech, almanaších, kalendářích a v Sebraných spisech.

Ve fejetonu *Z cesty do Prus*, otištěném roku 1874 v deníku *Pokrok*,²⁷⁰ putuje autor krajinou, která byla dříve součástí našeho území. „Jsme na půdě cizí – nám urvané“ (Jirásek 1874b/1954, s. 93), píše Jirásek, když prochází pruskou vesnicí Stroužné, jejíž původní obyvatelé byli Češi. Sílící germanizace se sice snažila potírat český jazyk na všech rovinách (vzdělávací systém, kázání), lid však nezapomněl, což autor dokládá rozhovory s tamějšími obyvateli. „Půda cizí – ale řeč ještě naše“ (tamtéž). Příčinou toho jsou podle Jirásky české ženy. „Majít věru ženy a matky v těch několika českých vesnicích v Prusku největší zásluhu, že řeč naše tam zúplna nevyhynula. Škola, služba vojenská germanisují – jim však s úspěchem na odpor rodinný krb se staví“ (tamtéž, s. 94). Autor se svým společníkem²⁷¹ a horským vůdcem Cvikýřem,²⁷² jenž je současně majitelem hospody, kde nocují, putují za pozdního odpoledne na horu Bor, odkud obdivují západ slunce. Poté se vydávají zpět do hostince, aby mohli brzy ráno na Bor znovu vystoupit a spatřit východ slunce.

V roce 1875 přinesl deník *Pokrok* další z Jiráskových fejetonů, tentokrát nazvaný *Teplice*,²⁷³ v němž autor píše o své cestě do Teplických skal. Společnost mu dělal vůdce, kterého si najal v nedalekém hostinci. Výpravu podnikl

²⁶⁹ Tyto cesty byly často financovány, například spolkem Svatobor.

²⁷⁰ Jirásek, A.: *Z výletu do Prus*. In: *Pokrok* 1874, č. 235, s. 1–3 [pod šifrou J.]. V naší práci vycházíme z verze textu otištěné v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 93–98.

²⁷¹ To, že Jirásek neputuje sám, potvrzuje replika jednoho z vesničanů: „Kam, pánové, kam?“ (tamtéž, s. 94). Z textu se však nedozvídáme, v čí společnosti se Jirásek nacházel.

²⁷² O této cestě a hostinském Cvikýři píše Jirásek svému příteli M. Alšovi v dopise z 12. srpna 1874. „Tedy jsem už několik dnů v horách a těším se. [...] Píšu pomalu svůj román [Skaláky], studuju něco a tu a tam dělám malý výlet. – Byl jsem i v Prusích na Boře, kde český jazyk svým ř doznívá. – Na hranici té je hospodský a vůdce v skalách ‚poslední Čech‘ jménem Cvikýř“ (Aleš a Jirásek 1947, s. 17).

²⁷³ Jirásek, A.: *Teplice*. In: *Pokrok* 1875, č. 99, s. 1–2 [pod šifrou J.]. V naší práci vycházíme z verze textu otištěné v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 108–112.

v podvečer, a tak měl pro něj „labyrint zkamenělého města“ jedinečnou atmosféru umocněnou všudypřítomnými pískovcovými balvany a skalami, které pro pozorovatele nabývaly prapodivných kontur v podobě lodí, pomníku či věže. Mocný dojem na něj učinil skalní gotický chrám, dóm, v němž jako by zaznívala Haydnova mešní skladba. „Když jsem v pokojíku hospody své se octl, dlouho jsem nemohl usnouti. Mysl byla plna neobyčejných dojmů“ (Jirásek 1875/1954, s. 112).

Námět pro následující tři fejetony autor získal během svého pobytu na Šumavě v srpnu roku 1876. První z textů, *U jezer*, přinesl deník Pokrok.²⁷⁴ Jirásek v něm píše o návštěvě dvou šumavských jezer (Čertovo a Černé), kterou mimochodem podnikl opět v pozdních odpoledních hodinách ve společnosti průvodce. „Čertovo jezero je menší Černého, aniž tak velkolepé, ale vidíme je k večeru, kdy nad tmavými lesy kolem poslední zář vzplanula. [...] Nastalo šero, vracíme se“ (Jirásek 1876b/1954, s. 117–118). Právě zapadající slunce, hra světél a stínů s odrazem večerního nebe na hladině jezera mocně zapůsobily na duši mladého cestovatele. „Stojíme a stojíme. Jsme krásou jati a nechce se nám odtud. [...] Všechna naše mysl je Šumavou jata“ (tamtéž, s. 118). Ve fejetonu nazvaném *Ztracený*, otištěném v tomtéž roce a periodiku,²⁷⁵ píše autor o tom, jak v podvečer zabloudil v šumavském lese, nakonec však našel cestu do venkovského hostince, kde se seznámil s tamějším strážníkem, uvědomělým Čechem, který byl pro své vlastenecké smýšlení přeložen do odlehlé horské krajiny. Ve třetím vzpomínkovém fejetonu, jenž vyšel pod názvem *Na Haltravě*,²⁷⁶ autor popisuje cestu horskou krajinou, již absolvoval se svým přítelem Josefem Thomayerem a jeho bratrem Antonínem.²⁷⁷ Nejprve výletníci obdivují krásnou vyhlídku

²⁷⁴ Fejeton byl později přetištěn v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 116–118. Z této verze v naší práci vycházíme.

²⁷⁵ Fejeton vyšel poprvé v roce 1876 v deníku Pokrok, později byl přetištěn v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 119–123. Z této verze textu vycházíme.

²⁷⁶ Fejeton vyšel roku 1876 v deníku Pokrok, později byl přetištěn v souboru *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 124–127. Z této verze textu vycházíme.

²⁷⁷ Ve vydavatelských poznámkách výše zmíněného souboru se dočítáme, že tyto tři fejetony vycházejí z Jiráskova letního pobytu na Šumavě, který mu byl hrazen stipendiem od Svatoboru. „Šumavou prošel jednak v doprovodu s přítelem Josefem Thomayerem, jednak sám“ (tamtéž, s. 314). Zprávu o tomto pobytu podává i Jiráskův dopis z 22. října 1876 adresovaný M. Alši, přetištěný v avizovaném souboru: „Cesta má mne stála víc než sto zlatých (tolik totiž činila podpora od Svatoboru na cestu po Šumavě; pozn. J. K.), pak jsem byl kolegovi svému za družbu

z haltravských vrchů, pak procházejí chodskou vískou Díly, kde se zamýšlejí nad zdejší sociální problematikou (muži pravidelně odcházejí za prací do Bavor) a poté pokračují ve své pouti.

Dále zařazujeme texty *Z Orlických hor*²⁷⁸ a *V Kunvaldě*,²⁷⁹ které byly roku 1896 zařazeny do Jiráskových Sebraných spisů. Jedná se o upravené verze vybraných kapitol pátého dílu *Ottových Čech*, jehož autorem byl právě Alois Jirásek (viz následující kapitola). U cestopisně laděného textu *Z Orlických hor* je uvedeno vročení 1886–1887. Autor líčí tuto turisticky doposud nepovšimnutou horskou krajinu se všemi jejími přírodními krásami a pamětihodnostmi, prochází vískami a městy, kde podává zprávu o zdejším folkloru a životním stylu (typická řemesla, náboženské vyznání, sociální problémy). Cestuje v létě, neboť „tu v těch výšinách nebývá jaro líbezná a podzim příjemný. Sníh a mráz jsou tu častým hostem, kterého se pak vrchy a lesy tak hned nezbaví“ (Jirásek 1886–1887a, s. 164). Ve druhém textu popisuje Jirásek svou cestu do vsi Kunvald, „kolébky Jednoty Českobratrské, slavné a žehnané paměti“ (Jirásek 1886–1887b, s. 240).²⁸⁰ V této souvislosti vzpomíná na zemana Řehoře, který stál v čele nové církve, jejímž sídlem byl díky králi Jiřímu z Poděbrad od roku 1457 právě Kunvald u Žamberka patřící královskému litickému panství. Dále uvádí příčiny vedoucí k vypovězení bratří, již se však nadále tajně scházeli ke svým společným modlitbám a obřadům. Ačkoliv měla tato víska pro autora *genius loci*, odkaz českobratrské církve pro současné obyvatele a starousedlíky již nebyl aktuální. Na tuto skutečnost poukazuje i závěr Jiráskova textu: „Což myšlének a vzpomínek vzbudila v nás ta ves! Sama již nic nepamatuje. Ze starého Kunvaldu, někdy celého dřevěného, arci nic nezbylo. [...] v nynějším Kunvaldě nezachovalo se žádné zkazky, žádných vzpomínek, a co tu o Bratřích známo, to je z knih“ (tamtéž, s. 245).

na svatbách, což mne vše tolik stálo, že jsem se zařezal do dluhů. Z pokroku jsem ještě nic nedostal a tak jsem na tom, jako jsem někdy, jsa studentem, býval“ (tamtéž, s. 314; Aleš a Jirásek 1947, s. 58).

²⁷⁸ Jirásek, A.: *Z Orlických hor*. In: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 152–238.

²⁷⁹ Jirásek, A.: *V Kunvaldě*. Tamtéž, s. 239–245.

²⁸⁰ Ačkoliv v Sebraných spisech se u tohoto textu neobjevuje časový údaj, předpokládáme, že vznikl v téže době jako text předchozí (v přepracované podobě byl zahrnut do pátého dílu *Ottových Čech*, jehož knižní vydání pochází podle údajů bibliografií F. Páty a J. Kuncce z roku 1888).

V roce 1897 otiskla Osvěta Jiráskův článek *Na Dobřanské faře*.²⁸¹ Autorovo putování začíná v Novém Městě n. Metují, kde mimo jiné obdivuje zachovalá dřevěná stavení. „V pravo, v levo, vedle novějších domů ještě stavení roubená, jakých Nové Město ještě do nedávna, a zajímavých, mělo hojně“ (Jirásek 1897f, s. 256). Poté pokračuje pěšky do Dobřan, avšak neopomíná cestu doplnit o komentář týkající se zajímavého okolí. „A blíž shlédneme v tu stranu Slavoňov, vísku se starým dřevěným kostelem“ (tamtéž). Když dospěje k cíli své cesty, opět si všímá tamějších dřevěných objektů: „Stavení stojí po horsku různě a jsou namnoze roubená“ (tamtéž, s. 257). Mezi nimi spatří i roubenou faru s šindelovou střechou, tehdejší působiště J. L. Zieglera, k němuž se sjížděli významné vlastenecky smýšlející osobnosti (M. Sychra, J. Král, F. A. Vacek, J. A. Rettig se svou manželkou M. D. Rettigovou, F. Vl. Hek, M. Polák, J. Dobrovský). Podle autora zde Ziegler navrhl, aby si přítomní vlastenci přibrali ke svému křestnímu jménu i jméno národní (odtud Sudiprav Rettig, Milota Zdirad Polák ad.). „Onoho času temné neuvědomělosti a houfných odrodilců nabylo to jistého významu jako nepokryté přiznání české národnosti“ (tamtéž, s. 259). Ziegler opustil faru v roce 1817, neboť se stal profesorem v Hradci Králové. Jirásek se zmiňuje i o další osobnosti, Michalu Silorádu Patrčkovi, který byl častým hostem Zieglerovy vlastenecké společnosti a pravděpodobně se zde seznámil i s Dobrovským, na kterého se později obrátil s prosbou, aby se za něj přimluvil a osvobodil ho z vojenské služby. Dopis koncipoval ve formě básně. „Dobrovský zatřhl báseň do kola červeným inkoustem a pod tu čáru udělal, také červeným inkoustem, trojúhelník. Zednářské znamení, či nápad chorobného záchvatu, jaké mu mysl zkalovaly?“ (tamtéž, s. 261). V závěru svého textu doplňuje, že Patrčka byl nakonec z vojny předčasně propuštěn, avšak jako vynálezce a umělec spíše živil až nakonec zemřel v bídě a zapomenutí.

Další cestovatelsky laděný text Aloise Jirásky, jenž vyšel v roce 1897 pod názvem *Ze Slovenska*,²⁸² je vlastně vzpomínkou na drobnou epizodu, jež se odehrála během jeho pobytu v Tatrách. V tamějším hotelu zpozoroval skupinu slovenských studentů, kteří mezi sebou hovořili výhradně maďarsky. Rozhodl se proto oslovit jednoho z nich, aby navázal rozhovor týkající se hungarizace na území Slovenska, konkrétně ve vzdělávacím systému. Ačkoliv se v mladém

²⁸¹ Jirásek, A.: Na Dobřanské faře. In: *Osvěta* 1897, roč. 27, č. 3, s. 255–261.

²⁸² Jirásek, A.: Ze Slovenska. In: *Almanach dámského odboru pro Prahu ve prospěch Ústřední matice školské*. Praha: J. Otto, 1897, s. 20.

studentovi pokusil probudit národní uvědomění, postavil se mu na odpor jeho rezignovaný postoj. „Mluvili jsme o výletu, o národnosti na škole, o řeči ve škole, ťukl jsem tu tam. „Ale vy nebudete Maďarem“, díím s úsměvem. Než můj mladý přítel nepřisvědčil“ (Jirásek 1897g, s. 20). Poté se zamyslel nad apatií mladých lidí týkající se národní hrdosti a hodnot a nedospěl přitom k uspokojivému závěru.

Pokračujeme *Vzpomínkou*,²⁸³ jež se týká Jiráskovy cesty do Uher, v rámci které navštívil město Šarošpotok (Šarišský Potok), jemuž kdysi dominovala pevnost ovládaná statečnými husitskými hejtmany Petrem Aksamitem a Janem Jiskrou z Brandýsa, a Zotok s bývalým palácem knížat Rákócziů, v němž svého času pobýval i J. A. Komenský.²⁸⁴ „Pořád jsem na něj vzpomínal, pořád byl se mnou velký ten bojovník světla a dobra, když jsem procházel pevným kdys palácem“ (Jirásek 1897h, s. 13). V průběhu svého putování získává informace od starousedlíků (prostý muž ze Zotoku, maďarský průvodce), výklad doplňuje i o své osobní dojmy.

Muráň, článek otištěný pod týmž názvem roku 1897 v Časopise turistů,²⁸⁵ popisuje Jirásek jako „krásné, horské zákoutí v slovenské krajině“ (Jirásek 1897ch/1905b, s. 167). Cílem jeho cesty byly rozvaliny zpustlého hradu, situovaného do nedalekého okolí vsi Muráň a vápencové skály Cigánky. Muráňský hrad kdysi býval mocným sídlem husitských hejtmánů. Proto se při pohledu na současný stav této zříceniny autor neubrání vzpomínce na jeho slavnou historii. „Ale jak je bídný a sešlý přece vnutí každému pomyšlení, jak byl velký a mocný“ (tamtéž, s. 168). V této souvislosti uvádí historii hradu, vrchnost, jež zde vládla, i příčiny vedoucí k neutěšenému stavu této památky. „Památek historických nikde. V letech třicátých byl tu ještě neúplný nápis latinský na kameni, dnes ho není. Koncem minulého století našli v kryptě sešlé kaple čtyři kovové rakve s nápisy. V jedné z nich, manžel Marie Sechy. Rakve prodány, a kosti – ty už neměly žádnou moc – – –“ (tamtéž, s. 171). Vedle kritiky týkající se neúcty k pamětihodnostem se vyslovuje i k apatii Čechů ve vztahu ke Slovákům, respektive ke slovenskému území, které je úzce propojeno s naší minulostí. Závěr článku je tedy zakončen výtkou: „A my? My dnes Slovenska a Slováků ani dobře

²⁸³ Jirásek, A.: *Vzpomínka*. In: *Morava svým maticím. Pamětní list*. Eds. Sv. Čech a J. Merhaut. Brno: Brněnská Matice školská, 1897, s. 13.

²⁸⁴ J. A. Komenský přijel roku 1650 do Zotoku na pozvání knížete Rákócziho za účelem zřízení uherské školy.

²⁸⁵ Článek poprvé vyšel v roce 1897 v Časopise turistů, později byl přetištěn v souboru *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie*. Sv. 33. Praha: J. Otto, 1905, s. 165–172. Z této verze v naší práci vycházíme.

neznáme, protože se jich málo všímáme. K jejich škodě, ale k naší také a nemalé –
–“ (tamtéž, s. 172).

Z Jiráskova pobytu na Slovensku vycházejí i dva následující texty, *Na Šáryšsku*²⁸⁶ a *Kláštorsk*,²⁸⁷ jež byly společně zařazeny do Sebraných spisů pod názvem *Ze Slovenska*.²⁸⁸ V textu *Na Šáryšsku* putuje autor po místech, která jsou spjata s husitskou minulostí, konkrétně s táborským hejtmánem Petrem Aksamitem z Lideřovic. Prochází úhlednou, „většinou roubenou“ vsí Plavnice, kde se ptá na cestu ve zdejší škole. Ačkoliv pokládá svůj dotaz v češtině, odpovídají mu německy. „Ta němčina tu v šaryšské stolici na slovenské škole mne více překvapila nežli by mne byla překvapila maďarština; té jsem se tu mohl alespoň nadíti“ (Jirásek 1908c/1913b, s. 220). Poté naváže hovor s učitelem o tom, do jaké míry mají místní starousedlíci dosud v povědomí husitské hejtmany, kteří vládli na nedalekém hradu. Rovněž vyzvídá nějaké informace týkající se zdejší jazykové situace, zaráží ho totiž, že všichni ve vsi hovoří maďarsky či německy, ačkoliv je u nich zbudována slovenská škola. Učitelova odpověď ho příliš nepotěší:

O škole byl hovor, o maďarském vyučování v slovenské škole. Učitel, Slovák, ho hájil, a že to jako u nás; u nás že je třeba němčiny, u nich maďarštiny. Namítl jsem, že to zcela jinak, že máme jen české školy a tady že se dítě neučí slovensky ani číst ani psát. Bránil se, a také že by byla potíž se slovenčinou (!), tady v šaryšské stolici že je jinačí nežli v západních stolicích; hájil maďarštiny, ale za hovoru mu uklouzlo, že děti pak, když vyjdou ze školy, maďarsky zapomenou. Jaké to poměry! Léta moří ubohé děti cizím jazykem, aby ten drobet z něho, jemuž se naučí, na konec zapoměly. A jaké pak při tom vzdělání! Tak se to Pešti hodí; chtějí neuvědomělý lid. (tamtéž, s. 221)

Jiráskovi se připomene jeho dřívější cesta na Šarišský hrad, kde ho tehdy provedl starý kastelán, jenž rozuměl češtině, zejména díky česky psaným knihám (nebekličům), stejně jako mladík, se kterým se Jirásek během své cesty seznámil. „Ten prostý synek tam, tu klíčník ne hrubě vzdělanější, oba ze Šaryše, oba se modlili z české knihy. A ten učitel výše psaný obával se, že by byla v Šaryšské stolici potíž se – slovenčinou –“ (tamtéž, s. 222–223). V této souvislosti připomíná důležitost národní školy, ve které by se vyučovalo rodným jazykem (v tomto případě slovensky). Takto koncipovaný vzdělávací systém by přispěl

²⁸⁶ Jirásek, A.: *Na Šáryšsku*. In: *Kalendář Národních listů na rok 1908*, roč. 1.

²⁸⁷ Jirásek, A.: *Kláštorsk*. In: *Prémie Umělecké besedy na rok 1908*. Praha: Umělecká beseda, 1908, s. 196–199.

²⁸⁸ Jirásek, A.: *Ze Slovenska*. In: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otto, 1913, s. 217–229.

k národnímu uvědomění a byl by účinnou obranou proti hungarizaci.²⁸⁹ Ve druhém textu pod názvem *Kláštorisko* pokračuje autor ve své studijní cestě po Slovensku. Jirásek chtěl původně navštívit Nový Tábor ve Spišské stolici, tvrz na Zelené hůře založenou v patnáctém století Petrem Aksamitem. Při té příležitosti naplánoval zastávku na jiném zajímavém místě, takzvaném Kláštorisku. Nejprve se dostal vlakem z Popradu do Hrabošic (maď. Kápósztafalu, nyní Hrabušice), kde se svezl s mladým poštovským. Ten se ho tázal, zdali mluví anglicky. Jirásek si neodpustí uštěpačnou poznámku: „Aha, zase Američan, jakých teď na Slovensku dosti. Pobyl nějaký rok v Americe a zašetřiv něco peněz, vrátil se domů a hospodaří. Se zásobou peněz přinesl i zásobu angličtiny“ (Jirásek 1908d, s. 196). Za družného hovoru se domluví, že se vydají na Kláštorisko společně. Zajímavá je Jiráskova zmínka o mapě generálního štábu, podle níž se na své cestě pravděpodobně orientoval (uvádí ji v souvislosti s možností se na místo dopravit vozem). „Cesta, jež na mapě vypadala tak pěkně jako jiné na dolině, je rozhodně zlá a pořád stoupá, pořád hor'sa, hor'sa (vzhůru) [...] Jedeme rovně vzhůru, oklikou ve stráni, strmě, strměji, jako do střechy. Nezbývá nežli slézt. Stoupání, ač namáhavé, je rozkoší proti té jízdě ve zmítajícím se, přes kameny vyskakujícím voze“ (tamtéž, s. 197). Společně doputují až k místu nazývanému Kláštorisko se zbytky kartouzského kláštera. Jirásek se zamyšleně prochází rozvalinami a uvádí historii tohoto sakrálního objektu, jenž byl založen ve třináctém století, roku 1433 však vydrancován a zapálen tábority. Ačkoliv byl klášter obnoven, situace se opakovala, a tak objekt chátral až se nakonec proměnil v tichou zříceninu.

V roce 1911 otiskla Zlatá Praha Jiráskův článek nazvaný *Dubno*,²⁹⁰ v němž autor píše o své studijní cestě do Uher, kterou podnikl v červenci roku 1907 se svou dcerou Ludmilou. Jeho původním záměrem bylo navštívit v jeden den tři hrady: Corštejn, Dunajec a Červený klášter. „Nemohl jsem se zdržet, čas byl sečten, přesně rozdělen“ (Jirásek 1911c, s. 389). Při cestě v kočáře však narazil na ves Dubno (polsky Dębno), která mu připomněla osobnost Jindřicha Hýzrla z Chodů, respektive jeho paměti, v nichž o této dědině píše.²⁹¹ Zamířil tedy tam a

²⁸⁹ V tomto smyslu není od věci připomenout, že Jirásek byl od roku 1896 školním radou, od roku 1909 vládním radou.

²⁹⁰ Jirásek, A.: *Dubno*. In: *Zlatá Praha* 1911, roč. 28, č. 33, s. 389–391.

²⁹¹ Jindřich Hýzrle z Chodů: Poznámání jízdy z Prešova skrze Špiskou zem, přes Tatranský hory a Polsko do Prahy, a jak se nám na té cestě vedlo. In: *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Ed. V. Petráčková, J. Vogeltanz. Praha: Odeon, 1979, s. 100–107.

navštívil zdejší dřevěný kostel (církev),²⁹² který ho na první pohled upoutal zevnějškem i interiérem. „Nemínil jsem se ovšem tam zastavit, ale pak jsem ihned zavolal, ať zarazí [kočí], když bičem ukazoval ke vsi, tam že je starý, dřevěný kostel, oh tuze starý. [...] Vnitřek kostela mne tak překvapil a všecko mysl mi upoutal. Vše kolem tak neobyčejné a zajímavé. Dřevěný strop, dřevěné stěny malované, plné originálních ornamentů tak jakož i kazatelna; všecko jak rozkvetlé“ (tamtéž, s. 391). Marně se snažil získat od obyvatel nějaké informace týkající se historie kostela, všichni jen upozorňovali na jeho havarijní stav a nedostatek financí na jeho údržbu. „V tom hovoru také žádost na mne (nevím zač mne měli), abych jim pomohl, aby dostali podporu na opravy“ (tamtéž). Jirásek se proto vydal do sousední vsi, avšak i tam nic nepořídil. A tak pokračoval ve svém putování na hrad Corštejn. Mezi jeho cestovatelské vybavení patřila mapa a zápisník. „Na levo od cesty u Dunaje kmitne se dědina a zmizí v zad, a zase jiná a zas –. Vyhlížím na speciální mapě jejich jména [...] Usednuv opět do vozu, ihned jsem vytáhl svůj zápisník, abych se podíval na jména těchto končin, která jsem si zapsal za hovorů s horaly“ (tamtéž, s. 390 a 391).

V roce 1920 přispěl Jirásek do Topičova sborníku *Vzpomínkou* s podtitulem *Z první cesty za „Bratrstvem“*,²⁹³ ve které uvádí podrobnosti svého putování po Slovensku.²⁹⁴ jednalo se o studijní cestu, již podnikl za účelem sběru materiálu ke své románové trilogii *Bratrstvo*.²⁹⁵ „Nejnutnější však bylo podívat se do končin, kde ‚polem pracovali‘ [husitští bratři], a kde jejich moc kvetla i zašla, na Slovensko“ (Jirásek 1920c, s. 1). Zájezd mu byl částečně financován ze stipendia Svatoboru (v té době byl jeho předsedou F. L. Rieger a není bez zajímavosti, že jeho nástupcem byl právě Jirásek).²⁹⁶ Autor během svého putování navštívil památná místa, poznal zdejší folklor a lid (některé osoby mu posloužili

²⁹² Pravděpodobně se jedná o římskokatolický gotický kostel sv. Michaela archanděla pocházející z 15. století.

²⁹³ Jirásek, A.: Vzpomínka. Z první cesty za „Bratrstvem“. In: *Topičův sborník 1920-21*, roč. 8, č. 1, s. 1–6.

²⁹⁴ Studijní cestu absolvoval celkem třikrát: 1896, 1897 a 1906. F. L. Rieger, předseda Svatoboru, si Jirásku vybral jako vhodného kandidáta k napsání románu o J. Jiskrovi z Brandýsa. Poskytl mu proto cestovní stipendium, aby na Slovensku nasbíral dostatek materiálu k budoucímu dílu.

²⁹⁵ Pražák (1921) v této souvislosti uvádí K. Kálala, slovenského učitele a spisovatele, jenž, upozorňuje na politický a kulturní význam Slovenska pro Čechy, vyzval F. L. Riegra, toho času předsedu spolku Svatobor, aby za tímto účelem obrátil svou pozornost i na toto území. „Dr. Rieger zesílil svůj zájem o Slovensko všemi směry, a tedy i literárním“ (tamtéž, s. 217). Napadlo ho, že vhodným námětem k románu by mohla být postava Jana Jiskry z Brandýsa. Beletristickým zpracováním této osobnosti pověřil Aloise Jirásku. Vznikla tak románová trilogie *Bratrstvo*, jež původně vycházela na pokračování v časopise Zlatá Praha. Viz poznámka č. 203.

²⁹⁶ Jirásek byl předsedou Svatoboru v letech 1905–1911.

jako vzory pro románové postavy). Zúčastnil se i tradičních slavností (například jarmarku), na kterém načerpal množství informací týkajících se lidopisného studia. „To byl pro mne požehnaný jarmark, na němž jsem si ne mnoho koupil, mnoho však z něho odnesl a ve svém zápisníku uschoval“ (tamtéž, s. 4). Dalším nepostradatelným zdrojem poznání pro něj byly tamější archivy, například ten v Kremnici, jehož správcem byl P. Križko.²⁹⁷ „Shledal jsem tu mnoho věcí pro mne zajímavých z dob Jiskrova panování, listiny, pečeti jeho, jeho hejtmanů, také Talafúsovu, české přípisy těch hejtmanů kremnickým Němcům“ (tamtéž, s. 3). Vzpomenul i na svůj pobyt v Pešti, kde se právě konala národopisná výstava (na počest tisíciletého trvání maďarské říše), kterou navštívil. Zamrzelo ho však, že Maďaři si přisvojovali množství exponátů, jež byly ryze slovenské provenience. „Tu teprve bylo studium; poskytlo mně mnoho, ale často také naplňovalo trpkostí pro nespravedlnost a klam chlubitivých pořadatelů maďarských“ (tamtéž, s. 6).

Tento text doplňuje další vzpomínka s titulem *Z druhé cesty za „Bratrstvem“*, otištěná roku 1921 ve Slovenském denníku.²⁹⁸ Jirásek zde vděčně vzpomíná na J. L. Holubyho,²⁹⁹ faráře v Zemanském podhradí, jenž mu umožnil nahlédnout do různých dobových pramenů (zápisy, opisy listin). „Dlouho, dlouho do noci jsem je ve farském pokojíku přehlížel, četl a z nich vypisoval“ (Jirásek 1921b/1922b, s. 320). Dalším cenným zdrojem informací byla pro autora muzea, například v Košicích. Povšimněme si, že i v této souvislosti Jirásek nezapomínal na reflexi týkající se napjatých slovensko-maďarských vztahů.³⁰⁰ „V museu našel jsem leccos zajímavého. Uviděl jsem také obraz, ne starý, také ne krásný, ale výmluvný: ‚Příchod Maďarů‘. Samý chlapík, samé rytířské postavy na koních, samý bohatýr. A před nimi opěšalí Slováci, strhané, bědné postavy, hluboko se klanějící. Pohled na ten obraz, na tu malovanou lež hnětl a dráždil“ (tamtéž, s. 320–321). Vzpomněl i na J. Botta,³⁰¹ tehdy bývalého ředitele slovenského

²⁹⁷ Jirásek Križkovi dedikoval druhý díl své trilogie (1. knižní vydání 1905).

²⁹⁸ V naší práci vycházíme z verze otištěné v Sebraných spisech (*Aloise Jiráka Sebrané spisy. Směs. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 319–324).

²⁹⁹ Holuby v této souvislosti později na Jiráka vzpomínal ve svém článku *O mojích stykoch s Čechmi v době predválečnej*, uveřejněném roku 1921 v Lidových novinách.

³⁰⁰ Tato problematika se dotýkala i zdejší jazykové situace. Příkladem může být Jiráskův popis odjezdu z Šarišského Potoka: „Na nádraží pak nesnáž: Nerozuměli ani česky ani německy; všude samý Maďar“ (tamtéž, s. 322).

³⁰¹ Botto Jiráskovi doporučil prameny ke studiu včetně čtyřsvazkového románu maďarského beletristy Miklóse Jósiky *Čechové v Uhrách* (*A csehek Magyarországbán*). Jirásek vzpomínal: „Ty uherské prameny dobře posloužily, za to baron Josika – v Praze jsem si opatřil německý překlad ‚Čechové v Uhrách‘. Ale nemožná romantika, nemožné líčení našich husitů beze všeho základu a studia historického znechutily mi dílo tak, že jsem ho nedočel“ (tamtéž, s. 323).

gymnázia v Revúci, jejichž setkání bylo spojeno s vtipným nedorozuměním.³⁰² Dále se zmiňuje o návštěvě památných míst, jako například Šarišského Potoka nebo paláce knížat Rákócziů. Bylo samozřejmé, že během své studijní cesty získával informace nejen z archiválií, nýbrž i přímo z terénu. „S mnohými dojmy, s hojnými zápisky v knížce opustil jsem Šáryšský Potok. [...] Rozumí se, že jsem ve vlaku hledal vždy místo u okna, že jsem pilně vyhlížel a rozhlížel se krajinou, psal si poznámky, že jsem na pomoc měl také speciální mapu“ (tamtéž, s. 322–323).

Tyto typy textů vycházejí především z Jiráskových studijních cest, jež podnikl za účelem sběru materiálů k budoucí literární tvorbě. Cesty podnikal různými dopravními prostředky (vlak, kočár), případně pěšky, a to buď sám, eventuálně v doprovodu svých přátel (J. Thomayer) či rodinných příslušníků (dcera). V raných textech (*Teplice, U jezer*) dominuje popis emocí a dojmů, jež zapůsobily na nitro mladého cestovatele (Jiráskovi bylo v té době kolem pětadvaceti let) a byly umocněny i tím, že tato místa (Teplické skály, šumavská jezera) navštěvoval v pozdních odpoledních hodinách. Později do svých textů zahrnul i další aspekty, zejména problematiku týkající se germanizace (pruské vesnice s českými obyvateli) a hungarizace, uplatňované především ve školském systému (*Muráň, Na Šáryšsku, Ze Slovenska*). V této souvislosti znovu připomínáme, že Jirásek byl v době geneze těchto textů školním radou.³⁰³ Co se týče způsobu sběru materiálu, Jirásek informace čerpal z archivů a muzeí, anebo přímo v terénu (návštěvy pamětihodností, lidových slavností, rozhovory se starousedlíky i odborníky). Zajímavé jsou jeho postřehy týkající se lidového dřevěného stavitelství (*Na Dobřanské faře*). Některé z těchto textů připomínají report ze studijní cesty (fejetony uveřejňované v Pokroku), jiné jsou vzpomínkami na tyto zájezdy (*Z první cesty za „Bratrstvem“, Z druhé cesty za „Bratrstvem“*), doplněnými o podrobnosti týkající se putování.³⁰⁴

³⁰² Místem jejich setkání byl zdejší hotel, jehož personálu se zdálo Jiráskovo chování podezřelé, považovali jej snad za špióna, a proto Botta varovali. „Vypravoval mi vesele, že jej předvolal služný, a že se přísně vyptával, kdo to k němu, k Bottovi, přijel. Ten host jeho dle udání, že celou cestu studoval krajinu, zapisoval si, do mapy se díval a v hotelu že mluvil stále česky. Pan Botto vysvětlil, kdo jsem, že jsem tu na studiu, ale nejvíce vydalo, když řekl: ‚Ale pane služný, vždyť je to c. k. školní rada z Prahy‘. Tak ten ‚c. k. školní rada‘ byl přece na něco dobrý“ (tamtéž, s. 323).

³⁰³ Viz poznámka č. 289.

³⁰⁴ Vedle vzpomínkových textů lze pro získání podrobnějších informací o průběhu cest využít i dobovou korespondenci, například s Mikolášem Alšem.

10. Jiráskovy Čechy

10.1 Čechy Jana Otty

Monumentální dílo *Čechy* (často nazývané *Ottovy Čechy*) bylo rozděleno do čtrnácti dílů, které vycházely v průběhu let 1882–1908.³⁰⁵ Již v roce 1881 Jan Otto, ve své době největší pražský nakladatel, přizval k velkolepému projektu Františka Adolfa Šuberta, toho času žurnalistu a autora několika dramat, se kterým ho pojila spolupráce na cestopisné edici *Z našich i cizích vlastí*. Jelikož se Šubert jako redaktor osvědčil, Otto neváhal a nabídl mu tutéž pozici v plánovaném projektu. Kooperaci těchto dvou mužů dobře mapuje jejich osobní korespondence.³⁰⁶ V dopise z devětatvacátého listopadu roku 1881 přichází Jan Otto s nápadem vydávat cestopisnou knižnici s cílem vytvořit reprezentativní mnohosvazkové dílo mapující celé Čechy. Příštího roku, konkrétně šestého ledna 1882, oznamuje, že se profesně rozešel s dr. Servácem Hellerem, projekt však nepadá, navrhuje, aby Šubert vstoupil do redakce. Není bez zajímavosti, že sám Šubert byl autorem několika cestopisných textů, mimo jiné knihy o jižních Čechách v rámci již výše zmíněné edice. Proto nakladatel v tomtéž dopise žádá Šuberta, aby svůj text upravil pro potřeby plánovaného projektu. Ten nesouhlasí a svou knihu vydává samostatně.³⁰⁷ Pozici hlavního redaktora *Čech* však přijímá a začíná s přípravnými pracemi.

Jak o tom svědčí korespondence a literární styky, jež za tímto účelem navázal, bral tuto práci po předchozí vlastní zkušenosti s knihou o jižních Čechách velmi vážně. Mezi vyzvanými byli: Eliška Krásnohorská, které chtěl svěřit Šumavu, František Herites (Vodňansko, Písecko), Alois Jirásek (východní Čechy) a Adolf Heyduk (jižní Čechy), za něhož odpověděl Josef Holeček. (Veselý 2015, s. 114)

Šubertovi se tak podařilo získat kolektiv přispěvatelů z řad našich předních osobností. Kolektivní ráz *Čech* reflektuje i dodatek provázející každý díl, jenž zní: *Společnou práci spisovatelův a umělců českých*. Projektu se účastnili slavní

³⁰⁵ Jedná se o knižní vydání *Čech*. Genezi jednotlivých dílů často není možné jednoznačně určit. Například v závěru čtrnáctého svazku z roku 1908 (rok je explicitně uveden na titulní straně) se dočítáme, že dílo *Čechy* „počalo vycházeti r. 1882“ (s. 271). To ale nekorresponduje s časovým údajem, který uvádí v tomtéž svazku J. V. Šimák: „Prošli jsme svou poutí, počatou za letního slunka právě před dvaceti a pěti lety“ (tamtéž, s. 266). Dále je třeba brát v potaz i vydání sešitová, která nejspíše knižní vydání předcházela (o tom viz dále).

³⁰⁶ Parafráze následujících dvou dopisů přináší kniha A. Veselého: *Dramatik František Adolf Šubert*. Ed. M. Kučera. Praha: Karolinum, 2015.

³⁰⁷ Jedná se o obsáhlé dílo s titulem *Z českého jihu: krajinné, místní a historické obrazy*, psané v letech 1879–1882, vydané roku 1882 (druhé vydání 1902). Kniha dle autorova přání nebyla zahrnuta do díla *Čech*, vyšla však v tomtéž nakladatelství v edici *Z našich i cizích vlastí* (Šubert byl tak současně autorem i redaktorem).

básníci Jaroslav Vrchlický a Adolf Heyduk, oceňované spisovatelky Žofie Podlipská s Terézou Novákovou, autor romanet Jakub Arbes, uznávaní historici Josef Strnad, Jindřich Klecanda a Josef Vítězslav Šimák, archeolog František Augustin Slavík i přední muž „Píčovy družiny“ Jan Felcman. Dále například orientalista Justin Václav Prášek, paleontolog a botanik Josef Kafka, entomolog František Klapálek, a dokonce i politik Emanuel Tonner. A mnoho dalších pedagogů, žurnalistů, překladatelů, archivářů a sběratelů. Nelze opomenout ani obrazový materiál *Čech*, na kterém se podíleli vynikající malíři jako Mikoláš Aleš, Jan Koula, Antonín Chittussi, Vojtěch Hynais, Jan Prousek, Eduard Herold (ten přispěl do 3. dílu *Čech* rovněž jako autor stati o Starém Městě pražském) a zejména pak bratři Adolf a Karel Liebscherové (Karel vedl obrazovou část *Čech* až do své smrti v roce 1906). Díky této plejádě známých jmen vzniklo ojedinělé dílo, jež vyniká nejen svým rozsahem (dohromady čítá závratných 5 175 stran), nýbrž i zpracováním (ozdobné iniciály evokující vzácné staré tisky, bohatý obrazový doprovod zahrnující malby, rytiny i fotografie).³⁰⁸ Po obsahové stránce je kvalita *Čech* z pochopitelných důvodů poněkud rozkolísaná,³⁰⁹ přináší však množství informací, jež ocení i v dnešní době leckterý literární vědec, kunsthistorik, etnolog, folklorista, lingvista i prostý čtenář, který má rád svou rodnou zem a chce se o ní něco dozvědět.³¹⁰

10.2 Hory Orlické a Stěny

Alois Jirásek byl mezi prvními korespondenty, se kterými budoucí redaktor *Čech* F. A. Šubert navázal kontakt. Určil mu ke zpracování severovýchodní Čechy, Jirásek souhlasil, a tak vznikl pátý díl *Čech: Hory Orlické – Stěny*, jenž vyšel roku 1888.³¹¹ Hned v úvodu je třeba zmínit, že Jirásek pracoval samostatně, pátý díl je

³⁰⁸ Jako nedostatek vnímáme tu skutečnost, že mnohá vyobrazení nejsou umístěna u příslušného textu, na něž odkazují.

³⁰⁹ Každý z autorů téma podává svým vlastním způsobem. Významným faktorem je v tomto smyslu profesní zaměření přispěvatele.

³¹⁰ Považujeme za užitečné zmínit, že první tři díly *Čech* se dočkaly reprintu původního vydání (první svazek vyšel v roce 2000), a to v nakladatelství Tok.

³¹¹ Jirásek, A.: *Hory Orlické – Stěny. Čechy V.* Eds. Fr. A. Šubert a F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1888. Na titulní stráně knižního vydání *Čech* rok chybí (na rozdíl od 7.–11. a 13.–14. svazku). Retrospektivní bibliografie Jirásky jako autora pátého dílu *Čech* nereflektuje. Vycházíme tedy z údajů obsažených v bibliografiích sestavených F. Pátou (1921) a J. Kuncem (1952), jež shodně uvádějí rok 1888. Stejně vrocení uvádí i Petr Rýgr (2011). Knižnímu vydání pravděpodobně předcházelo vydání sešitové, neboť Jirásek ve svých pamětech v souvislosti s článkem z Květů z roku 1887 *České chalupy a stará stavení městská* (viz podkap. 2.3) píše: „Při tom psal jsem

mono autorský (vyjma úvodní básně od Elišky Krásnohorské). Z hlediska rozsahu čítá pátý svazek 266 stran, je tedy srovnatelný s dílem předchozím (*Čechy IV. Polabí*, 285 s.) i následujícím (*Čechy VI. V jihovýchodních Čechách*, s. 234).³¹² Text je rozdělen na deset kapitol (nejrozsáhlejší z nich s názvem *Ku proluce Náchodské* má 118 stran). Časové indicie týkající se geneze pátého svazku nelze ze samotného textu jednoznačně vyčíst. Na žádném místě se v knize nesetkáme s časovým harmonogramem cest (konkrétní dny, data), proto netušíme, kdy přesně Jirásek svou cestu absolvoval a jak dlouho trvaly jeho přípravné práce.³¹³ Dále se autor ve svém vyprávění velmi vzácně zmiňuje o noclehu, například o přespání v horské boudě či hostinci, ač byly tyto údaje v obdobných cestopisných textech obvyklé.³¹⁴ Vyvolává tak představu nepřerušovaného kontinuálního putování. Jako by byl Jirásek stále na cestách.

Jiráskův cestopisně laděný text bychom charakterizovali jako populárně naučný. Autor se v něm neprojevuje primárně jako beletrista, nýbrž jako vystudovaný erudovaný historik, jenž zodpovědně pracuje s prameny a udržuje si kritický odstup od neověřených informací.³¹⁵ Mezi pasáže výrazně faktografické patří geologický úvod k druhé části knihy nazvané *Stěny*, ve kterém užívá

„Orlické hory“, které téhož roku [1887] počaly vycházeti v Ottových „Čechách““ (Jirásek 1913c, s. 301). Informaci týkající se existence sešitového vydání pátého dílu *Čech* přináší například příloha devátého ročníku Zlaté Prahy z roku 1891 (č. 4), v jehož inzertní rubrice je obsaženo reklamní sdělení s možností objednat si třináct sešitů velkého foliového formátu.

³¹² Nikoli však s třetím dílem, jenž je rozdělen na dvě části a čítá dohromady 841 stran či se svazkem devátým (523 s.), jedenáctým (403 s.), dvanáctým (480 s.), popřípadě třináctým (521 s.).

³¹³ Ačkoliv tyto informace v samotném textu chybí, Jirásek se o svém cestování po Orlických horách zmiňuje v pamětech: „Chodíval jsem obyčejně sám; někdy se naskytl společník. R. 1883 navštívil mne přítel Thomayer a s ním jsem putoval na Litice, Vamberk, Rychnov, Opočen, pak do Hronova. [...] Sám jsem pak putoval přes Poličku, Korouhev, rodiště Jos. Ehrenbergra a slovatného chirurga MUDra Fr. Michla, do Imramova na Moravu [...] Roku příštího, 1884, začal jsem systematicky procházet Orlickými horami, počínaje kralickým Sněžníkem a jeho okolím. To na jaře. V létě jsem konal další partie, většinou pěšky; jmenovitě prošel jsem se zesnulým přítelem Ant. Truhlářem okolí Solnice, Skuhrova, Jedlové, vystoupil jsem s ním na Deštnou, na Vrchmezi. Přes Olešnici dali jsme se do Náchoda, odkudž Truhlář odjel domů, do Lična u Častolovic a já do Hronova. Za těchto prázdnin vypravil jsem se s koll. Šimkem a drem Theurerem z Hronova přes Dušníky do Kladska“ (Jirásek 1913c, s. 292–293).

³¹⁴ Připomeňme například cestopis J. M. Ludvíka: *Myslimír, po horách krkonošských putující* (1824), v němž autor explicitně zavrhuje každý den přespáním v některé z horských boud.

³¹⁵ Mezi autory pramenů, ze kterých Jirásek explicitně vycházel, patřili například A. Sedláček (*Hrady, zámky a tvrze království Českého*, 1882–1927), J. Schaller (*Topographie von Böhmen – Topographie des Königreiches Böhmen*, 1785–1791), J. M. Ludvík (*Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkův jeho*, 1857), F. A. Vacek (*Mjstopis a Hystorye Městyse Gabloného nad Orlickau w Chrudimském kragi na panstwj Landsskronském*, 1831) či J. M. Roštlapil (*Paměti města Dobrušky a panství opočenského*, 1887). Jirásek rovněž využil informace získané z archivů (matriky, zemské desky, zakládací listiny). Pokud však konkrétní informaci nikde nenašel (nebyla dohledatelná), zvolil údaj přibližný. Například v pasáži, kde informuje čtenáře o založení častolovické osady, postupuje takto: „Prvotní osada, založená bezpochyby ve XIII. stol. od nějakého pána z rodu Hronoviců“ (Jirásek 1888b, s. 147).

odbornou terminologií z oblasti geologie (porfyr, melafyr, devonská břidlice) a paleontologie. Přesto jeho styl nenabývá podoby rozvleklého elaborátu s vyčerpávajícími podrobnostmi (jak se tomu děje například u E. Tonnera)³¹⁶ ani přehnaného vlasteneckého patosu s bohatou metaforikou (příspěvky J. Vrchlického či A. Heyduka). Text obohacuje i o své vlastní vzpomínky, což dokládají následující ukázky:

[o kostele ve městě Horní Jelení, v němž je pohřben pan Heřman z Bubna] Když jsme se celkem obhlédli, zamíříme zvláště ke kostelu, a v mysli oživnou nám zlomky staré romance Macháckovy, kterou jsme jako studentíkové ve škole odříkávali, o tom, jak „pán z Bubna byl statečný pán u svého krále na slovo vzatý“ a jak daleké v zemi africké pomohl lvu zápasícímu proti přesile a jak zachráněné zvíře mu za to vděčno bylo, a jak „tam v Horním Jelení“ pan Heřman pout’ životní dokonav, byl pochován a jak tam lev na jevo dal svou oddanost’. (Jirásek 1888b, s. 184)³¹⁷

[o nálezu prstenů v hrobce Trčků na Opočně] Kromě toho nalezeno v rakvích několik prstenů, velice zajímavých a cenných, jež jsem viděl u bývalého děkana Opočenského, staříčkého P. Roštlapila, důvěrného přítele z mládí našeho K. J. Erbena. (tamtéž, s. 126)

Obrazná pojmenování a jiné umělecké jazykové prostředky volí Jirásek s mírou, ač místy využívá metafor, metonymií a personifikací, nezabředává do nich tou měrou, že by převažovala forma nad obsahem (na rozdíl od již zmíněného A. Heyduka ve stati o Boubíně).³¹⁸ Svě čtenáře cíleně neprofiluje, snaží se oslovit co nejširší okruh adresátů.

Nejprve naznačíme, jak autor svůj text strukturuje. Jirásek v úvodu knihy píše o zdejší horské krajině, jež zůstává pro většinu lidí doposud nepovšimnuta. Týká se to především turistů, kteří častěji zavítají na Šumavu, do Krkonoš či Českého Švýcarska. Hory Orlické se tak zdají být neprávem opomíjenou destinací, již se dosud nikdo nevěnoval, natož aby ji odborně popsal a zmapoval.

³¹⁶ Emanuel Tonner se ke své rozvlácnosti ve třetím dílu *Čech* několikrát explicitně přiznává: „Vyšedše z veliké síně hořejší, kdež, jak se obávám, až přes míru znudil jsem tě, čtenáři milý, výkladem obrazův snad zbytečně obšírným, projdeme se“ (*Čechy III. Praha*. 1. část, s. 326). „Došli jsme k zámku královskému, odkud vyšel jsem s Tebou, čtenáři laskavý. Zde opět s Tebou se rozloučím, prose, abys mi přátelsky odpustil důkladnosti rozvlácné, jižto v popise předcházejícím – přiznávám se k tomu upřímně – dopustil jsem se na místě nejednom; i naději se, že mi odpustíš ochotně, když uvěříš slovům mým, že pochybil-li jsem, stalo se tak jedině z horlivosti vlastenecké“ (tamtéž, s. 327).

³¹⁷ Báseň byla obsažena v Macháckových *Drobnějších básních* (Praha: Knížecí arcib. impressi, 1846, s. 71–73). Jiráskovy citace přesně nekorespondují s originálem, jedná se spíše o parafráze.

³¹⁸ Adolf Heyduk je příkladem autora, jenž se ve svých příspěvcích obsažených v *Čechách* projevuje především jako básník. Stromy v Boubínském lese k němu promlouvají, zaznamenává si jejich hovory, personifikuje je do podoby lidských bytostí (jedle stařena). Často ho krajina inspiruje k verši: „Bezvolně vydechl jsem popěvek“ (*Čechy I. Šumava*, s. 163). Svůj příspěvek o Boubínském pralesi završuje básní: „Stál jsem zabrán v krásy pralesa, tiskl jsem ruku na rozbourené ňadro, dupal jsem dlouho. Odpočívaje napsal jsem si mezi poznámky své knížky zápisné následující verše“ (tamtéž, 167).

Tohoto úkolu se chce zhostit sám autor. Jeho hlavním cílem je tedy krajinu Orlických hor pro veřejnost zpopularizovat, ukázat všechny její přírodní krásy i pamětihodnosti, a tím nalákat budoucí cestovatele i výletníky k příjemnému pobytu. Jirásek se v textu připodobňuje k poutníku či cestovateli (velmi zdařile s tím koresponduje obrazový materiál,³¹⁹ jenž vyobrazuje přírodní scenérie, do kterých je velmi často zakomponována elegantně oděná postava poutníka s cestovatelskou holí), čtenář má být společníkem, jenž ho na pouti za poznáním provází. Cestuje sám, většinou pěšky, někdy na voze, při horských túrách a exkurzích do skal je doprovázen průvodcem. Prochází krajem, navštěvuje různá památná místa, vsi, města, přičemž struktura jejich popisu je víceméně stereotypní: například u měst začíná jejich polohopisem a historií (zmiňuje významné události, jež jsou pro dané místo relevantní), pokračuje popisem současné podoby města, uvádí zdejší pamětihodnosti, případně zajímavé archiválie (například česky psanou smolnou knihu města Starkova), dále zmiňuje počet obyvatel (na základě sčítání z roku 1880), zabývá se jejich charakteristikou (povahopis, fyziognomie) a rovněž uvádí typická řemesla (tkalcovství, tkalounářství, obuvnictví, krajčářství) či jiné způsoby obživy (rybolov, rolnictví, barvířský průmysl). Ve svém líčení se taktéž zaměřuje na místní folklor a jmenuje slavné rodáky, zejména vlastence (pokud se jedná o spisovatele, připomíná jejich díla). Například při návštěvě města Jablonné n. Orlicí zmiňuje F. A. Vacka a jeho *Místopis*,³²⁰ u hrobu J. M. Ludvíka v České Skalici připomíná monografii *Památky hradu, města a panství Náchoda*,³²¹ na zámku v Opočně vzpomene na J. M. Roštlapila a jeho *Paměti města Dobrušky a panství opočenského*.³²²

Jelikož se obsah knihy týká krajiny Orlických hor, podniká Jirásek množství cest za čarovnými vyhlídkami. Náročné túry po horských hřebenech se leckdy neobejdou bez komplikací, jako například stoupání na Králickou Sněžku (Sněžník):

³¹⁹ Autory obrazového materiálu pátého dílu *Čech* byli Jan Koula, Adolf a Karel Liebscherové.

³²⁰ Vacek, F. A.: *Mjstopis a Hystorye Městyse Gabloného nad Orličkau w Chrudimském krági na panstwj Landsskronském* (Praha – Hradec Králové, J. H. Pospíšil, 1831). Vacek v tomto vlastenecky laděném díle vychází z množství pramenů (Balbín, Stránský, Dobner, Palacký, Paprocký, úřední a zemské knihy, nadací listiny), jeho text je opatřen pečlivým poznámkovým aparátem (měl sloužit jako podklad k rozsáhlejší práci), avšak je silně prokatolický (antihusitské postoje, negativní hodnocení Husa, Žižky i Jednoty Bratrské, již považuje za společenství sektářských bludařů).

³²¹ Ludvík, J. M.: *Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkův jeho* (Díl I. s. n.: Hradec Králové, 1857).

³²² Roštlapil, J. M.: *Paměti města Dobrušky a panství opočenského* (Dobruška: J. Roštlapil, 1887).

Kráčíme již několik hodin, jsme znaveni. [...] Jsme již velice zemdleni, nohy bolí, zardělý obličej všecek uřícen, ale tu naposledy přidáváme do kroku. (tamtéž, s. 17)

Nekomfortní není jen putování pěšky, ale i jízda na voze:

Držíme se vozu, jenž sebou hází a zmítá a ač je dobře zatažen, mají koně ho co držeti. Věru radostné to cestování v těchto místech. Do kopce aby cestující s vozu slezl a s kopce je skoro ještě lépe, tak-li učiní. (tamtéž, s. 56)

Jirásek si jako cestovatel počíná statečně, nebojí se rizika, což je patrné během putování bludištěm Teplických skal, kde se proplétá úzkými úžlabinami, skáče na obrovské balvany a prochází jeskyněmi:

Přelézáme kameny, přeskakujeme s jednoho na druhý. [...] Stoupáme, již udychání, úzkou a strmou cestičkou, a již chytáme se rukama kořenů. Konečně nás pojaly chladné stíny lesa. Jsme na vrchu. [...] Jsme mezi pískovcovými balvany, a naše noha zabořuje se do písku na stezce. [...] Na okamžik ze stezky odbočíme. Zahneme v levo mezi skály a tlačíme se uzounkou uličkou ramenem v před, až staneme protáhnuvše se mezi přirozenými těmi stěnami na místě něco volnějším. [...] stoupáme [...] do výše a dosti namáhavě až k oněm balvanům samým, a hle, mezi nimi přirozený otvor, díra. Tou vstupujeme do jeskyně po dřevěných schodech a pak z jeskyně ven, pořád mezi ohromnými balvany, až staneme zase pod širým nebem, na dně veliké rokle či kotliny. [...] Pojednou se nám zdá, že se nedostaneme dále, an obrovský balvan šikmo stojící cestu zdánlivě zatarasuje. Než my podležeme pod ním a pohlížíme s této strany na jeho podobu obrovské harfy. (tamtéž, s. 206, 222 a 245)

Namáhavá cesta je zpravidla odměněna krásným rozhledem. Právě v popisu působivých panoramat se nám Jirásek přece jen připomíná jako beletrista. Nechává se strhnout dojmem a jeho líčení je téměř impresionistického rázu (hra barev, světla a stínů),³²³ až by čtenář mohl nabýt dojmu, že je mu líčeno umělecké dílo, „obraz v pravdě úchvatný“ (tamtéž, s. 224). V následující ukázce Jirásek popisuje východ slunce, jenž pozoruje z vrcholu Králického Sněžníku:

Hvězdy pobledly, tmavé nebe počíná se na východu jasniti. [...] Před námi hluboko i daleko všecken kraj zahalen bělavou mlhou, jakoby jí zatopen. A již nastává zápas světla s ní. Na východě se rdí, paprsky zlatého světla jako obrovské blesky šlehly nebesy, mráčky na nich zardělé počaly nyní zářiti jako žhavé. Po nejvyšších vrcholích hor svitlo, i všechny ostatní se ozařují, po širých hřbetech tmavých lesů třkají zlaté, světelné stíny, tmu se všad na dol zaplašující, ale slunce dosud neviděti, mlha mu brání. Teprve za chvíli se z ní vyhouplo, ale tu již bylo nad obzorem. A jak nyní mlha klesá a se trhá, viděti v ní do daleka města, vesnice jako ostrovy z vod vyčnívající. (tamtéž, s. 19)³²⁴

³²³ „Efektní hra světla a stínů velkolepější chvílemi dále na kotlině nebo na horách, jichž část se na chvíli zasmuší stínem, ana sousední tím jasněji se zastkvěje v záplavě náhlého, plného osvětlení“ (tamtéž, s. 224).

³²⁴ Pro porovnání uvedme cestopis J. M. Ludvíka: *Myslimír, po horách krkonošských putující* (1824), v němž autor pln dojmu pozoruje východ slunce z vrcholu Sněžky: „Miloněžná Jitřenka rozvíjela svou různozářnou roušku na úsvitě po obloze nebeské. [...] Blažené ticho, jakoby duchové

Jiráskova záliba v pozorování krajiny z výšky je v textu dominantní. Autor využívá každé příležitosti, při které by se mohl kochat výhledem.

Vábí nás to na vysoké schody, abychom s nich se rozhlédli horami i dolem; než odoláme ponechávající sobě té rozkoše až na dobu slunce západu. [...] Na některých místech se bezděky zastavíme, jsouce upoutáni pěknou vyhlídkou do okolí. (tamtéž, s. 12 a 127)

Leckdy musí vynaložit všechny síly, aby se dobral k vrcholu hory. Touha po krásné vyhlídce je však silnější:

Srpnové, odpolední slunce i namáhavá chůze dlážděnou cestou, příkře stoupající, nás rozechřívá a stín stromů není s to, aby nás před unavením a potem uchránil. [...] Zastavujeme se, abychom si oddechli a zpět na dol pohlédneme na město pod námi, lužinu, na lesnaté kopce a vrchy kolem – než dále, tam v té výši kyne nám širší a nádhernější pohled! [...] Staneme překvapení, ano užaslí. Něčeho takového jsme se nenadáli. Nesnadno je obraz ten, jenž se před námi rozkládá, popisovati. [...] Nejsou to jen skály, ohromná Kovářova rokle, které sem vábí každého podivem naplňující, ale také tato vyhlídka, která nás okouzluje, blaží, a na kterou si každý i po letech rád vzpomene. (tamtéž, s. 11 a 224)

Potenciál Jiráskova textu tkví především v líčení národních pamětihodností, mnohdy dnes již neexistujících.³²⁵ Při popisech starých zpustlých hradů a tvrzí vychází především z díla A. Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze království Českého*,³²⁶ avšak připomeňme, že se nejedná o takzvaný odstolový výzkum, kdy badatel pouze interpretuje poznatky vyčtené z pramenů, jež získal hodinami strávenými v archivu či studovně. Jirásek dotyčná místa, leckdy obtížně přístupná, osobně navštívil, případně se o nich informoval od místních obyvatel (kněze, frátera, jonáka či jiných pamětníků). Rovněž se vyjádřil k jejich momentálnímu stavu a mnohdy otevřeně kritizoval nezodpovědný přístup, který vedl k chátrání a zániku těchto vzácných památných objektů, jež jsou podle něj posledními svědky naší slavné minulosti. Vedle věcných informací se autor čtenáři svěřuje se svými pocity a dojmy, které v něm ony lokace v podobě zpustlých hradů, tvrzí a hřbitovů vyvolávají. Často se zadumá, oddá snění a představám, jak asi tato místa mohla vypadat v dávných dobách. „V minulé časy [se] zaběříme“ (tamtéž, s. 101). Například během návštěvy malého opuštěného hřbitova u Náchodského zámku si

zde bydleli. [...] Jiskra co diamant ohnivý, rozplála v kolo řeřavé, napříč prostředkem přepásané, do něhož oku nezříti dlouho přáno bylo, až paprsky ohnivé zabránily nahlédnutí do svatyně. Ó, vznešenosti přírody!“ (s. 219).

³²⁵ Zajímavý je například popis Dvorečku neboli Malého dvoru v Kostelci n. Orlicí, z něhož dnes zbývá jen renesanční portál, snad kopie, zakomponovaný do budovy soukromé firmy.

³²⁶ Sedláčkovo patnáctisvazkové dílo *Hrady, zámky a tvrze království Českého* vycházelo v letech 1882–1927 a dočkalo se několika vydání, naposledy v devadesátých letech minulého století. Jirásek o něm ve svých pamětech píše: „Když vyšel první díl Sedláčkových znamenitých ‚Hradů a zámků‘, byl jsem jistě jedním z jeho nejhorlivějších čtenářů“ (Jirásek 1913c, s. 88).

prohlíží mohyly padlých vojáků. Své pocity vyjadřuje slovy: „V osamělosti té nad obětmi krvavé války člověk neubrání se zamyšlení –“ (tamtéž, s. 100).³²⁷

Melancholie a sentiment Jiráska provázejí zejména během cest na zpustlé hrady:

[...] osamělé to nádvoří prostřed rozvalin, vysoko nahoře divně dojme. Zamyšleně se rozhlížíme po tmavých, zvětralých zdech, jejichž okna i dvěře jsou vybity. [...] Pusto kolem, jen tichý šumot smrků a břízek, rostoucích s bejlím vysoko na zdech i ve vybitých oknech, je tu slyšeti, an vítr tou výšinou citelněji vane. Sotva kdo, třeba že nebyl náchylen k sentimentálnosti, se tu ubrání vážné náladě, ano jakési tesknosti. Jeť tu jako na hřbitově. Všude zřítí marnost lidské slávy a moci, lidských snažení. Dobrého Čecha však také dojme pomyšlení, že když tento hrad stál a rodové jeho kvetli, že byť i nebyly zlaté časy, že přece bylo lépe s naší národností, rozhodující v samostatném království. [...] Slunce září, hluboké ticho vládne kolem. V rozvalinách ani hnutí, ani známky života. I stromy a křoviny na rozbořených zdech se ani lístkem nehnu. (tamtéž, s. 162, 164)

Při pečlivém čtení této ukázky, jež se odehrává ve zříceninách hradu Potštejn, se neubráníme aluzi na Jiráskovu báseň *V rozvalinách*.³²⁸

Pokud bylo některé z navštívených míst svědkem krvavých událostí, Jirásek si je v mysli rekonstruuje. Při stoupání na horu Ostaš se mu připomíná pohnutá doba slezských válek. Dramatické líčení jen podtrhuje jeho sociální cit:

Mezi balvany je dosti rozsedlin a skrýší, a není divu, že se sem okolní obyvatelstvo utíkalo za času tísně a pronásledování. Živěji si tu vzpomínáme na hroznou událost z minulých dob, kdy Poličti přilnuvše k učení husitskému, přepadeni byli Slezáky. Ti město jejich zničivše, jak už vypravováno, pronásledovali uprchlíky až sem do lesa a do skal. Skrýš tu i stezku k ní zradil jim člověk, kterého cestou chopili. Za odměnu ho na úpatí Ostaše sťali, na místě prý, kde pak kříž a později kaple byly postaveny. Odtud pak hnali jako krvelačné šelmy nahoru, do skal. Ale lid sem prchnuvší bránil se zoufale ve přirozené pevnosti. Než přesila zvítězila. A tu pak mstili se vítězní Slezáci strašlivě. Na hoře mezi skalami zbyli jen starci, ženy a děti. A na ty bezbranné se vrhli. Skály ty kolem nás ozývaly se děsným křikem zuřivosti i hrůzy, a hojně na ně stříkala lidská krev. Slezáci nejen vraždili, ale také mučili. Mnohé se skal dolů shazovali, ženy a panny za vlasy na stromích věšeli, chlapcům pak pravé ruce utínali a jazyky vyřezovali. – (tamtéž, s. 216)

Nezbývá než zmínit, že Jirásek samozřejmě popisoval i zachovalé budovy sakrální a zámecké (exteriér i interiér), jež mnohdy podrobil kritice (nepůvodnost

³²⁷ Jednalo se o vojáky (rakouské i pruské), kteří zahynuli v červnu roku 1866 v bitvách u Náchoda a České Skalice. Ač byl Jirásek očitým svědkem této události, své osobní vzpomínky do tohoto textu nezačleňuje. V prvním díle svých pamětí však vzpomíná na ponurou atmosféru po krvavé bitevní vřavě, kdy se jako patnáctiletý chlapec procházel s dospělými po bojišti plném padlých vojáků: „Nade vším modré nebe, zářící slunce, ale vzduch těžký, hrozný zápachem z mrtvol, krve a mrch už v rozkladu. [...] Dali mně napít rumu a tím jsem se zkrísil tak, že jsem mohl s nimi jít dál. Pak jsem už vydržel. Kráčeli jsme kolem mrtvých vojáků rakouských i Prušáků, ležících v různých polohách ve zkrvácených uniformách různě nebo i v řádkách, v kupkách, mnozí s obličejí už zčernalými, opuchlými“ (Jirásek 1911d, s. 240).

³²⁸ Báseň vyšla poprvé v roce 1874 ve sborníku *Souzvuk. Almanach ženské bibliotéky* (Ed. Ž. Podlipská. Praha: J. Otto, 1874, s. 24–25).

slohu, pozdější přestavby). Například během návštěvy zámku Ratibořice suše konstatuje: „Zámek Ratibořický nevyniká ani svou výstavností, ani zvláštními památkami starobylými“ (tamtéž, s. 257). O kapucínském klášteře v Opočně se vyjadřuje následovně: „Pozornost naši upoutá, nikterak však svou výstavností. Jeť to budova jako všechny kláštery kapucínské málo vzhledná“ (tamtéž, s. 124). Podobně píše o kostele sv. Víta v Častolovicích: „Výstavnost sama nemá nic zvláštního, čím by pozornost naši upoutala“ (tamtéž, s. 147) či o chrámu sv. Františka Serafinského v Brandýse n. Orlicí: „Stavba to nevynikající, rázu takového, jak se namnoze vyskytuje při menších stavbách chrámových z minulého století“ (tamtéž, s. 182). Jirásek si nejvíce cení původní podoby objektů, kupříkladu o kostele sv. Havla v Rychnově n. Kněžnou píše: „Upoutá nás více svou samozřejmou starožitností nežli svou výstavností“ (tamtéž, s. 138). Přehnanou výzdobu neschvaluje, pompéznost kostela sv. Vojtěcha v Broumově glosuje slovy: „Ozdoba jeho, štuková, fresky a vyzlacení je hojná, místem až přehojná“ (tamtéž, s. 234).

Rovněž negativně hodnotí nezdařilé pokusy o renovaci objektů či nešetrné úpravy. O Častolovickém zámku se vyjadřuje takto:

[Zámek byl původně ve vlaském slohu] novější však dobou opravili ho po gothicku, což stavbě, rozumí se, nikterak neprospělo. Oprava ta neprovedena přesně a důsledně; prorážít místy sloh prvotní a tak vznikla neladná směsice, oku nemilá, nejpatrnější na hlavním nádvoří. [...] [O zbytecích freskových maleb ze 17. století na stěnách zámku] Podobné malby zdobící stranu severní zmizely nadobro, štětka zedníková je zamazala. [...] [Jiráskův komentář k zámeckému interiéru, jenž byl nově rozdělen na tři pokoje] Ovšem že rozdělením sálu na pokoje dosti utrpěl, neboť příčky přerušují celek. [...] [Autorovo hodnocení opravených stropních maleb] Malby ty nezískaly valně novějším přemalováním. (tamtéž, s. 149–150)

Některým objektům podle Jirásky neškodí jen neodborné inovativní zásahy, nýbrž i nezájem veřejnosti o jejich záchranu, eventuálně nešetrné nakládání s nimi. Následující pasáž se týká autorovy návštěvy rozvalin hradu v Liticích se vzácným portálem a sochami:

[Nejprve Jirásek cituje vytesané nápisy na zdi] „Tato věže dělána za nejjasnějšího krále Jiřího, Českého krále, markrabě Moravského.“ Písmena těchto nápisů kdysi zlatem se stkvěla, lakotný však poustevník, jenž na Liticích koncem minulého století se zdržoval, je vyloupal a písmenky červenou barvou pomazal. [...] [Následuje autorův popis soch stojících vedle velké brány] Nejnižší pak viděti hlavu bradáčovu, jež, co by znamenala, nyní jest nemožná určití. Litovati jest, že tato brána, svého způsobu veliká vzácnost, neboť tak ozdobné brány hradní sotva kde u nás najdeme, víc a více hyne, a že se nic neděje, co by ji na další dobu zachránilo. Jest toho více litovati, poněvadž je to dílo z dob našeho slavného krále Jiříka Poděbradského. (tamtéž, s. 167–168)

Památná místa však často podléhala i výtržnostem zlodějů či hledačů pokladů (například hrad Potštejn nebo hrobka Žerotínů v Brandýse n. Orlicí). To dokládá Jiráskova zmínka o vandalském řádění Prusů v hrobce rodu Trčků:

Hrobku otevřeli 1741., a to z touhy, že tu najdou nějaký poklad. Ale pro strach pruský rakve jen zběžně prohlédnuty, při čemž s nimi naloženo způsobem v pravdě vandalským. [...] [Byla] mezi nimi dětská rakvička, českými nápisy opatřená. Stopy vandalského jich propichování a prosekávání na nich jsou patrný. (tamtéž, s. 126)

Užitečné jsou rovněž Jiráskovy pečlivé popisy zámeckých interiérů: ličí obrazy, vzácný dobový nábytek a další vybavení. V následující ukázce si zaměříme na Jiráskův popis komnat na zámku v Rychnově n. Kněžnou:

V hraběcím saloně upoutají nás dva obrazy díla Potterova, dva obrazy od Roosa, dva od Hamiltona, od Van Meuhlena; v pracovně hraběcí spatříme mistry Mieri, Toorenvliet. Ode dveří v pravo staneme u dvou výjevů loveckých od Rubensa. Pod nimi jsou dva Snidersové (drůbež) a Peitler (ovce), nad zadními dveřmi veliký obraz J. Breughla (sametového) spodobující hostinu v lese. [...] V komnatě, ozdobené obrazy předků až z r. 1506., nejvíce nás zajímají podobizny slavného Albr. Kolovrata na Libštejně (†1510.), Václava Bezdrůžického z Kolovrat (r. 1539.), Jana Bezdrůžického z Kolovrat (†1604.), Albrechta z Kolovrat (†1648.), vedle něhož jest podobizna jeho nevěsty a potom manželky Sabiny z Volkenštejna z roku 1616. Proti ní, nad kamny, visí obraz babičky staré šlechtické. [...] V jiné komnatě obdivujeme několik hlav od Ribery (Řečtí filosofové). Na chodbě ku jízdárně je několik velikých: Snidersův, Boutatsův, Marchand, nedaleko pak Balduin Grün a j. (tamtéž, s. 139–140)

Z tohoto úryvku vyplývá, že Jiráskovým cílem bylo zprostředkovat co nejvěrněji aktuální podobu zámku, aby čtenáři nabyli dojmu, že komnatami procházejí společně s ním. Týž ráz mají popisné pasáže odehrávající se v sakrálních budovách. Jirásek zaznamenává podobu vnitřních prostor včetně vybavení (cínová křtitelnice, skládací oltář, starobylý kalich). Na starožitnostech si všímá letopočtů a dobových nápisů. Tyto pasáže v podstatě předznamenávají budoucí soupisy a inventáře.³²⁹

Archeologické památky zmiňuje Jirásek vzácně (na rozdíl od F. Klapálka a J. Felcmana v jedenáctém svazku *Čech*), což je dáno nejspíše tím, že krajina Orlických hor nebyla až do konce 13. století zalidněna (východní svah zůstal

³²⁹ Máme na mysli především několikasvazkový *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století*. Toto monumentální dílo vydávala Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v letech 1897–1918. Není bez zajímavosti, že několik svazků, například okres Náchodský (34. svazek z roku 1910), napsal přispěvatel *Čech* (13. díl) Zdeněk Wirth. Dalším autorem *Soupisu*, a současně i přispěvatelem *Čech* (12. a 14. díl), byl J. V. Šimák (okres Turnov, 32. svazek z roku 1909).

opuštěn mnohem déle). Pokud Jirásek činí o archeologických památkách zmínku (například u Nového Města n. Metují), vychází především z textů J. K. Hrašeho.

Již jsme zmínili, že Jirásek během svých cest do vsí a městeček uváděl slavné rodáky či osobnosti, jež byly s popisovanými místy spjaty (připomíná například místní řemeslníky jako zvonaře K. Bellmanna či řezbáře F. J. Prokopa). V Rychnově n. Kněžnou navštěvuje rodný dům F. M. Pelcla,³³⁰ ve Vamberku se zmiňuje o pamětní desce rodáka M. S. Patrčky,³³¹ v Třebelovicích připomíná J. V. Pitru.³³² Někteří jmenovaní rodáci se objevují v Jiráskových románech a časopiseckých článcích (nám již známi J. T. Held a F. Vl. Hek). Zmiňuje se však i o méně známých osobnostech, jako například dnes téměř zapomenutém J. Ehrenbergerovi, M. J. Sychrovi, V. V. Trnoblanském, hraběti Z. Kolovrat-Krakovském, B. Peškovi či E. Erbenovi, u něhož Jirásek uvádí, že zemřel roku 1876. Jedná se pravděpodobně o nedopatření, snad tiskovou chybu, pokud totiž nahlédneme do bibliografického údaje druhého vydání Erbenových *Obrázků z dějin vlasti pro mládež* z roku 1869,³³³ zjistíme, že se na vydání podílela vdova E. Erbenová. Dotyčný autor tedy musel být v té době již několik let mrtvý. Přikláníme se tak k údaji uvedenému v Databázi českých literárních osobností, jež uvádí rok Erbenova úmrtí 1867.³³⁴

O některých historických událostech se Jirásek zmiňuje jen letmo. Například v případě popisu dědického sporu mezi sestrami Smiřickými (Markétou Salomenou a Eliškou Kateřinou) neudává bližší informace a vše jen sumarizuje narážkou na „známou katastrofu jičínskou“ (tamtéž, s. 103), kterou snad měla mít na svědomí sama Eliška.³³⁵ Je pravděpodobné, že Jirásek u svého cílového čtenáře

³³⁰ Podle Jirásky byl Pelcl jeden „z nejzasloužilejších prvních křesitelů naší národnosti“ (tamtéž, s. 137).

³³¹ Jirásek zde uvádí, že pamětní deska je z roku 1888. To ovšem nesouhlasí s údajem ve *Slavnostním spisu na počest stoleté upomínky narození českého spisovatele Michala Siloráda Patrčky*, jež byl vydán v den odhalení pamětní desky roku 1887.

³³² Dle Jirásky „vlastenec nad jiné upřímný a horlivý“, jež byl „první z nás, kteří nechavše způsobu kronikářského, přihlíželi především ku listinám, rukopisům a jiným důležitým pramenům“ (tamtéž s. 191).

³³³ Erben, E.: *Obrázky z dějin vlasti pro mládež sestavil Edvard Erben*. 2. vyd. Písek: vdova E. Erbenová, 1869.

³³⁴ Databáze českých literárních osobností je součástí České literární bibliografie Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (Dostupné z: http://clo.ucl.cas.cz/index.php?win=detail2&jmeno=erben&id=4864&fbclid=IwAR3gV7v5Uz_Tz8gbICFMUSbMFpeuaZfCuOtz32uztZ0ZeOyvzwPbnczWyi8 [2020-12-12]). Toto vnočení se objevuje i v záznamu uvedeném v online katalogu NKP.

³³⁵ Dodnes s určitostí nevíme, zdali se jednalo o nešťastnou náhodu či záměr. Této události se podrobněji věnuje 14. díl *Čech* (konkrétně stať Josefa Kafky). V tomto případě Jirásek nemohl k budoucímu čtrnáctému dílu *Čech* z pochopitelných důvodů intertextově odkazovat. Milostná aféra Elišky Kateřiny Smiřické i její tragický skon sloužily jako námět k písním, básním, románům a

počítal s určitou úrovní erudice, a proto uvádění podrobnějších údajů nepovažoval za nutné.

Zajímavé je i Jiráskovo hodnocení některých historických postav. Kladné rysy například přisuzuje Janu Koldovi ze Žampachu: „Smělý a statečný hejtman tento, o němž se podnes zachovala obecná paměť v okolí Náchodském, nespokojen s poměry českými, zůstává nepřítelem pánů a Pražanů, vedl s hradu Náchodského i s jiných tvrzí a hradů svých proti nim válku. Než i na pány Slezáky si zajížděl, a tak zneprátelil si všechny a svedl na Náchod velikou bouři“ (tamtéž, s. 102). Autor se Koldy překvapivě zastává i tehdy, když uprchl při obléhání náchodského panství, které chtěl znovu získat zákonný dědic Jiří Poděbradský: „Nepřátel byla síla veliká, odolati nemožná. Proto jinak statečný hejtman někdy tábořský zachránil se tajným útekem, maje s sebou přes 200 jezdců“ (tamtéž, s. 102). Můžeme se domnívat, že příčinou Jiráskových sympatií k tomuto kontroverzně vnímanému muži je skutečnost, že byl horlivým stoupencem táboritů. Mezi pozitivně hodnocené osobnosti patří v Jiráskově líčení samozřejmě výše zmíněný „slavný král“ Jiří z Poděbrad a Kunštátu, Jan Žižka z Trocnova či „znamenitý“ pan Vilém z Pernštejna.³³⁶

Jirásek se v pátém dílu *Čech* velmi často věnuje národnostním otázkám. Disproporce mezi Čechy a Němci si autor všímá z různých aspektů (řeč, kroj, obyčej, architektonický ráz lidových staveb, ale i rozdílná povaha a fyziognomie). Informace i v tomto případě čerpá ze svého vlastního pozorování i archivů. Například v archivu poněmčené Rokytnice nalézá starou purkrechtní knihu psanou v českém jazyce, která mimo jiné dosvědčuje, že původní obyvatelé města byli Češi:

[...] na důkaz ještě, jaké dotčenou dobou [16. st.] bylo obyvatelstvo Rokytnické, stůjtez zde některá jména z tehdejšího sousedstva: Purkrábek, Blecha, Pekáč, Hubáčovský, Barvič, Kovář, Honzovský, Vašek, Žák, Mlynář, Šedivý, Starohejný, Kubiček, Křelický a j., kdežto německých jmen je pořádku. Zněmčení stalo se na samém konci XVI. století, hlavně však ve století XVII. (tamtéž, s. 53)

Od národnostních otázek je jen krůček k problematice odnárodnění. Do mnoha vsí a měst, v nichž kdysi vládl český živel, postupně pronikla pruská germanizace,

dramatickým hrám. Mezi romány, jež se událostmi inspirovaly, patřil například *Jičín roku 1620* (1855) od M. Straky či J. Svátkův *Pád rodu Smiřických* (1893). Dramatické zpracování přinesl L. Stroupežnický se svou hrou *Černé duše* (1877) a dále J. J. Kolár s dramatem *Smiřičtí* (1881). Je možné, že příběh Smiřických byl v době Jiráskovy práce na *Čechách* dostatečně znám a nebylo třeba k němu uvádět další podrobnosti.

³³⁶ Jiráskovy sympatie si Vilém z Pernštejna nejspíše získal tím, že na svém rychnovském panství přál Jednotě bratrské.

což mělo za následek absolutní poněmčení, případně národnostní promísení obyvatel. V následující ukázce Jirásek na tuto problematiku opět nahlíží z onomastického hlediska. Zajímavý je i jeho postřeh týkající se zvláštního postavení českých žen, v nichž vidí účinnou obranu proti poněmčování (s tím jsem se již setkali v článku *Z cesty do Prus* z roku 1874).

Smíšené obyvatelstvo mají: Chudoba, Kelnov a Pasterkov. Jména jejich a některých jiných po německu ovšem zkroucena (Cudova = Chudoba, Schlanei = Slaný, Strausenei = Stroužný, Possendorf = Pasterkov, Tscherbenei = Čermná, Hummelberg = Homole [...]). Některých takto změněných jmen užívají už i Čechové, jakož říkají Kelnov dle německého Göllnau, jež povstalo z českého Jelenov. České tyto vesnice na půdě pruské byly před několika lety dosti ještě pojištěny, že českými zůstanou. Nyní však, kdy škola i kostel zavřeny jsou českému jazyku, kdy jmenovitě německý učitel, neznající ani slova českého, odnárodnění co nejvíce podporuje, máje dívky k tomu, aby doma jinak nemluvily nežli německy, nastalo vážné nebezpečení našemu jazyku v těchto osadách. Vojenská pak služba, německé noviny a styky s německými sousedy ovšem k utužení českého jazyka tu nikterak nepřispívají. Vědomí pak vlasteneckého, českého tu hrubě není, aniž nějaké starosti o zachování mateřského jazyka. Domácnosti jsou rázem svým pruské. [...] Největší oporou živlu českého v těchto vesnicích byly a namnoze jsou ženy. Mnohé z nich pocházejíce z království, německy neumějí; ty pak ovšem vychovávají děti své po česku. Také styky s krajany v Čechách nejsou ovšem nikterak na škodu češtiny v pruských těch vesnicích. (tamtéž, s. 106)

Dále Jirásek kladně hodnotí osvětovou a kulturní aktivitu místních vlastenců, jako například v národnostně smíšené vsi Liberk: „Živel český dosti statně si tu vede. Majít' tu Čechové svou čtenářskou besedu a pokusili se také o ochotnické divadlo. Věci to, dle zdání, nepatrné, ale v boji o zachování českého jazyka v těchto místech velmi důležité“ (tamtéž, s. 145).

Jiráskův pohled na problematiku odnárodnění vyznívá optimisticky. Spoléhá se zejména na vlastenecky smýšlející jedince a na korekci školského systému. Rizikovým faktorem je pro něj například rozvoj továren, jejichž majitelé jsou Němci (popřípadě německy hovořící Židé).³³⁷

Dnešního pak dne netřeba se však už obávat, že bychom tu nových ztrát utrpěli. Obyvatelstvo samo, jmenovitě v městech, je dosti uvědomělé, a ve vsích, třeba že ještě vše není, jak by si bylo přáti, vyskytuje se všude několik mužů pokročilejších, národnosti své vědomě pečlivých. Nejlepší strážkyní národnosti naší je ovšem škola. Největším pak nepřítelem mohly by se stát německé továrny. (tamtéž s. 203)

³³⁷ Zcela jistě nelze generalizovat Jiráskův pohled na Čechy a Němce. Rozdíly mezi nimi nevidí černobíle, zmiňuje například J. N. Rottera, broumovského opata, jenž byl „muž učený a ušlechtilý, Němec rodem, ale k Čechům spravedlivý a vlasti své české vřele milovný“ (tamtéž, s. 233).

Jirásek se ve svém textu nevyhýbá ani sociálním problémům. Strádání místního lidu uvádí do kontextu minulých dob válečných³³⁸ i do současnosti. Důležité je, že Jirásek na tuto problematiku nahlíží vždy z pozice chudého poddaného lidu, jemuž bylo za válek nejhůře. Proto například selské vzpoury omlouvá slovy: „Utýraný lid v zoufalství zbraně se chopil“ (tamtéž, s. 105). Při svém líčení se nezastává vojsk pruských ani císařských (v tomto ohledu se neprojevuje prohabsbursky ani protimonarchisticky). Oba tábory jsou podle něj zdrojem utrpení a týrání. Ani v těchto pasážích se však nerozepisuje, mnohdy odkazuje na jiné autory (například J. M. Ludvíka). V tomto smyslu negativně hodnotí vrchnost z řad zahraniční šlechty postrádající sociální cit pro své poddané: „Byly to cizinci, kteří jimi tu vždycky zůstali, nepřilnuvše ani k zemi, z které měli moc a bohatství, ani k lidu, jenž jim sloužil. Nejen že poddaným svobod nepřidávali, ale ještě ty, jež zbyly z časů minulých, zkracovali“ (tamtéž, s. 104).³³⁹ V souvislosti se strastmi místního lidu nelze opomenout oblast náboženskou. Jirásek se věnuje zejména problematice nekatolíků (evangelíci, podobojí, Jednota bratrská), již za časů protireformace byli nuceni emigrovat, eventuálně se ukrývat v lesích a ve skalách, kde se scházeli ke společným modlitbám.

Jiráskova reflexe současných sociálních problémů chudých obyvatel hor se týká především zdejších tkalců a rolníků: „Stoupající kolem těch stavení na Šibenou horu, abychom se na městečko [Mladkov] i na okolí podívali, nahlédneme do chat —: světnice nevelké, nízkých, dřevěných stropů, zařízení chudé, ale čisté, všude stav, dva, zabírající většinu světnice, všude jejich rachot, až se stěny otřásají, všude samá lopota celé rodiny a všude za to výdělek nevalný“ (tamtéž, s. 22). O rolnících praví Jirásek následující: „Jeť to arcí často krušný kus chleba, mozolně a s potem mnohým na půdě málo úrodné dobytý“ (tamtéž, s. 46). Jiráskova kritika se týká i dětské práce: „Hned malé dítě, sotva že dosáhlo pátého věku, zvyká matka seděti u podušky a má z toho radost' nemalou, udělá-li ten nebohý tvoreček loket očkových krajek denně, kteréž mají cenu ani ne dvou krejcarů! Marně bys napomínal a upozorňoval, aby tak útlého dítěte nenamáhali.

³³⁸ Nejhorší válečné pohromy se podle Jirásky odehrály během třicetileté války a v průběhu 18. století (slezské války, sedmiletá, takzvaná bramborová či opakované vpády Prusů a císařských vojsk do vsí a měst).

³³⁹ Autorovo negativní hodnocení se týká i zakladatelky vamberského krajkářství, paní Magdaleny Grambové, jež se spolu se svým mužem stala majitelkou panství: „Ani on, ani manželka jeho, rovněž zeť její Adam Záruba z Hustiřan, nevynikali laskavostí a přízní k Vamberku, když ho nabyli, nýbrž obyvatelstvo jeho všelijak tiskli a na právích zkracovali“ (tamtéž, s. 156).

„Co na plat!“ – bude odpovědí. „Je zle, a musí hned z mládí práce zvykat!“ (tamtéž, s. 158). O takovéto rodinné bídě píše Jirásek následující:

Výtěžek nepatrný, sotva holé živobytí hájící [...] A to obyčejně všechna rodina je zaměstknána! Podivuhodna je píle těchto horalů, s jakou na této, české, straně tkalcovinu, na východním pak svahu sirkářství a škatulkářství provozují. Všecken čas je jako rozměřen, aby ani chvíle na zmar nepřišla a každá síla, byť i slabá, dětská, musí býti nápomocna v tomto klopotném zápase o život. Děti sedmileté mají již vykázanou svou práci – hlavně soukání, jež pak stává se i údělem starých, prací sešlých! (tamtéž, s. 73)

Zvláštní postavení zaujímají v Jiráskově textu Židé. Nelze tvrdit, že by se autor explicitně projevoval antisemitsky, neboť negativní konotace týkající se Židů se odvíjejí především v jejich postoji k chudému selskému lidu. Následující ukázka se týká takzvaných vydavačů, „kteří jsou namnoze židé“. Tkalci jim odevzdávají hotové zboží:³⁴⁰ „Mzda je velice skrovná za namáhavou práci tkalcovy rodiny. [...] Při tom bývá to smutné, že tkadlec ze své vsi někde na vrších položené má kolik hodin k vydavači, že vydavač nemaje dosti svědomí zhusta ho nechá čekat, přísné dílo jeho prohlíží a často jemu pokutou část' ze mzdy strhuje“ (tamtéž, s. 107). Dalším možnou příčinou Jiráskova negativně zabarveného postoje k Židům může být skutečnost, že často konkurovali domácímu průmyslu. „Barvířství [se] po léta dobře dařilo i bělidlům a velikým mandlům vodním a appreturám. Nejnovější dobou však rukodílné barvířství utrpělo barvírny, zřízenými při továrnách namnoze židovských“ (tamtéž, s. 107). Nově vybudované továrny na Náchodsku hodnotí slovy, „žel že však většinou od cizinců, najmě židů“ (tamtéž, s. 108).³⁴¹

Jirásek se v pátém díle *Čech* velmi výrazně prezentuje jako etnograf a folklorista. Zajímá se o místní tradice a obyčeje (stavění májí, zapalování ohňů v čas slunovratu, zvyklosti namlouvací, svatební, pohřební atd.), typickou stravu (kramfleky, drn, bramborka), zaznamenává lidové zpěvy a tance (Majnská, Komárno, Mrkvička, Šáteček, Košatky), zachycuje lidové pověsti a podrobně líčí lidové odívání, tedy kroj, který pozvolna mizí.³⁴² Jirásek to přičítá nástupu

³⁴⁰ Nejedná se však výhradně jen o Židy. Mezi vykořisťovatele patří podle Jiráska i Němci: „Sjíždějí se sem obchodníci s plátnem Němci za svými tkalci. Těm vydává přízi, od nich pak přijímá hotové zboží, ovšem že je pilně a bedlivě lupou prohlíží, je-li dobře uděláno, je-li náležitě husté, neztenčeno-li tím, že si snad tkadlec z vydané příze něco pro sebe ponechal. Za shledané nedostatky dostává tkadlec „štrof“, trest, strhnutím ze mzdy beztoho ne velké“ (tamtéž, s. 214).

³⁴¹ O Jiráskově vztahu k židovství píše například Arne Novák, který ve svém textu z roku 1930 v Lidových novinách cituje Jiráskův dopis adresovaný historiku O. Donathovi, jenž se autora ptal na postoj k židovství prezentovaný v jeho dílech. Jirásek odpověděl: „Jsou – jako jinde – mezi Židy lidé nehodní a hodní, abych zkrátka řekl. Líčil-li jsem některého méně sympaticky, nebylo v tom žádné antisemitství. Dala to látka sama a ovzduší líčené doby“ (Novák 1930, s. 2). Pozoruhodný pohled na Jiráskův vztah k Židům nabízí monografie Herzána (2018).

³⁴² „Dnes jen stařeček nějaký sem tam zachoval ten neb onen kus domácího kroje“ (tamtéž s. 147).

moderní doby – pokroku, jež vnímá v tomto smyslu dosti konzervativně: „Ale i v těchto odlehlých končinách znáti již v leccem účinky ‚pokroku‘, jak se tu tam vykládá. Nejedna zvyk, otcům ještě milý, u synů zachází a tak nejedna rys, a často velmi poetický, hyne a bledne, jenž přispíval ku rázovitosti života lidského“ (tamtéž, s. 46). Jinde píše: „S továrenským životem přišla leccaká změna, ne ve všem prospěšná a pěkná“ (tamtéž, s. 108). Jiráskova kritika moderní doby se týká i dopadu na přírodu, například v souvislosti s rybolovem, kdy „otravné výpusťky z továren a z bělidel“ hubí ryby“ (tamtéž).

Nyní některé oblasti Jiráskova etnografického a folkloristického výzkumu rozebereme podrobněji:

Autor si pozorně všímá místních dialektů (nazývá je *jazykovými zvláštnostmi*),³⁴³ jež podrobuje lingvistické analýze a poutavým způsobem, s využitím mnoha příkladů, je přibližuje čtenáři. V následující ukázce například zaznamenává specifika východního nářečí na Lanškrounsku:

Při obou Orlicích jakož i na sousedním Lanškrounsku ozývá se podřečí východní, jež se vyznačuje širokou výslovností. Některé toho příklady místo rozboru mluvnického: kauka, stouka, Mladkou; otcój, pojdat (povídati), pod lajcej (pod lavicí), čepicej. – Mládeř, drůbeř – a místo y: hora, vrcha. – Zajímavý je třetí pád množn. čísla: Lírom, Brychtom. – „Čí jsi?“ ptáme se chlapce při Tiché Orlici. „Novotnů“, odpoví nám. – A tu mají deň a jídají „chlíb“, chodí na „drva“, mají „piro“ a pasou „týle“. Myš tu leze do „doury“. „Douka“ skáče přes „blato“ (bláto), půlpáta je tu „půlpata“, a ten kdo později přišel, říká že „pušť“. Toť jenom skrovná ukázka podřečí, jakým se mluví tu při Orlicích jakož i všude v českých osadách na svahu Orlických Hor, ovšem že i s některými místními rozdíly a zvláštnostmi. (tamtéž, s. 46)

Na tomto úryvku vidíme, že Jirásek se nepokouší čtenáře zahltit odbornými lingvistickými termíny, jimž by snad ani nerozuměli, nýbrž používá jasnou formu, která je obecně srozumitelná.

Jirásek na zdejších dialekttech oceňuje zejména to, že zachovávají „nejedno slovo starobylé, jen z památek literárních starší doby známé nebo tu tam na Moravě užívané“ (tamtéž, s. 112).

Opravdu velký prostor autor věnuje architektuře, konkrétně tradičním dřevěným lidovým stavbám. V tomto aspektu je Jirásek jedinečný. Až do pátého svazku *Čech* se autoři zaměřovali zcela výhradně na architekturu sakrálních staveb (kostely, kláštery), popřípadě hradů a zámků. V menší míře byly tematizovány městské zděné stavby. Jirásek se se svým zájmem o dřevěná lidová obydlí vyčlenil z okruhu předešlých přispěvatelů, což napomohlo k jisté obsahové

³⁴³ „Řeč lidu liší se od češtiny knihové některými odchylkami“ (tamtéž, s. 112).

reorganizaci *Čech* v pozdějších svazcích (zejména pod jeho redakčním vedením). Výsledkem bylo, že od desátého dílu se architektura dřevěných lidových staveb stala svébytnou součástí popisných pasáží daného regionu (výrazný podíl zaujala i v obrazovém materiálu). Jelikož se jedná o velmi významnou oblast, budeme se Jiráskovu zájmu o lidová stavení podrobněji věnovat v samostatném oddílu (10.2.3).

Místní pověsti a lidové zkazky ve svém textu Jirásek zaznamenává, nejsou však reflektovány do té míry jako například u J. J. Toužimského v prvním svazku *Čech*. Zajímavé je, že některé z uváděných pověstí autor využil ve své tvorbě (O Brunclíkovi, slepém mládenci, pokladu ukrytém na hradě Potštejn, tajemném světle na hradě Skály či o blaničtích rytířích, zde ovšem sídlících v hoře Turov u Náchoda). Zkazky čerpal z ústního podání lidu,³⁴⁴ popřípadě ze spisů jiných autorů. Například pověst o obyvatelích města Úpice, kteří byli nazýváni rytíři za svou statečnost projevenou během vpádu Tatarů roku 1241, Jirásek nejspíše převzal z knihy J. M. Ludvíka,³⁴⁵ což potvrzuje i následující komparace textů obou autorů. Nejprve si uvedeme pověst o Úpických v podání J. M. Ludvíka:

[...] pověst' pak domácí dokládá: Zástup Tatarův, Slézko poplenivších, přihrnul se přes hranice do Čech, a když jsú Sedloňov drancovali, dověděli se o nich Úpičtí. Tu hned starosta městečka obeslati dal súsedy, a přikázal jim, aby most od Sedloňova ze Skalky přes Úpici vedúcí pozpodu nařezali, sami pak všickni s ženami a dětmi i s dobytkem do lesa proti Skalce za městem na jih ležícího se odebrali. Stalo se: za tmavého večera přihrnuli se Tataři od Sedloňova na Skalku, a znamenavše městečko před sebou v dolíně, hrnuli se násilně přes most, až i mnozí přílišným chvatem se skály příkré do Úpy spadali; posléz pak i most pod nimi se prolomil. Mezi tím Úpičtí u lesa rozžaté doutnaky a rozsvícené lucerny zavěsili dobytku na rohy i na stromy okleštěné, sem tam dobytek honíce s velikým hlukem a povykem, jakoby tam množství vojska ze zálohy se řítilo. Tím Tataři poděšení kvapem z městečka utíkali, z nichž opět mnozí, nemajíce mostu, v Úpě se potopili, mnozí zase se skály se srazili, tak že jich tu několik set zahynulo. Utíkající Tataři ves Sedloňov, dříve vybranou, nyní zapálili a zkazili. Necht' již příchod Tatarův do Úpice tak neb jinak se stal, o něm tu žádný nepochybuje, a také možnosti neopírá. [...] I tu všimnutí hodno, že Úpičtí vůbec přezdívkou, „rytíři“ nazýváni bývají; an se tu rytířsky zachovali, a že ve znaku svém „strom okleštěný“ až po dnes mají, les pak onen „Svobodný“ se jmenuje. (Ludvík 1857, s. 13–14)

Nyní věnujme pozornost líčení téže události dle Jirásky:

³⁴⁴ „Starci zdejší krajiny před lety věřili ještě a byli přesvědčeni, že císař Josef neumřel, nýbrž že ho chovají tajně v Josefovské pevnosti. Zkazky o robotě i selském povstání, o bývalém pánu Náchodském, vévodovi Bironovi Kurlandském, ‚hercokovi‘, a jeho dceři Kateřině Zaháňské, ‚hercočce‘, ‚paní kněžně‘ v Babičce Němcové, o Koldovi Náchodském jmenovitě v nejbližším okolí Náchodském ještě po dnes se vypravují“ (tamtéž, s. 115).

³⁴⁵ Ludvík, Josef Myslimír: *Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkův jeho*. Díl I. s. n.: Hradec Králové, 1857.

Stará pověst pasuje Úpické na „rytíře“, kterážto přezdívka i podnes se pamatuje. Dle pověsti významenali se Úpičtí v čas tatarského vpádu do Slezska a na Moravu statečností a chytrostí, tak že mongolského nepřítele od svého města nejen zapudili, nýbrž mu ještě značné ztráty způsobili. Zástup Tatarův totiž, Slezsko poplenivších, pronikl nějak do Čech a již od Sedloňova, v nedalekém sousedství, kde zle hospodařil, blížil se k Úpici. Úpičtí doslechše se o tom, nařezali pozpod most, od Sedloňova ze Skalky přes Úpu vedoucí, sami pak s rodinami svými a s dobyt看em utekli se do lesa proti Skalce za městem na jih. Za tmavého večera přihnali se Tataři na Úpický most. Juž když na něj se hnuli, nejeden i s koněm s příkré skály se dolů svalil; pak i most se pod nimi prolomil, a když zatím Úpičtí u lesa rozžehli doutnáky a svítilny na rozích svého dobytka, když pak je s křikem velikým sem tam se jali honiti, Tataři tím přestrašeni dali se na útěk. Domnívali se prý, že na ně číhá v záloze veliké vojsko. Pro to pak Úpičtí „rytíři“ byli a jsou tak nazýváni. (Jirásek 1888b, s. 251)

Mezi oběma ukázkami jsou zřejmé četné paralely, jako by Jirásek vycházel z Ludvíkova textu, který podrobil mírné redakční úpravě. Zachovány jsou mnohé lexikální prostředky, místy i celé větné celky. Je tedy pravděpodobné, že Jirásek původní text adaptoval a jazykově aktualizoval pro své čtenáře.

Nyní si Jiráskův text stručně charakterizujeme po jazykové stránce. Vyprávění se odehrává zpravidla v přítomtu, jenž se střídá s futurem. Ve vyprávění autor volí nejčastěji 1. osobu plurálu.³⁴⁶ Vzhledem k charakteru textu by se mohlo jednat o autorský plurál, jenž je v obdobných případech standardem (avšak na některá místa, například do hor nebo do skal, autora doprovází průvodce).³⁴⁷ Díky užití množného čísla autor rovněž navazuje užší kontakt s adresátem (aktivně ho zapojuje do vyprávění). Čtenář tak skutečně nabývá dojmu, jako by sám byl jeden z hlavních účastníků děje. Místy se v knize objevuje užití 2. osoby singuláru,³⁴⁸ případě 1. osoby singuláru.³⁴⁹

Co se týče lexikální stránky, Jirásek místy tenduje k opakování užívání též slov na relativně malé ploše textu. Prostřednictvím této stereotypie dochází ke kumulaci adjektiv (zejména pozitivně hodnotících), popřípadě jiných slovních druhů (například prepozic):

³⁴⁶ K dynamickému vyprávění přispívají velmi frekventovaná verba pohybu (jdeme, přikře stoupáme, lezeme, sestupujeme, kráčíme apod.).

³⁴⁷ „Z Bukoviny, najavše si tu vůdce, vydáme se na Bor“ (tamtéž, s. 206). „V hostinci poblíže vchodu skalního najmeme si vůdce, který nás povede do teplických skal“ (tamtéž, s. 244).

³⁴⁸ „Studně tu nenajdeš, běžít' dost vody s hor“ (tamtéž, s. 15). „Stavení tu spatříš skoro všechna ode dřeva“ (tamtéž, s. 250).

³⁴⁹ Například o dialektu a obyčejích obyvatel broumovské krajiny píše: „V čas vánoční tu tam provozovány v jeho podřechi hry vánoční původu místního, které dnešního dne, tuším, už zcela zanikly“ (tamtéž, s. 229). Další příklad najdeme v pasáži o skalních hradech (Adršpach, Střmen, Skály): „První jejich, tuším, vypsání vydal roku 1739 G. Langhaus“ (tamtéž, s. 239).

Za půl hodiny dostaneme se *pěknou* cestou [...] do České Skalice. [...] Pohled na Skalici jmenovitě od řeky je *pěkný* [...] Jmenovitě u Skalice samé je *pěkný* pohled k východu ku sv. Václavskému kostelíku na Dobeníně. (tamtéž, s. 257)

Kostelec má *půvabné* okolí a možno tu mnoho *pěkných* vycházek učiniti. *Pěkná* je cesta lesem a výšinou a pak údolím přes Zbečnick do Hronova [...]; *půvabná* je rovněž cesta z Kostelce do Náchoda přes Čertovinu vysočinou, odkudž je *pěkný* rozhled. (tamtéž, s. 250)

Prostý a nyní už valně *sešlý* kříž kamenný se *zašlým* nápisem. (tamtéž, s. 100)

Nyní je kraj podobného *rázu*, jako všude v těchto končinách, *rázu* více městského. (tamtéž, s. 147)

A nyní zase na další pouť a to *ku* milé, *ku* Divoké Orlici. (tamtéž, s. 152)

Jak jsme již zmínili, Jirásek se nebrání užití obrazných pojmenování, jako jsou metafory, metonymie či personifikace. Dočítáme se o „baldachýnu stromů“ (tamtéž, s. 224), „libém dechu lesa“ (tamtéž, s. 100), „šumném hlasu Divoké Orlice“ (tamtéž, s. 160), lesnatých stráních, které „podřimují“ (tamtéž, s. 167), a o „zamyšleném“ osamělém stromku (tamtéž, s. 220). V zámeckých komnatách nás překvapí „jeden Ostade a Breughel“ (tamtéž, s. 146). Výrazné metaforiky Jirásek využívá při cestě do Adršpašských a Teplických skal. Prohlíží si fantastické tvary obrovských pískovcových balvanů a na základě jejich podoby je připodobňuje k různým předmětům (lodřka, hřib, nožka s obrovským lýtkem).

Užití odborných termínů se objevuje především v geologickém a botanickém popisu (místy však autor uvádí i lidové názvy: karafiátek, slzička neboli hvozdík). V některých případech do textu začleňuje i místní dialektismy: „Rackové čili ‚morky‘, jak ve zdejší krajině jmenují bílé ty ptáky“ (tamtéž, s. 146).

Z předešlého výkladu vyplývá, že pátý svazek *Čech* je bohatou studnicí informací, ze které může těžit i současný čtenář. Avšak i přes široký záběr témat považoval Jirásek svůj text za nedoceněný. Ohlasy v tehdejšímu tisku byly minimální³⁵⁰ a vzhledem k tomu, že se jednalo o dílo obsáhlé, byly na místě i

³⁵⁰ Výjimku tvoří stručná recenze Ferdinanda Schulze obsažená v třiatřicátém čísle Zlaté Prahy (sic!) z roku 1888. Schulz mimo jiné píše: „Žádný jiný z českých spisovatelův není k vykonání té práce způsobilější. [...] Ten kraj jest jeho spisovatelskou, uměleckou, dějepisnou a kulturní specialitou, tam on se zrodil, tam stále blahodárně působí, tam zná každý potůček, každý hrad, každý dvorec, každou chaloupku, ba každou samotu. [...] Vědecká hloubka, vlastenecká vroucnost, básnický vzlet, slovesná lepost' zajisté učiní z jeho vypsání Hor Orlických vlastenecký spis první třídy, vynikající oddíl v celém rozsáhlém podniku Ottově, vydávaném pod jménem ‚Čechy‘“ (Schulz 1888, s. 526). Zikmund Winter ve svém článku k Jiráskovým padesátým narozeninám *Aloisu Jiráskovi a o něm*, uveřejněném roku 1901 v tomtéž periodiku, píše: „V publikaci Ottově ‚Čechy‘ jest od Jiráska svazek ‚Orlické hory‘, výborný, dosud nedoceněný“

autorovy obavy, že nebude možno je v plném znění zahrnout do Sebraných spisů. Nakonec se rozhodl pro kompromisní řešení a do zmíněných spisů zakomponoval dvě stati (*Z Orlických hor*, *V Kunvaldě*), jež jsou zkrácenou a mírně upravenou verzí vybraných pasáží pátého svazku *Čech*. Jirásek i s odstupem času ve svých pamětech s trpkostí vzpomíná: „Pracoval jsem svědomitě na základě autopsie a svého studia lidu, kraje i staveb. Užil jsem i nových pramenů. Ale když ‚Orlické hory‘ vyšly, nikdo si jich nepovšiml“ (Jirásek 1913c, s. 301).

10.2.1 Jiráskova horská cesta

Turistická župa orlická dovoluje si vás zváti na slavnost otevření „Jiráskovy horské cesty“ a odevzdání veřejnosti značených turist. cest v horách Orlických. – Neděle 31. července 1921 o 11 hod. – Horská bouda „Panoráma“ ve Dříši pod Velkou Deštnou, pošta Deštné, žel. stan. Solnice, Dobruška, Nové město n. M. – Slavnosti se účastní mistr Al. Jirásek s rodinou, obce a úřady, turist. kruhy, sokolstvo, hasičstvo, skauti a český lid orlického pohoří. – Účinkují pěv. odbor Sokola v Hradci Král. a hud. spolek Dalibor v Rychnově n. Kn. – Slavnost. řečník JUDr. J. Štemberka. Za čsl. turisty promluví předs. KČST. PhDr. Jiří St. Guth-Jarkovský. – Odpo. koncert „Dalibora“. Vstup volný. – Přihlášky o noclehy ze soboty na neděli v Hradci Král. neb v Rychnově přijímají tamnější odbory KČST. do 26. července, rovněž záznamy na povozy ze Solnice na Panorámu. (Rýgr 2011, s. 8)

Výše uvedená citace vychází z pozvánky Turistické orlické župy na slavnost k otevření Jiráskovy horské cesty.³⁵¹ Jednalo se o významnou událost, na níž se sešlo kolem dvou tisíc účastníků. O vyznačení trasy se zasloužil zejména Čeněk Chyský,³⁵² jenž rovněž sepsal prvního průvodce po Jiráskově horské cestě.

Kdo by zatoužil v několika krátkých dnech seznati snad všechny krásy Orlických hor, tomu nelze než doporučiti, aby užil výhod, které turistům připravila loňská práce hradecké turistické župy. Chtějíc přispěti v roce Jiráskova jubilea nehluchou prací ku zvýšení jeho lesku, provedla společnou prací svých odborů vyznačkování asi 85 km dlouhé tury Orlickými horami a nazvala ji – z mnoha důvodů – jménem Aloise Jiráska. Jsou – jak je čtenářům jeho děl dobře známo – Orlické hory nejen krajinným pozadím mnohých jeho prací, z Jiráskova pera dostalo se právě jim prvního, a lze říci i turistického ocenění,³⁵³ jeho jménem a za ním přicházejí k jejich svahům a do jejich rozkošných údolí a zákoutí četní jeho ctitelé, a v jejich klínu, nebo

(Winter 1901, s. 497). Později se o Jiráskově pátém svazku *Čech* zmínil Čeněk Chyský: „Jirásek byl první turista, jenž o horách Orlických psal“ (Chyský 1930, s. 14).

³⁵¹ Přetištěnou podobu pozvánky jsme převzali z knihy P. Rýgra: *Hory Orlické: na Jiráskově horské cestě: (ještě po devadesáti letech)*. Pardubice – Příbram: Lithos pro Knihovničku Rodinného výčepu v Příbrami, 2011, s. 8.

³⁵² Podle Chyského bylo cílem turistiky odstranit národnostní boj i zášť a podpořit vzájemné sblížení. Spolu s Chyským se na vyznačení Jiráskovy cesty významně podíleli profesori Josef Sallač (1849–1929) a Karel Březina (1878–1964) spolu se studenty z rychnovského gymnázia.

³⁵³ Na tomto místě Chyský odkazuje na 22. svazek Sebraných spisů Aloise Jiráska (*Rozmarná prósa I. Skizzy a studie*. Praha: J. Otto, 1896), v němž jsou obsaženy stati *Z Orlických hor* a *V Kunvaldě* (viz 9. kapitola).

aspoň na jejich úpatí, jest jeho kolébka. A u vědomí i toho, že jde skutečně o cestu, kterou lze zařadit mezi nejpůvabnější tury v celé naší vlasti, mohla snadno vzniknouti myšlenka, nazvat tuto cestu jménem spisovatele, jenž vedle prvního presidenta republiky je skutečně miláčkem celého národa. A kdo v Orlických horách dosud nebyli, přesvědčí se k velkému svému překvapení, ne-li úžasu, jak téměř na dosah ruky ležel až dosud neznámý kraj tichý, nevtíravý a jakoby zamlklé krásy. (Chyský 1922, s. 8)

Chyského cestopisná kniha nazvaná *Hory Orlické: Na Jiráskově horské cestě*³⁵⁴ byla vydána roku 1922, tedy pouhý rok po slavnostním otevření. Původně vedla Jiráskova horská cesta těmito místy: Nové Město n. Metují – Peklo – Olešnice – Vrchmezí – Šerlich – Ottendorf (Hadinec) – Bartošovice – Čihák – Steinscholze – Mladkov – Suchý Vrch – Jablonné n. Orlicí.³⁵⁵

Co se týká samotného průvodce, struktura textu odpovídá cestopisnému žánru. Hlavním cílem je informovat čtenáře o tom, v kolika dnech a jak nejlépe lze Jiráskovu cestu projít. Bylo by jistě zajímavé srovnat texty obou autorů (Chyského a Jiráska) a hledat v nich určité paralely. Zde je jen naznačíme. Styčné body se týkají především ve způsobu líčení přírodních scénérií (vnímání krajiny jako uměleckého obrazu). V těchto popisných pasážích je Chyský lyrictější než Jirásek, zejména v užití obrazných vyjádření:

V té době slunce se pomalu chýlí k západu. Stíny se dlouží, temné jejich skvrny padají se stříbrných ohromných oblaků na moře lesů, jež mění barvu jako opravdový oceán a nabývají zvláštního kouzla, a obraz, ač věcně nemnoho změněný, scenericky získává podivuhodno. (tamtéž, s. 22)

Ticho lesů, hukot vody, obrovité zbytky skalního bludiště, ve třech stupních klesajícího k vlnám bystře tekoucím, promlouvají tu k duši člověka divnou svou řečí. (tamtéž, s. 25)

[Během návštěvy hradu Potštejn] Dojem, kterým působí do dnes zbytky rozvalin, je neodolatelný. (tamtéž, s. 56)

[Při popisu vyhlídky z hory Čihák] Nevím, co řekne suchý výčet jmen čtenáři těchto řádků, ale pro mne je stupnicí tak mocných dojmů, že je dovede oživit i pouhá letmá vzpomínka. (tamtéž, s. 28)

Cíl Chyského cestopisu je obdobný jako u autora pátého dílu *Čech* – zpopularizovat pro veřejnost dosud neznámou krajinu: „Je proto dost divno, že sem až do jubilejního roku Jiráskova chodilo našinců tak málo a že jméno Čiháku, osady patřící ke Klášterci nad Orlicí u Žamberka, v tak blízkém sousedství Kunwaldu, kolébky Českých bratří, bylo téměř zcela neznámo“ (tamtéž, s. 26). Chyský k Jiráskovi často odkazuje, navštívená místa uvádí v souvislost s dějištěm jeho románů (hrad Potštýn, Dobruška, Skalka). Avšak o tom, že by Jirásek napsal

³⁵⁴ Čeněk Chyský: *Hory Orlické: Na Jiráskově horské cestě*. Praha: Pavel Körber, 1922.

³⁵⁵ Většina těchto lokalit je tematizována v pátém svazku *Čech*.

o Orlických horách celou knihu, mlčí. Těžko se domýšlet, proč ve své poznámce zmiňuje jen Jiráskovy cestopisné texty obsažené v Sebraných spisech.

Nyní se však vrátíme k Jiráskově horské cestě. Během let podléhala její podoba změnám. Z původního úseku vedoucího z Nového Města n. Metují do Jablonného n. Orlicí se postupně rozšířila i do dalších oblastí. V současné době je Jiráskova horská cesta významnou turisticky značenou trasou, jež dosahuje 170 km. Zahrnuje tyto lokality: Broumov³⁵⁶ – Hronov – Náchod – údolí Metuje – Nový Hrádek – Šerlich – Velká Deštná – Kunštátská kaple – Anenský vrch – tvrz Hanička – Zemská brána – Čihák – Mladkov – Suchý vrch – Litomyšl. Tato trasa je oblíbeným cílem mnoha turistů, již putují nejen za přírodními krásami, ale i pamětihodnostmi (hrady, tvrze). V rámci této cesty, kterou lze absolvovat pěšky i na kole, může výletník obdivovat velkolepé vyhlídky a horská panoramata, městskou i církevní architekturu, popřípadě navštívit zámky a muzea. Možností je bezpočet, neboť cestu lze různě variovat. A tak se cíl, jež si již v roce 1888 vytyčil Jirásek a ve kterém pokračoval Čeněk Chyský,³⁵⁷ nakonec skutečně naplnil.

10.2.2 Jiráskův způsob výstavby textu

V předešlých kapitolách jsme se již setkali s tím, že Jirásek některé ze svých starších textů znovu využil a v mírných obměnách je zařadil do textů nových. Jelikož je pátý díl *Čech* nejobsáhlejším textem, kterým se v naší práci zabýváme, bylo by zajímavé prozkoumat tento specifický způsob i v tomto případě.

Když si pozorně přečteme autorův cestopisný článek *Z výletu do Prus*, který pochází z roku 1874,³⁵⁸ zjistíme, že se některé jeho pasáže objevují i v pátém dílu *Čech*, konkrétně ve druhé části nazvané *Stěny*.

Dostoupili jsme vrchu. Před námi viska Bukovina. Po rovině ohromného schodu travou porostlé roztroušeny jsou přechetné, pískovcové balvany, tu větší, tu menší. Tu a tam stíní je chudé křoví březové neb osikové.

Zašli jsme posílit se do bílého dřevěného domku, hostince, jehož majitel zároveň jest vůdcem „do skal“. Jmenuje se Cvikýř. Naše „ř“ na nejkrajnějších hranicích českého jazyka! Ale štít na hospodě hlásá, že

³⁵⁶ Někdy se za začátek Jiráskovy horské cesty považuje Nový Hrádek.

³⁵⁷ Zajímavou reminiscencí na Chyského průvodce je již zmíněný cestopis P. Rýgra s názvem: *Hory Orlické: na Jiráskově horské cestě: (ještě po devadesáti letech)*. Pardubice – Přibyslav: Lithos pro Knihovničku Rodinného výčepu v Přibyslavi, 2011. Autor, využívaje rekvizit v podobě tehdejšího obleku a vybavení, včetně vypůjčeného originálního ruksaku Č. Chyského, putuje po Jiráskově cestě a srovnává její současnou podobu se zmíněným průvodcem z roku 1922.

³⁵⁸ Viz poznámka č. 270.

majitel její slove „Zwirkirsch“. V jizbě samé obrazy z francouzské války: Bitva u Sedanu (dvakrát), vzdání se Met a p., starý Vilém, nezbytný Bismarck. A domácnost, úplně česká! Jsout' – mohu říci – Čechové v Prusích vesměs upřímnými Prusy, věrni svému králi. Kněh českých, mimo modlitební, nečítají, ani našich novin. Hranice politická je ve všem od nás odloučila.

„Tak pánové, prosím – za půl hodiny budem v skalách, hodinu než je projdeme, a přijdeme na vyhlídku právě o slunce západu!“ vybízí nás vůdce. (Jirásek 1874b/1954, s. 95–96)

Dostoupili jsme Bukoviny, jsme na planině. Kolem po ní roztrouseny jsou přechetné pískovcové balvany, tu větší, tu menší. Tu tam stíní chudé křoví březové nebo osykové, místem viděti také strom jeřáb, jehož kořeny vinou se skulinami skal. Z Bukoviny, najavše si tu vůdce, vydáme se na Bor. Cesta trvá půl hodiny. (Jirásek 1888b, s. 206)

Dali jsme se na cestu zpáteční, místy ještě namáhavější než prve. Za půl hodiny jsme byli v hospůdce, kde na nás chutná večeře čekala. Mezitím co potom žena průvodce našeho stlala nám na podlaze, odešli jsme na planinu. A již nastala noc. [...] Hospodský volá, že ustláno teprve za dlouhou chvíli odešli jsme ulehnout, těšíce se, že za ranního šera vylezeme opět „na vyhlídku“, abychom uzřeli slunce východ na horách. (Jirásek 1874b/1954, s. 97–98)

Za půl hodiny staneme opět na Bukovině, kdež odpočínouce si v hospůdce, vydáme se pak zpět do Hronova, třeba že již nastal večer. Vlažnou, letní nocí bude cesta pohorským krajem příjemná. – (Jirásek 1888b, s. 208)

Při komparaci obou textů si povšimněme úprav, jež se týkají i obsahové stránky. Například v článku z roku 1874 necestuje autor sám, nýbrž v doprovodu druhá (oslovení „pánové“), na vrchol Boru si najímají průvodce Cvikýře, majitele zdejšího hostince, ve kterém přenocují, aby se mohli ráno vydat na horu znovu a pozorovat východ slunce. Z pátého dílu *Čech* nevyčteme, zdali autor putuje sám (jak jsme se již zmínili, užití 1. osoby plurálu můžeme interpretovat jako autorský plurál, jenž je v obdobných textech obvyklý), okolnosti týkající se najmutí průvodce sumarizuje slovy: „Z Bukoviny, najavše si tu vůdce, vydáme se na Bor“ (tamtéž, s. 206). Nezmiňuje se ani o případném noclehu, neboť jeho pouť pokračuje dále, respektive zpět do Hronova, „třeba že již nastal večer. Vlažnou, letní nocí bude cesta pohorským krajem příjemná“ (tamtéž, s. 208).

Článek *Teplíce*, který Jirásek napsal roku 1875,³⁵⁹ nám rovněž poskytuje vhodný materiál ke srovnání s *Čechami*. Některé jeho pasáže jsou totiž do pátého dílu převzaty, ovšem že opět s obměnami. Do textu *Teplíce* autor velmi často zapojuje přímou řeč (rozhovor s děvčetem nesoucím jahody, komentáře horského vůdce). Taktéž uvádí podrobnosti týkající se najmutí průvodce: „Kráčel jsem dále, až jsem se octl u hospody v lese, kdež jsem si měl najíti vůdce. Sejde-li se četná společnost, chodí vůdcové nejraději. Té doby, když jsem přišel, nebylo tu již

³⁵⁹ Viz poznámka č. 273.

žádného cestovatele a tak se musil horal, kouřící před hospodou, se mnou sám na pouť vydati“ (Jirásek 1875/1954, s. 109). V pátém dílu *Čech* se o tomtéž jen letmo zmiňuje: „V hostinci poblíže vchodu skalního najmeme si vůdce, který nás povede do Teplických skal“ (Jirásek 1888b, s. 244). Zato se však podrobněji věnuje popisu města Teplice (počet obyvatel, národnost, způsob obživy, popis zámků), jež v článku z roku 1874 pouze stroze okomentoval: „Městečko samo nemá nic zvláštního a znamenitého“ (Jirásek 1875/1954, s. 108). V Teplických skalách navštívil Jirásek i takzvaný skalní dóm, v němž jako by slyšel nábožnou píseň. Na následujících ukázkách vidíme, jakým způsobem Jirásek popisuje tutéž událost:

Co to? – Varhany! Byl jsem unešen. Neviděl jsem nástroje, neviděl jsem hudebníka. Jako z tajemného zřídla řinuly se zvuky Haydenovy písně:

„Zde v skroušenosti padáme,

o bože, před tvou tvář! – –“

Hlaholily velebně, kol se rozlehajíce.

Byl jsem v kostele. Má duše byla povznešena. – Hasnoucí pochodeň, tichnoucí zvuky zprostily mne kouzla. Ještě je ozvěna opětovala šerem skal, a bylo zase ticho. Vůdce se usmál a vyvedl mne ven. Zabočili jsme za skálu. Tu stál hrbatý mužík, nastrkuje pravicí svou klobouk. Prosil o nějaký dar. Levicí se opíral o – flašinet.

„To jsou ty varhany,“ usmál se vůdce.

Skály všechno proměnily. (Jirásek 1875/1954, s. 112)

V předsíni se na žádost vůdcovu zastavíme, a v tom už z nitra zahlaholí jakoby hlas varhan hrajících Haydenovu píseň „Zde v skroušenosti padáme“. Dojem je mohutný, zvláště pro toho, kdo o „varhanách“ nic nevěděl, a netušil, že jsou ohlasem kolovrátku za jeskyní hrajícího. (Jirásek 1888b, s. 245)

Exkurzi do Teplických skal zakončí mladý Jirásek noclehem v nedalekém hostinci, avšak v pátém dílu *Čech* pokračuje náš cestovatel opět dál, a to za jasného slunečného počasí.³⁶⁰

V *Čechách* se Jirásek zmiňuje o dvou tradicích, a to shazování kozla a stínání kohouta. Již víme, že toto téma se objevilo ve fejetonu z roku 1882 s názvem *Dva staré zvyky*.³⁶¹ Součástí obyčeje týkajícího se shazování kozla byl i slavnostní průvod, který se shromáždil pod střechou, ze které měl být kozel svržen. Před jeho pádem se ujal slova ženich a nevěsta, kteří ke kozlovi promlouvali v řeči vázané. V dotyčném článku Jirásek píše, že „nad zvířetem měl

³⁶⁰ „Z chladné Sibiře, dvířky uzavřené, dostaneme se rázem do Itálie, jak překřtili končinu hned vedle, kterou mile proudí jasné paprsky, prohřívající svěží, lesní vzduch. Za nedlouho po té ocitneme se opět u vchodu, ukončivše úplnou pouť skalami Teplickými“ (Jirásek 1888b, s. 245).

³⁶¹ Viz poznámka č. 125.

v tu chvíli ‚ženich‘ řeč či říkání rýmované, kteréhož jsem se však nedopátral“ (Jirásek 1882b, s. 1). Ačkoliv tato zmínka v pátém svazku *Čech* chybí, vychází autor do velké míry ze znění tohoto fejetonu (s mírnými obměnami v podobě redukci a textové reorganizace). Rovněž popis druhého zvyku, stínání kohouta, byl do *Čech* převzat, byť s drobnými úpravami, ze zmíněného článku:

Čtenářům je slavnost tato známa zajisté z „Vesnického románu“ Karoliny Světlé. Podobně děje se i jinde, tak na Náchodsku, pokud je mi známo, v Kostelci, na Lipím, zvláště pak slavnostně ve Rtyni. Tu vypravují dopoledne té neděle, kdy po nešporách stínání se odbývá, veliký průvod do okolí. Na velikém fasuňku vezou vyvoleného, ku smrti určeného kohouta a hudebníky. Kolem vozu jedou na koních jonáci za maškary, nejvíce za židy, přestrojení, všeliké žerty provozující. Před vozem pak kráčí „půlnočník“, jenž jest půl bílé, půl černě oblečen. V jedné ruce hořící svítilnu drže a ve druhé koště, silnici před vozem žertovně zametá a kamínky uklízí, aby vůz, přes ně nehrkal. Máť veliký strach a péči o kohouta.

Za hřmotné hudby, za bujných žertů a smíchu projde průvod sousední vesnicí nebo městečkem, pozváváje tak nepřímou k odpolední slavnosti, ku které, rozumí se, mnoho hostů z okolí, zvláště mladých, se sejde, a která, rozumí se také, slavnou muzikou se skončí. (Jirásek 1882b, s. 1)

Do nedávna bylo tu dosti rozšířené stínání kohouta, jakož se dalo v Kostelci, na Lipím zvláště pak ve Rtyni. Dopoledne té neděle, kdy po nešporách stínání se odbývá, vypraven veliký průvod do okolí. Na velikém fasuňku vezli vyvoleného, ku smrti určeného kohouta a hudebníky. Kolem vozu jeli na koních synkové za maškary, nejvíce židy, přestrojení, všeliké žerty provozující. Před vozem kráčel „půlnočník“, půl bílé, půl černě oblečený. V jedné ruce hořící svítilnu drže a ve druhé koště, silnici před vozem žertovně a starostně zametal a každý kamínek uklízel, aby vůz, těžký fasuňek, přes ně nehrkl. A to vše z velikého strachu a z péče o nebohého kohouta.

Za hřmotné hudby, za bujných žertů a smíchu projel vůz sousedními vesnicemi, pozváváje tak nepřímou k odpolední slavnosti, ku které, rozumí se, mnoho hostů z okolí, zvláště mladých se scházelo, a která se skončila slavnou muzikou. (Jirásek 1888b, s. 112–113)

Dosud jsme se zmiňovali pouze o textech, které byly v různé míře převzaty do pátého dílu *Čech*. Mohly však i *Hory Orlické – Stěny* poskytnout vhodnou materií pro budoucí články? Jirásek píše například o chlapcích, kteří museli chodit na pastvu. Tito mladí skotáci se pak mezi sebou dorozumívali specifickým způsobem komunikace, takzvaným halekáním:

Při hospodářských chová se hojně dobytka, hlavně krav a koz, jež pilně na stráních a pasekách se pasou. A že o pastvě mluvíme, pohledněme tam na chlumeček, kde skoták stojí ke koutkům svých úst dlaně klade a z plna hrdla křičí na druhu, jenž na protější stráni sedí u svého stáde. Pozorujme co onen volá. „Jo–hela–ho!“ tak se ohlašuje a kamaráda křestným jménem i jménem otce jeho i děda volá. Slyšíme!

„Jo–hela–ho! Korla–Hanesla–Juzla! Hela–ho! Werschte denn of te Fohrt gihn?“

To volá Karlíka, syna Janova, jehož otec byl Josef, půjde-li na pouť. A druh naproti dobře srozuměv, odpovídá: „Jo–hela–ho! Och ju–hela–ho!“ (tamtéž, s. 64)³⁶²

³⁶² Jednalo se skotáky žijící v německých pohraničních vesnicích.

Stejný motiv pak rozvinul v článku *Skotácké halekání na Náchodsku*, který byl v roce 1894 otištěn v Českém lidu (popěvek má v tomto případě podobu „Éva la—úva—la—úva la—úva—úh“).³⁶³

Když Jirásek v pátém svazku *Čech* prochází okolím Ratibořic, velmi často vzpomene na knihu *Babička* od Boženy Němcové, neboť právě v těchto lokalitách se děj románu odehrával. K tomuto dílu měl autor osobní vztah, neboť, jak sám doznává ve svých pamětech,³⁶⁴ *Babičku* poprvé četl, když byl „na handlu“ v Broumově, kde žil u cizí rodiny a navštěvoval zdejší nižší gymnázium. V cizím německém prostředí byla pro mladého chlapce četba této knihy jediným spojením s domovem.³⁶⁵ Tehdejší emoční rozpoložení, nabyté dojmy i vzpomínky na tyto časy zapříčinily, že se později k tomuto dílu ve svých textech vracel. Pokud srovnáme Jiráskův článek z roku 1897 nazvaný *Z krajiny „Babičky“* (jedná se spíše o slovní doprovod k fotografiím),³⁶⁶ postřehneme jisté paralely s *Čechami*, zejména pasáže týkající se popisu Viktorčina splavu, Starého bělidla nebo výstupu na rozvaliny hradu Ryzemburk:

Brzo pak staneme na výšině u rozlehlého panského dvora s několika chatami v sousedství. Všimnuvše sobě staré a mocné lípy u brány, vejdemo a vypůjčivše sobě klíč, zamíříme za dvůr směrem k řece. A tu hned za samým dvorem staneme v rozvalinách lesem většinou zarostlých. Jsme na bývalém hradě Ryzemburce. I z něho málo zbylo. [...] Mnoho ze starého hradu je ve zdech panského dvora.

[...] mnoho rozbouráno na dvůr, a také bílý altán, který jsme prve z hlubokého údolí pozorovali, ke dvoru přistavěný, je všecken ze zdiva starého Ryzemburka. [...] Vypůjčeným klíčem otevřeli jsme si jeho laťové dvěře, zeleně natřené, a již stojíme na místě pro rozhled velice příhodném. Oblouky altánu možno rozhlédnouti se daleko okolní pohorskou krajinou. Ovšem nejprve do očí nám padne ohromný špalek, stojící na dlážděkách prostřed altánu, pocházející z jedle asi třistaleté. Sedneme na lavičku, hledíme v pravo na rozvaliny lesem zarostlé, na levo za dvůr na staré lípy, dolů k řece po prudké, téměř kolmé stráni, pod níž stromovím tu tam probleskuje hladina Úpy.

Nejdéle nás však upoutá rozhled údolím proti řece, blyštící se tam mezi černými lesy, nad nimiž v pozadí proběhlává se Boušínský kostelík. Proti němu vidíme Červenou Horu a v pozadí modravé obrysy horské. Rozhled dolů údolím, k jihu, není volný pro lesy, za to na vysočinu nad pravým břehem, k Hoříčkám a do okolí volněji jest viděti.

Mílo tu seděti v odlehlém tom koutečku, jehož ticho nic neruší nežli šumění stromů a zdola hlas Úpy. – Mílo tu seděti za jasného dne bez „požárů“ i kdy dešť a haraší ve stromoví, kdy bělavá pára táhne se po stráních a ze vzdálenějších lesů za deště potměvších vystupují sloupy bílého dýmu jako četných požárů.

³⁶³ Viz poznámka č. 127.

³⁶⁴ Jirásek, A.: *Aloise Jiráskova Sebrané spisy. Z mých pamětí I. Poslední kapitoly k nové kronice „U nás“*. Sv. 37. Praha: J. Otto, 1911.

³⁶⁵ Ve svých pamětech vzpomíná: „Byl jsem dojat babiččinou smrtí, vzrušen knihou tak krásně líčící kraj blízký mému rodnému; dojímal mne snad tím více, protože jsem ji četl v Němcích, že mne tolik připomínala můj domov. Nevím, že bych kdy později nebo před tím zažil při knize tak hlubokého pohnutí, tak čistého, blaživého dojmu“ (Jirásek 1911d, s. 219–220).

³⁶⁶ Viz poznámka č. 197.

A pak si tu musíme vzpomenouti na pěkný výjev, líčený v „Babičce“. Tuť se setkala „paní kněžna“ s babičkou, kteráž sem přišla s vnoučaty. A již nás upomínky na krásnou knihu Boženy Němcové ani neopustí. (Jirásek 1888b, s. 253–255)

Vystoupíme cestou napravo ke dvoru ryzemburskému s několika chatami v sousedství, u jehož brány vysoko se vznáší rozložitá koruna prastaré lípy.

[...] Vypůjčíte si ve dvoře klíč, zamíříme za něj, směrem k řece. Hned za samým dvorem staneme v rozvalinách lesem většinou zarostlých. Jsme na bývalém hradě Ryzemburce. Málo z něho zbylo; mnoho z něho je ve zdech panského dvora a bílý altán ke dvoru nad samým srázem nad řekou v místě velmi malebném přistavěný je také z kamenů mocného kdys rytířského sídla. Vypůjčeným klíčem otevřeli jsme si laťové, zelené dvře bílého altánu a již stojíme na místě pro rozhled velice příhodném.

Nezaklenými oblouky altánu možno se rozhlédnouti daleko okolní pohorskou krajinou. Ovšem nejprve si všimneme ohromného špalku z jedle asi třistaleté, postaveného na dláždě prostřed altánu. Sedneme na lavičku, hledíme vpravo do rozvaliny v lese, nalevo za dvůr na staré lípy, dolů, po prudké, téměř kolmé stráni, pod níž tu tam stromovím probleskuje hladina Úpy.

Nejdéle však nás upoutá rozhled údolím proti řece, blýštící se tam mezi černými lesy, nad nimiž v pozadí proběhlává se boušinský kostelík. Proti němu vidíme Červenou horu, o níž jsme v „Babičce“ četli, jakož i o Boušíně, a v pozadí modravé obrysy horské. [...] Rozhled údolím dolů, k jihu, není volný pro lesy, zato na vysočinu nad pravým břehem k Hoříčkám, k Litoboři (všecko známá jména z „Babičky“) otvírá se volnější rozhled.

Milo sedí se v zelenavém přísvitě odlehlého toho koutku, kdež setkala se také „paní kněžna“ s babičkou a jejími vnoučaty. V jeho ticho příjemné šumí kol stromy i zdola hlas Úpy. Milo se tu sedí za jasného dne bez „požárů“, i když déšť šumí a haraší ve stromoví, kdy bělavé páry se táhnou po stráních a ze zčernalých lesů vystupují sloupové bílého dýmu. (Jirásek 1897e, s. 207–208)

Tyto citované pasáže potvrzují, že Jirásek text obsažený v pátém svazku *Čech* znovu použil a s určitými změnami zakomponoval do zmíněného článku.

Podobný princip bychom mohli odhalit i v Jiráskově předmluvě k *Babičce* z roku 1901,³⁶⁷ ve které si některé části obsažené v *Čechách* „vypůjčil“ a vložil je do nového textu:

Koncem XVIII. století koupil Náchodské panství a s ním Ratibořice Petr vévoda Kuronský a Zaháňský, syn známého milce carevny Anny, Arnošta Birona, prvotně prostého šlechtice Kuronského. Vévoda Petr byl otec Kateřiny, vévodkyně Zaháňské, „paní kněžny“ v „Babičce“ B. Němcové. Dáma tato, sličná a duchaplná, mající veliké styky se dvory Vídeňským a ruským, mívala začasť živé a účinné účastenství v politice. (Jirásek 1888b, s. 256)

Hlavním dějištěm „Babičky“ jsou Ratibořice. R. 1792 koupil je s náchodským panstvím Petr vévoda Kuronský, syn Arnošta Birona, někdy milce carevny Anny. Ze čtyř dcer vévody Petra, Kateřina, nejstarší, je „paní kněžna“, jež po svém otci zdědila Ratibořice i Náchod. Byla paní krásná i duchaplná, měla styky s dvorem ruským i rakouským (Jirásek 1901a/1905b, s. 99)

³⁶⁷ Viz poznámka č. 197. V naší práci vycházíme z verze otištěné v Sebraných spisech (*Aloise Jiráka Sebrané spisy. Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie*. Sv. 33. Praha: J. Otto, 1905, s. 95–103).

Dalším textem, z něhož Jirásek pro *Čechy* převzal určité pasáže, byl článek z Květů *České chalupy a stará stavení městská*, otištěný v roce 1887.³⁶⁸ Jedná se zejména o popisy dřevěných domů (například v Ústí n. Orlicí), proces jejich stavby či záchranné postupy v případě havarijního stavu:

Obyčejně se však vyžene nevysoká podezdívka a na tu se pak klade roubení z přitesaných trámů. „Lišty“ čili skouly mezi trámy se „omší“ t. j. mechem ucpou a vymažou „mazaninou“, hlinou to s plevami nebo sekajnou smíchanou. Na roubení se staví kryt a ten se pokrývá na vsi došky i šindelem, ve městě pravidelně jen tímto, ač tu jsou výjimky. Při doškových střeších bývají šindelové okraje, jimž „okolky“ říkají. Řada došek nebo šindelů slove „šár“.

Nad „čelem“ stavení pne se prkenný štít „lomenice“ zpravidla s useknutým vrcholem, místo něhož bývá přístřešek, vybíhající z vrchního šáru a kryjící lomenici s hora. Přístřešek ten, na jehož temeni trčí dřevěná, vyřezávaná „makovice“ nebo železná, nebo plechová „vrzátka“ různých podob, slove na Náchodsku „kabřinec“, na Litomyšlsku „kukla“ a je význačnou částí našeho stavení. „Kabřinec má vespod, vnitř nad lomenicí prkno a to je vždycky deskou pamětní. Tam zpravidla bývá nějaká zbožná průpověď, tam bývá pro paměť budoucím udáno, kdo a kdy toto stavení vystavěl či „tuto lomenici vyzdvihl“. Tak zhusta čítáme: „Pán Bůh žehnej domu tomu, vystavěl jsem, nevím komu. Kdo v něm bude přebývat, tomu rač Bůh požehnat –“ (Jirásek 1887, s. 65–66)

Stavba se pak děje takto: Vyžene se nevysoká podezdívka a na tu se pak klade roubení z přitesaných trámů. „Lišty“ či skouly mezi trámy se „omší“, t. j. mechem ucpou a vymažou mazaninou, hlinou to s plevami nebo sekajnou, začasť i s kravským lejnem smíchanou. Na roubení se staví kryt a ten se pokrývá došky i šindelem. Při doškových střeších bývají šindelové okraje, jimž „okolky“ říkají.

Nad „čelem“ stavení pne se prkenný štít „lomenice“ zpravidla s useknutým vrcholem, místo něhož bývá přístřešek, vybíhající z vrchního šáru a kryjící lomenici s hora. Přístřešek ten, na jehož temeni trčí dřevěná, vyřezávaná „makovice“, slove „kabřinec“ a je význačnou částí českého stavení.

Kabřinec má vespod, vnitř nad lomenicí prkno a to je jakoby deskou pamětní. Tam zpravidla bývá nějaká průpověď, tam bývá pro paměť budoucím udáno, kdo a kdy toto stavení stavěl či „tuto lomenici vyzdvihl“. Nejčastěji čítáme: „Pán Bůh žehnej domu tomu, vystavěl jsem, nevím komu. Kdo v něm bude přebývat, tomu rač Bůh požehnat –“ (Jirásek 1888b, s. 108)

Chátrá-li dřevěné stavení, počínají-li se stěny ven vyvalovati, stáhnou se „kleštěmi“, či dají se „do kleští“, železných to pruhů; hnije-li roubení někde, vykoná se smělá operace. Hnijící, trouchnivějící a červotočivý ten kus se vyřízne a čerstvými trámy se nahradí. Tomu říkají, že stavení „podvlíkají“.

Často se dávají dřevěná stavení „do kozichů“, a to stará i nová. Do všeho roubení totiž naráží se suchých, bukových floků, mezi ně nahodí se malta, ta se uhladí, obilí, a stavení je „v kozichu“, vypadající pěkně jako zděné. (Jirásek 1887, s. 180)

Chátrá-li dřevěné stavení, počínají-li se stěny ven vyvalovati, stáhnou se „kleštěmi“ či dají se „do kleští“, železných to pruhů; hnije-li někde roubení, vykoná se smělá operace. Hnijící, trouchnivějící a červotočivý ten kus se vyřízne a čerstvými trámy se nahradí. Tomu říkají, že stavení „podvlíkají“. Často se dávají dřevěná stavení, a to stará i nová, „do kozichu“. Do roubení naráží se totiž suchých, bukových floků, mezi ně se nahodí malta, ta se uhladí, obilí a stavení je v „kozichu“, vypadající pěkně jako zděné. (Jirásek 1888b, s. 110)

³⁶⁸ Viz poznámka č. 72.

Na předešlých ukázkách vidíme, že Jirásek text podrobil minimálním změnám (drobnosti týkající se slovosledu, textové redukce či naopak přidání doplňujících informací). Zároveň je třeba v této souvislosti znovu připomenout Jiráskův článek *O českých osadách a dřevěných stavbách* z roku 1896,³⁶⁹ v němž se některé výše citované pasáže opakují v upravené verzi:

Dřevěné stavby české jsou všechny roubené. Za starších dob stavělo se zhusta hned od základu ode dřeva. Obvykle se však vyžene nevysoká podezdívka a na tu se pak klade roubení trámů z pravidla přitesaných. „Lišty“ či skouly mezi trámy vyplní se dřevěnou „zarážkou“ ovinutou slaměnými rulíky v hlíně namočenými a pak se vymažou mazaninou, nebo se také ucpou mechem („omší se“) a vymažou mazaninou, hlinou to smíchanou s plevami nebo sekajnou.

Chátrá-li dřevěné stavení, počínají-li se stěny ven vyvalovati, stáhnou se „kleštěmi“ či „dají se do kleští“ dřevěných nebo železných. Hnije-li roubení někde, vykoná se operace. Troughnivější nebo červotočivý kus se vyřízne a čerstvými trámcí nahradí. Tomu říkají, že stavení „podvlíkají“. Někdy se dávají stěny „do kožichu“ a to staré i nové. Do všeho roubení totiž naráží se suchých, bukových kolíků, mezi ně nahodí se malta, ta se ohladí, obílí, a stavení „v kožichu“ je jako pěkně zděné. (Jirásek 1896a, s. 82–83)

V tomto oddílu jsme poodhalili jeden z Jiráskových způsobů textové výstavby, v níž dominují zřetelné tendence k recyklaci starších textů pro účely textů nových. V rámci tohoto procesu autor často nechával přejaté pasáže téměř beze změny, případně je podrobil mírným úpravám. Vzácnější jsou případy, kdy znatelně zasáhl do obsahové stránky (*Cesta do Prus, Teplice*), kterou přizpůsobil pro účely cílového díla (v tomto případě pátého svazku *Čech*). Důsledkem tohoto specifického procesu je pak existence několika variant téhož textu (viz výše). Setkáváme se tak se zajímavým aspektem Jiráskova způsobu psaní, který, podle našeho mínění, není obecně známý.

10.2.3 Jirásek jako znalec lidové architektury

Jiráskův zájem o architekturu lidového stavitelství, konkrétně o dřevěné stavby, spadá do sféry národopisné (viz podkapitola 2.3). Autor architektonický ráz staveb považoval za svébytnou část kulturního dědictví, o níž je třeba pečovat a zachovávat ji pro další generace. Při svých toulkách po vsích a městečkách se jako pečlivý pozorovatel vyjadřoval o místních dřevěných objektech, neboť právě jim, v kontrastu s budovami zděnými, přisuzoval specifickou hodnotu, „nelze jich

³⁶⁹ Viz poznámka č. 85.

minouti, aniž bychom si jich povšimli“ (Jirásek 1888b, s. 117).³⁷⁰ Zděné stavby podle jeho mínění postrádaly rázovitost i původnost a v některých případech byly podle něj pouhými nezdařilými kopiemi staveb dřevěných.

Na severovýchodu Čech (tj. oblast, již autor v pátém svazku tematizuje) byl nejrozšířenějším typem dřevěný dům (tento stavební materiál byl pro hustě zalesněnou oblast nejprístupnější).³⁷¹ Tyto stavby s roubenou konstrukcí³⁷² byly postupně obohacovány o další architektonické prvky (štíty, pavlače, kuklu, podlomenici či orámování oken), jejichž provedení odpovídalo místním požadavkům (klíma, úroda, folklór). Tím došlo k jisté lokální diferenciaci. Původně přízemní objekty se také postupně začaly navyšovat o další patra. Vznikly tak různé podoby roubených domů, jež byly svým provedením specifické pro daný region.³⁷³ Roubené stavby severovýchodních Čech byly původně přízemní, později patrové s předsazeným štítem a dřevěnou pavlačí.

Avšak města a vsi byly často zachvacovány požáry. Mezi nejohroženější objekty patřila právě roubená stavení, neboť jejich stavební materiál nejsnáze podléhal ohni. Vznikala tak různá protipožární vládní nařízení, která měla zamezit vzniku nových dřevěných staveb. Mezi ohňové patenty patřilo nařízení Josefa II. z roku 1785, které značně redukovalo využití dřeva ve stavebnictví. V roce 1816 byl vydán absolutní zákaz stavění dřevěných domů, výjimku mohl povolit jen krajský úřad (jednalo se i o částečné dřevěné provedení stavby). Roku 1833 byl vydán stavební řád pro venkov a v roce 1889 stavební řád, jenž platil pro celé království. Zakazoval například stavbu dřevěných lomenic. Ty stávající, mnohdy bohatě dekorované s nápisy a letopočty, se měly zazdit cihlami, eventuálně zakrýt hliněnou lepenicí. Další zákaz se týkal užití až doposud nejrozšířenějších střešních krytin, tedy šindele a došků. Ohňové patenty a protipožární nařízení související se stavebním řádem se však prosazovaly velmi pomalu a jejich dodržování nebylo

³⁷⁰ Například náměstí v Rychnově n. Kněžnou je pro něj „zajímavé nejvíce tím, že vedle stavení kamenných z doby novější stojí nepatrnější domky dřevěné s lomenicemi, podsíněmi i pavláčkou“ (tamtéž, s. 138). Ve Starkově „někdy úplně dřevěném ještě dnešního dne najdeme nejedno zajímavé stavení ode dřeva“ (tamtéž, s. 347), naproti tomu v Týništi se „zachovalo mnoho dřevěných staveb, pro které se nám stává zajímavým“, avšak „na náměstí shledáme [...] už dosti stavení kamenných, která však ničím nevynikají“ (tamtéž, s. 190).

³⁷¹ U lidí bylo dřevo oblíbené pro jeho dostupnost, snadné opracování a dobrou tepelnou izolaci.

³⁷² Roubená konstrukce znamená, že nosné stěny objektu jsou tvořeny vrstvením vodorovně kladených trámů, jež jsou na nároží spojeny přeplátováním. Tento typ konstrukce má domácí původ a vychází z tradice slovanského domu.

³⁷³ Máme tak různé podoby roubených staveb v severních Čechách, ve středních Čechách, na Českomoravské vrchovině či na Valašsku.

striktní. I tak se dnes na mnoha objektech setkáváme s nepůvodními komponenty, které narušují původní ráz stavby.³⁷⁴

Jirásek postupné mizení dřevěných staveb v pátém svazku *Čech* často reflektuje:

Dnešního dne skoro jsou již zvláštností. Bývalo jich více, bývaly hojně i po kraji rozšířeny, ale zanikly již skoro všude. Jen tu v Horách Orlických a v některých městech na jejich úpatí je ještě shledáme, ty zbytky domácího stavitelství, jež mělo svůj vlastní, původní ráz, kterého ani známý Grueber, Němec, neupíral. Dřevěných staveb nalézáme ve východních a severovýchodních Čechách nejvíce a nejhojněji ovšem na vsích. V městech už pořádku. (tamtéž, s. 52)

[O vesnicích na Náchodsku] Většina staveb, ať statků ať chalup, je ode dřeva. Novější však dobou staví se více od kamene i statky i menší stavení, jenže, bohužel, nevkusně a beze všeho slohu. Tu tam jsou tyto kamenné statky holou kopií selských stavení na německém Broumovsku se vyskytující. Za to statky a chalupy dřevěné, původu staršího, mají svůj vlastní ráz. (tamtéž, s. 108)

[O dřevěných stavbách v Rychnově n. Kněžnou] Zbytkové z těch dob, dřevěné domy, mizejí vůči hledě, a za nemnoho let zaniknou asi na dobro. Rychnov bude moderně vypadati, ale zajímavé rázovitosti mítí již nebude. (tamtéž, s. 144)

Svébytný ráz architektury českého lidového stavitelství rovněž slouží Jiráskovi ke komparaci s architekturou německou:

Stavení v českých vesnicích při obou Orlicích, ač nejsou tak rázovitá jako stavení v Litomyšlsku nebo při hranicích moravských na jihovýchod, různí se přece od stavení německých pohorských [...] Jeť lomenice české chalupy pravidelnější začasté už také s kabřincem či kuklou, s malováním, ovšem že dosti hrubým a jednobarevným; selský pak statek tvoří dvorec pravidelně uzavřený. (tamtéž, s. 46)

Architekturu města Mladkova, v němž žijí německí obyvatelé, popisuje Jirásek následovně:

Jinak jsou v městečku stavení dřevěná rázu téhož, jaký všude shledáváme v těchto pohorských krajinách Němci obývaných. Ozdobnosti však té, s jakou jsou stavěny domky v českých městech a městečkách pohorských, marně bychom zde hledali. (tamtéž, s. 21).

Lidové stavby se tak stávají příznakovým jevem, jenž značí, že daná lokalita je (popřípadě kdysi byla) osídlena Čechy. Například podle architektonického provedení venkovských stavení ve vsi Dolní Nekoří Jirásek dochází k závěru, že ve vesnici by měli převažovat Češi: „Zevnějšek dřevěných Nekořských stavení upomíná nás, že jsme mezi krajany“ (tamtéž, s. 34). Může se však jednat i o situaci, kdy došlo k postupnému poněmčení, například byt' bylo v době Jiráskova

³⁷⁴ Nejčastěji se jedná o nepůvodní střešní krytinu z eternitu (na mnoha domech v havarijním stavu), neboť osinek (azbestocement) zpravidla nahrazoval došky i šindel a jeho užití bylo podle legislativních regulí až do minulého století povinné.

putování pohorské městečko Rokytnice plně germanizováno, obývali jej podle autora původně Češi (Jirásek tak usuzuje na základě podoby místních lidových dřevěných staveb, které se tak stávají indicií v určení původního obyvatelstva):

Domky čelem do náměstí hledící, s prkennou, prostě ozdobnou lomenicí, spočívající na dřevěných, prostých sloupech. Nevyrovnej se ozdobností svého štítu zbytkům podobných staveb v Rychnově, v Novém Městě n. M. a v Náchodě, ale jsou téhož původu a rázu, českého totiž, třeba že Rokytnice byla nyní městem německým. Bývala českým, a starodávňý způsob stavby se tu zachoval, i když byla poněmčena. (tamtéž, s. 52)

Jirásek při svých cestách zaznamenává podobu dřevěných stavení, popisuje jejich architektonické a zdobné prvky, datuje je podle letopočtů uvedených na záklopovém prknu kabřince, uvádí nápisy, jež jsou umístěny na lomenicích, popřípadě se zaměřuje na další komponenty (například střešní krytinu). Takovýmto zaměřením textu v podstatě předjímá etnografické práce Jana Prouška,³⁷⁵ Antonína Šolty³⁷⁶ a Terézy Novákové.³⁷⁷

[Jiráskův popis a datování dřevěných starobyklých domků v Novém Městě n. Metují podle letopočtu a nápisu uvedených na spodní straně kabřince] „Anno 1698. dne 11. Octobris vyzdvížena jest lomenice tato s pomocí P. Boha všemohoucího s nákladem paní Anny Tomkovy.“ Tot' nejstarší nápis v Novém Městě na dřevěném stavení a tuším že i vůbec nejstarší po všech severovýchodních Čechách. Zajímavý je také prostičký, nyní již valně sešlý ornament malovaný na postranních prknech, jimiž střecha lomenici přesahuje a ji kryje, slovoucích na Litomyšlsku „okřídlí“. Domek nedaleko tohoto starého stavení s prostou lomenicí ne tak ozdobnou, jak jinde ji shledáváme, je také slušného věku, vystavěn byv „nákladem Jak. Vojnara r. 1751“. [...] Jsou zde i domky úhlednější dřevěné s ozdobnou lomenicí, s lemovanými okny rázu barokového a což zvláštního je, s pavláčkami v lomenici samé, a tudíž úplně krytými, do ulice otevřenými. Jsou podobny „valbám“, jak je tu tam ještě ve vsích okolí Domažlického možná spatřiti. (tamtéž, s. 117)

[V Ústí n. Orlicí] shledáváme na kabřincích jiných dřevěných stavení [...] drahně nápisů a také různého malování. Tu najdeme obraz sv. Antonína v růžovém věnci, tam obraz Božího oka v růžích a pod ním sv. Jana Křtitele, na jiném prkně kabřincovém namalováno také Boží oko, ale hledící na rozbourené moře, na němž pluje plachtová loď ku pobřežní skále. Jinde vidět Boží oko na nebi bouřlivě zataženém, pod nímž v kopcovité krajině klečí poutník, spínaje sepjaté ruce ke kostelíku na kopci se pnoucímu. Nápisys jsou buď z minulého (až z r. 1753.) nebo z nynějšího století. Většinou oznamují původce stavby, jako: „Tento grunt jest vyzdvížen s nákladem Frant. Stanteiskýho souseda zdejšího, jenž se stalo L. P. 1800. dne 4. Septemb.“ Někdy přidán nějaký citát z Písma nebo zbožná přepovídka, jakož čteme na jednom domě: „Dejž Bože at' jsme tak živi jak se tobě samému líbí, abychom vezdejší práci a starosti přežili sobě k věčné radosti. L. P. 1790.“ Na temeni lomenice bývá makovička buď plechová nebo dřevěná. Tyto jsou původu staršího. Několik

³⁷⁵ Autor díla *Dřevěné stavby starobyle roubené a lidový nábytek v severo-východních Čechách* (Praha: F. Šimáček, 1895).

³⁷⁶ Autor díla *Lomenice chalup na Chrudimsku: příspěvek k seznání stavitelství lidového ve východních Čechách* (Chrudim: St. zeť Pospíšilův, 1894).

³⁷⁷ Nováková publikovala řadu etnografických textů, mimo jiné i dílo *Východočeské lomenice* (Praha: Národopisná společnost československá, 1903).

z nich zajímavé je tím, že podobají se velmi kalichu, není pochyby, že jsou původu starého, snad z bezděčné tradice z dob, kdy Ústí byla pod obojí a bratrská. (tamtéž, s. 172)

Autor velmi pečlivě popisuje i interiér těchto dřevěných stavení, zejména selských statků (jejich vnitřní uspořádání a vybavení).³⁷⁸

Jak jsme si všimli v předchozích ukázkách, Jirásek do textu zapojuje termíny jako je lomenice, kabřinec, okřídli, makovička ad. Činí to však způsobem, který nebrání čtenáři v porozumění, neboť toto názvosloví zařazuje do celkového kontextu.

Již jsme se zmiňovali o tom, že Jirásek informuje čtenáře i o procesu stavby lidových stavení a uvádí rovněž to, jak postupovat v případě jejich chátrání (znehodnocení dřeva kvůli vlhkosti, narušená statika), případně zateplení a izolace (viz 10.2.2).

Až dosud jsme se věnovali Jiráskově popisu obytných venkovských stavení. O lidových technických stavbách zhotovených ze dřeva (větrné a vodní mlýny, stupníky, hamry, pily, bělidla, mandly, valchy či kovárny), případně o dalších hospodářských objektech (roubené polygonální stodoly či sýpky) se autor podrobněji nezmiňuje. Tyto stavby v pátém svazku *Čech* opomíjí, možná neprávem, neboť jejich architektura byla rovněž velmi působivá. Reflektuje však dřevěné sakrální objekty. Popisuje například dřevěnou zvonici u kostela sv. Havla v Rychnově, „kterouž známý [Bernhard] Grueber počítá ku nejzvláštnějším dílům stavitelství ode dřeva“, zaujme ho dřevěná zvonice ve Rtyni či dřevěné kostely v Broumově, Slavoňově a Liberku, které hosnotí jako „velkou vzácnost“ za nynějších časů“ (tamtéž, s. 84)

Z dalších přispěvatelů, kteří se v předešlých svazcích (1.–4.) zmínili o dřevěných stavbách, jmenujme Elišku Krásnohorskou. Ta však v prvním díle *Čech* (1883) píše o těchto objektech (lokalizovaných na Šumavě) poněkud odlišně. K popisu dřevěných stavení přistupuje povrchně, její líčení je poetického až romantického rázu. Frekventovaná jsou v jejím popise kladně hodnotící adjektiva, často dochází ke kumulaci deminutiv. Během své cesty obdivuje „krásné dřevěné chaloupky“ a „hezký kostel celý ze dřeva vystavěný“ (*Čechy I. Šumava*, s. 96). „Nejpoetičtější jest vesnička Pumperle se svým hezounkým,

³⁷⁸ Historicky cenné jsou v této souvislosti stavební plány, jež zachycují zobrazené objekty v jejich původní podobě bez pozdějších úprav. Stavební plány od zednických či tesařských mistrů z let 1791–1930 nabízí kniha J. Škabrády a M. Ebla: *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech*. Praha: Argo, 2016.

šindelem pobitým kostelíkem, na jehož vížce lesní holoubkové vrkají“ (tamtéž, s. 158).

Ty dřevěné domky se svými vyřezávanými pavláčkami, čistými schody zvenčí, střechami po švýcarsku přečnívajícími, na kterých souměrně rozloženy velké kameny, aby je proti větru tížily; ta okénka, lesknoucí se jako zrcadla uprostřed stěn, pobitých shora až dolů šindelem pěkně zoubkovaným, jehož vzorek jest na každé chaloupce jiný a vždy úhledný, ty plůtky z klacíků neb lati v mřížky složené nebo ze smrčí v zídky přistřihované: to vše má tak svěží a bezúhonný vzhled, jakoby čas i nečas neviklaly vším, co lidská ruka buduje. (tamtéž, s. 158)

Jiráskův popis je značně faktografičtější, s užitím odpovídajícího názvosloví a doplňujícími údaji. Krásnohorská si nevšímá detailů (podoba lomenice, kabřince, okřídli), stavbu vnímá jako celek. Výsledkem je vágnost popisu bez jakékoli informativní funkce. Krásnohorská chce evokovat dojmy,³⁷⁹ Jirásek poučuje:

Vesnice v těchto končinách [východního svahu Orlických hor] jsou rázu horského. [...] Stavení jsou skoro všechna ode dřeva, střech obyčejně vysokých a jen šindelem krytých. Prkenné lomenice širokého spodku, ne tak souměrné a vzhledné jako nezřídka řezbami a malbou zdobené v českých vesnicích na východě našeho království, bývají ještě šindelem pobity, jenž má býti ochranným pláštěm proti všeliké nepohodě. Uzavřených statků málo bychom tu našli. Stavení jsou čistá, obyčejně pěkně obilena. Vesničky ty po svazích roztrousené činí milý dojem svými bílými domky pod šedou, šindelovou střechou. (Jirásek 1888b, s. 62)

V této souvislosti je důležité připomenout, že *Čechy* jsou kolektivním dílem, je tedy pochopitelné, že každý přispěvatel přistupuje ke svému textu jinak, každý disponuje svým jedinečným autorským stylem. V naší kompetenci tedy není jednotlivé autory hodnotit. Pro nás je Jirásek přínosný díky své erudici týkající se dosud opomíjené oblasti architektury lidových dřevěných staveb.

Jak jsme v předešlém textu ukázali, Jirásek se o lidové stavitelství zajímá z různých hledisek: architektonického, etnografického, národnostního, osvětového i praktického (viz záchranné postupy). K problematice přistupuje zodpovědně a erudovaně, disponuje znalostmi o architektuře lidového stavitelství, jež cílovému čtenáři srozumitelně zprostředkovává.

³⁷⁹ V této souvislosti budiž zmíněno, že Jirásek ve svých pamětech nazývá Elišku Krásnohorskou „pěvkyní Šumavy“ (Jirásek 1913c, s. 182), a to díky básnické sbírce pocházející z roku 1873 (Jirásek uvádí rok 1874), kterou tehdy šestadvacetiletá autorka vydala pod názvem *Ze Šumavy* u nakladatelství Jana Otty. V této sbírce je obsažena i báseň *Hrad Ryzmberský*, v níž básnický subjekt srovnává slavnou minulost hradu v kontrastu s jeho současným stavem. Na základě komparace s Jiráskovou básní *Na Ryzemberce*, uveřejněnou roku 1876 v Lumíru, se můžeme domýšlet, do jaké míry se autor inspiroval výše zmíněnou sbírkou.

10.3 Čechy pod vedením Aloise Jiráska

Hlavními redaktory *Ottových Čech* byli tři muži. První svazek vedl F. A. Šubert samostatně, když se však roku 1883 stal ředitelem Národního divadla, přizval ke spolupráci F. A. Borovského. Pod jejich redakčním vedením vycházely *Čechy* od druhého do šestého dílu. Od sedmého do devátého svazku byl jediným redaktorem Borovský a od svazku desátého až po závěrečný čtrnáctý díl stál v čele redakce Alois Jirásek.³⁸⁰

Jirásek v rámci svého redigování navázal spolupráci s šestnácti autory, kteří svými texty přispěli do jednotlivých svazků.³⁸¹ Autorský kolektiv byl tvořen těmito osobnostmi: Jaroslav Vrchlický, Bedřich Bernau, František Klapálek, Zikmund Winter, Emanuel Fait, Jan Felcman, Václav Štech, Jan Lier, Augustin Eugen Mužík, Josef Vítězslav Šimák, Barbora Hoblová, Theodor Novák, Teréza Nováková, Karel Václav Adámek, Zdeněk Wirth a Josef Kafka. Z tohoto výčtu vyplývá, že se jednalo o odborníky z různých oblastí: básníky, historiky, etnografy, učitele, cestovatele, novináře, entomologa.³⁸² Díky pestré autorské škále se dílo nemohlo vyhnout jisté textové heterogenosti. Jirásek však jako vedoucí redaktor dohlížel na celkovou strukturu svazků, v nichž je patrna jistá snaha o unifikovanost.

Jirásek redigoval *Ottovy Čechy* dvanáct let (1896–1908).³⁸³ Jak jsme již zmínili, určit dataci jednotlivých svazků *Čech* není jednoduché. Příkladem nám může být třináctý díl *Čech (Východní Čechy)*, jenž vyšel podle titulního listu roku 1905. Mezi přispěvateli byl i výše zmíněný Theodor Novák³⁸⁴ se svým *Úvodem geologickým*. Autor však zemřel již v roce 1901. Novákův text by tak mohl být do

³⁸⁰ Jirásek si pozici odpovědného redaktora poprvé vyzkoušel v letech 1879–1880, kdy na vyzvání Jana Otty převzal redakci Laciné knihovny národní. V pamětech vzpomíná: „Snažil jsem se, aby přinášela kromě prací původních překlady hlavně ze slovanských literatur. Tak za mé redakce vydána díla z ruštiny (Lermontov, Danilevskij), z polštiny (Kraszewski, Grudziński) a z chorvatštiny (Šenoa)“ (Jirásek 1913c, s. 250).

³⁸¹ Jedná se většinou o svazky, na nichž se podílel autorský kolektiv, výjimku tvoří desátý a dvanáctý díl.

³⁸² Entomolog, spisovatel a přispěvatel do 11. svazku *Čech* František Klapálek (1863–1919) byl Jiráskovým žákem na litomyšlském gymnáziu. Jirásek na něj vzpomíná ve svých pamětech (tamtéž, s. 93).

³⁸³ Pokud však budeme brát v úvahu sešitová vydání, která nejspíše knižnímu vydání předcházela, nelze toto časové vymezení považovat za striktní.

³⁸⁴ Ve svých pamětech Jirásek vzpomíná na dr. Josefa Nováka (učil na litomyšlském gymnáziu) a jeho manželku Terézu Novákovou, s nimiž během svého pobytu v Litomyšli udržoval přátelský kontakt. V této souvislosti se rovněž zmiňuje o jejich nejstarším synu Theodorovi, o kterém píše: „milý chlapec vážného na jeho věk chování, jenž pak vyspěl v učence velkého nadání, ale záhy, bohužel, zemřel“ (tamtéž, s. 209).

tohoto svazku vložen post mortem. Pokud však nahlédneme do publikace, kterou v roce 1902, tedy krátce po tragickém úmrtí tohoto mladého nadějného botanika, vydali Arne a Teréza Novákoví, *Theodora Nováka Stati vybrané s životopisným nástinem od Arne Nováka*,³⁸⁵ nalezneme tentýž text v přehledu prací pro rok 1899. Stať je zde uvedena pod názvem *Přírodní přehled východních Čech*, a pokud se zaměříme na bibliografický údaj, dočítáme se, že tento text byl zakomponován do třináctého dílu *Ottových Čech*. To nás vede k zamyšlení, jak je možné, že výše jmenovaná monografie odkazuje na dílo, které bylo vydáno až v roce 1905. Když se na bibliografický údaj podíváme pozorněji, zjistíme, že dotyčná stať byla otištěna v *Ottových Čechách* ve dvoustém sešitě (v rámci *Východních Čech* v sešitě prvním). Do pozdějšího knižního vydání (1905) tedy Novákovu stať redaktor pravděpodobně automaticky zakomponoval. Avšak proč pod jiným názvem? Když srovnáme *Přírodní přehled východních Čech* s *Úvodem geologickým*, zjistíme, že se nejedná o totožný text. Jsou na něm zřejmé redakční úpravy. Změny se týkají slovosledu, interpunkce, dělení odstavců, místy je text redukován, jinde obohacen. Původně byl text dělen na dva oddíly: Nástin geologický a Nástin floristický. V knižním vydání je však strukturování textu na oddíly zrušeno, název prvního oddílu byl tak pravděpodobně přenesen na celou stať. Zjišťujeme tedy, že pokud je bibliografický údaj v monografii Novákových správný, stať Theodora Nováka byla zařazena do *Čech* již v roce 1899, to je šest let před knižním vydáním. Na tomto příkladu jsme si rovněž ukázali, že Jirásek jako vedoucí redaktor do textů aktivně zasahoval (pokud však výše naznačené úpravy neprovedla Theodorova matka Teréza Nováková).³⁸⁶

Nyní se zaměříme na Jiráskovo redigování. Jakou mají svazky pod jeho vedením strukturu? Jaká témata se ve svazcích objevují? Autoři vycházejí z množství odborné literatury, navštěvují městské archivy, v nichž jsou uloženy listiny, pamětní knihy, městská privilegia, královské mandáty, gruntovní a soudní knihy. Informace rovněž získávají přímo z terénu, tedy z osobního kontaktu s obyvateli. Někteří přispěvatelé dokonce čerpají poznatky z beletrie (V. Štech líčí Okoř podle povídky Prokopa Šedivého). Zmiňují se i o místních písmácích a kronikářích (mlynář Antonín Jager z Vratislavic, kominík Vincenc Federsel z

³⁸⁵ Novák, T.: *Theodora Nováka stati vybrané s životopisným nástinem od Arne Nováka*. Ed. A. Novák. Praha: Arne a Teréza Novákoví, 1902.

³⁸⁶ T. Nováková byla v tomtéž svazku spoluautorkou. Přikláníme se však k variantě, že avizované úpravy provedla redakce.

Bystře), například Zikmund Winter píše o malíři pokojů Hovorkovi, rakovnickém archiváři a kronikáři. Tento zdánlivě bezvýznamný malý člověk se podle Wintra významně podílel na národním uvědomění rakovnických a je třeba ho do díla zařadit:

Znameníť člověk ten má zásluhy o probuzení svých vrstevníků, a jestliže pan redaktor [A. Jirásek] dopřeje v tomto monumentálním díle této zmínce o Hovorkovi místa, učiní ovšem víc, nežli se skromnému vlastenci, jenž dávno již pod lipami na hřbitově spí, kdysi zazdalo, ale neučiní nic nespravedlivého. (*Čechy XI. Rakovnicko, Slansko a Středočeské Meziříčí*, s. 24).

Prispěvatelé velmi často tematizují vztah k národním památkám. S touto oblastí jsme se již mohli setkat i u autorů předešlých dělů, avšak v těchto svazcích (10. až 14.) patří zájem o pamětihodnosti k velmi důležitým tématům. Je pravděpodobné, že Jirásek jako vedoucí redaktor tuto oblast do svazků záměrně zařadil a vyčlenil jí dostatečný prostor. Proto považujeme za užitečné se této sféře znovu věnovat.

Na problematiku péče o národní památky nahlízejí autoři z různých hledisek. Často popisují chátrající objekty, jejichž historická hodnota je ignorována či dokonce devalvována. Například v desátém svazku se Bedřich Bernau zmiňuje o kostele sv. Jakuba ve Vrutku, jenž sloužil jako skladiště sena a slámy či uvádí památný kostel v Kraslicích, který byl zbořen, neboť „nebylo zde žádného porozumění pro tuto zvláštní uměleckou památku“ (*Čechy X. Krušné Hory a Poohří*, s. 103). Emanuel Fait navštěvuje v jedenáctém svazku hrad Krakovec a trpce komentuje jeho neutěšený stav slovy: „Co ušetřeno zhoubným živlem, to zkazila nešetrnost lidská, jmenovitě r. 1845., kdy jistý úředník hospodářský panství Slabeckého dal kámen lámati v rozvalinách starého hradu“ (*Čechy XI. Rakovnicko, Slansko a Středočeské Meziříčí*, s. 98). Někteří autoři se při svém glosování neubrání trpké ironii, zmíněný B. Bernau v této souvislosti píše o kapli na hradu Loket, z níž „v našem pokročilém století“ udělali kuchyň. Výstižně se o neúctě k památkám rozepisuje Jan Lier:

Dědictví po předcích jak by se bylo téměř všecko do země propadlo. Zkaženo, utraceno, rozmeteno, odcizeno, zašantročeno, odpíráno a popíráno. A věru, kdyby nebylo archivních dokladů a cizích svědectví kronikářů i cestovatelů, mohli bychom sami někdy pochybovati o vysoké vzdělanosti, čilé dělnosti, velkém bohatství a uměleckém přepychu našich předků. Tak málo nám zbylo ze všeho. A jsou chvíle i místa, kde trneme nad rozdílem skvělého minula a střízlivého přítomna. (*Čechy XI. Rakovnicko, Slansko a Středočeské Meziříčí*, s. 379)

Velmi cenné jsou popisy dnes již neexistujících objektů jako byl zámek Ahnikov,³⁸⁷ hornické město Přísečnice,³⁸⁸ dřevěný zámček v Christiansthale³⁸⁹ či zámek Krchleby.³⁹⁰ Množství popisovaných objektů nyní plní jinou funkci (domov pro mentálně postižené v Leontýnském záměčku nebo odborné učiliště na zámku Chroustovice), popřípadě se z nich staly smutné ruiny (zámky ve Zdíbech a Brnkách).³⁹¹

Velmi často se v textech jednotlivých svazků setkáváme se zprávami o nezdařilých renovacích. Autoři píší o „vandalských úpravách“ či „neobratných rukou pozdějších opravovatelů“. Velmi výstižně to dokládají příspěvky Václava Štecha v jedenáctém svazku:

[O kostele Narozenní Panny Marie v Holubicích] Kostelík z opuky zbudovaný býval dříve neomítnut. „Oprava“ před čtyřiceti lety podniknutá přinesla staré památce omítkový obal, neumělé nahrazení některých porouchaných částí a některé nepříliš šťastné doplňky. Také na freskové malby se prý při tom uhodilo, ale zednická štětka všecko zase uhladila. (*Čechy XI. Rakovnícko, Slansko a Středočeské Meziříčí*, s. 204)

Středokluky malebným chrámem ihned prozrazují, že tvořily kdysi část jesuitského panství Tuchoměřického. Táž nádherná a malebnost' svatyně, jaká v Tuchoměřicích jímá, ukazuje se oku pozorovatele zde. Věčná škoda, že temperové malby na stěnách zkazila ruka nepovoláná. I v kapli sv. Kříže na hřbitově poškodila opravářská choutka nedouka zajímavý obraz soudného dne, na kterém se hrůzy pekla drastickým způsobem zpodobňují. (tamtéž, s. 206)

[O kostele v Černovičkách] Malby, kterými dle všeho ozdobili kostelík v minulém věku Jesuité, zničil úplně nějaký snad malíř pokojů v naší době. (tamtéž, s. 207)

Mnozí autoři si uvědomují riziko úprav od neodborníka, a proto jsou raději, když jsou památky zachovány v původní podobě. Jan Lier komentuje stav radešínského kostela:

Na štěstí nesmiloval se nad radešínským kostelíkem od té doby nikdo více. A tak unikl šťastně osudu suchopárného zrestaurování, jež by jej bylo jistě tuctovou uniformou kancelářské pseudogotiky nebo normálního románského slohu zničilo, o všechnen jeho půvab jej olupující. (tamtéž, s. 207)

V rámci vlasteneckého charakteru díla *Čechy* je pochopitelné, že popisované stavby získávají podle některých autorů na hodnotě, pokud je jejich stavitelem Čech. To dokládá Wintrova zmínka o rakovnickém kostele:

³⁸⁷ V roce 1986 byl zámek zbořen kvůli hnědouhelné těžbě na dole Nástup.

³⁸⁸ Město Přísečnice, vyhlášené soukromou hudební školou, zaniklo kvůli výstavbě přehradní nádrže v sedmdesátých letech 20. století.

³⁸⁹ Zámček byl roku 1938 podpálen československými vojáky.

³⁹⁰ Zámek byl zbořen roku 1906.

³⁹¹ Zdíbský zámek je nyní v soukromém vlastnictví a prochází dlouhodobou rekonstrukcí, ze zámku v Brnkách je dnes zřícenina (V *Čechách* jsou líčeny jako udržované a obývané objekty).

Tu pracovaly jen české ruce a žádné cizí; rakovnický kostel, jehož ušlechtilý presbytář podobný kůru Svatojindřišskému v Praze pokládají znalci za rovnocenný s nejkrásnějšími prostory doby Karlovy, jest práce česká, naše. (tamtéž, s. 14)

Centrem zájmu většiny přispěvatelů byl folklor. Zaznamenávali místní pověsti, říkadla a písně, popisovali lidový kroj, zajímali se o dialekt, vyptávali se na obyčeje a samozřejmě si všímali lidových stavení. Již víme, že Jirásek se ve svém národopisném výzkumu profiloval na dřevěné lidové stavby. Co se týče autorů, kteří pracovali pod Jiráskovým redakčním vedením, například Bedřich Bernau píše, že „v osadě Radyni jako ve mnohých sousedních nalezneme ještě četná selská stavení dřevěná, s lomenicemi zajímavě ozdobenými“ (*Čechy X. Krušné Hory a Poohří*, s. 48). Rovněž Emanuel Fait při své cestě na Zbečno reflektuje dřevěné stavby: „Některá stavení jsou ode dřeva, roubená, nebílená, typu středočeského. Střechy nemají okolků, došky sahají po samé kraje, lomenice jsou prosté, bez kabřince, bez ozdob a příkras, jaké tak často shledáváme na severu a na východě našeho království“ (*Čechy XI. Rakovnicko, Slansko a Středočeské Meziříčí*, s. 55). Že se jedná o cenné objekty, jež jsou na ústupu, dokládá Václav Štech nebo Zikmund Winter:

[Václav Štech:] Venkovský lid na Slansku nemá dnes na sobě nic výrazného, po čem pátrá oko národopisce. Ani potuchy po kroji, ani zdání po zvláštních obyčejích a zvláštnosti mluvy – ba ani ty budovy, jež kupí se tu v obce, ničím zvláštním se nevyznačují. Jen skrovné zbytky některých sídel dávají tušiti, jakým způsobem stavělo se tu před sto a více lety ze dřeva, a co je zděno, to nese stopy úpadku stavitelství v době Josefské neb křiklavě svědčí, že u nás domy na venkově dosud stavějí se bez přihlédání k místu, bez náležitých vzorů a na mnoze bez vkusu. (tamtéž, s. 137)

[Zikmund Winter:] Takových a bezpochyby onačejších domů míval Rakovník až do surového vojenského pustošení v třicetileté válce víc [...] Na vnitřní straně domů bývaly rázovité pavlače dřevěné, na domech nahore byly otevřené půdy dřevěné, vše pro sušení chmele, z kterého staří výborně uměli pověstné a slavné své pivo vařiti. I tyto rázovité vnitřky Rakovnických domů zmizely. Škoda jich, byly tě prkna a trámy těch pavlačí a podlah vždy vkusem lidového umění řezány, zdobeny a poskytovaly brunátnou svou barvou, sluncem tak vypálenou, pohled oku vděčný a malebný. Zmizely něco přestavbami, něco ohni. (tamtéž, s. 20)

Zajímavé jsou pro nás popisy dřevěných staveb od J. V. Šimáka. Styl jeho líčení je kompromisem mezi poetickými popisy Krásnohorské a erudovanými pasážemi Aloise Jiráska:

Miloučké a usmívavé jsou vsi Ještědské již pohledem. A vejdete-li na náves, což rozjasní se oko těkajíc po sličné stavbě nízkých domků, vystrojených a zdobených jak svižná panenka!

Stavení, která ještě praděd stavěl, roubena jsou venkoncem ze dřeva; v rozích trám na trám a na čepy. Drva málo přitesávali a nebarvili, nejvýš obilili; který sedlák barvou natíral, to jistě přichytil se novotou nebo shlídl u německých sousedů. – Domky hledí čelem do dvora, bokem k návsí, přes zahrádku „před

našíma“, kde strakatí se voňavým kvítím a růžičkami. V zeleni hezky vyniká prkenná lomenice, složitá, vtipně vyřezávaná. Málo kde chybějí okénka jako srdéčka, jako tulipánky, jako kalichy. Což těch sloupků a říms divně vykrajovaných, jež dělí lomenici na čtverce a trojúhelníky, až pod převyšlý šindelový kabřinec, vybíhající v makovici. Hledíte-li k ní vzhůru, neujde vám pod kabřincem prkno „záklopi“, kam pradědeček napsal jméno své, rok založení a zbožný povzdech k Pánu Bohu, aby rodině jeho se dařilo.

Bývalo chalup, zdobených po nehledaném vkusu lidovém, pod Ještědem mnoho; zbývá sice dost, ale ubývají mentinou. Střízlivé bezpečnější zdi všude nahrazují rázovitou původnost slovanskou, a buduje-li kdo ještě ze dřeva, spokojí se prostým pobitím latěmi. (*Čechy XII. Severní Čechy*, s. 18–19)

[O stavbách ve městě Žacléř] Stavení důkladná ode dřeva, do cesty ohromných lomenic, v jichž začernalých průčelích lesknou se řezaná okénka světniček dvou až tří ponebí. Každé stavení o sobě, s uličkou vedle souseda, lomenice převislá na mocných trámech, a ty opírají se o tři až čtyři silné sloupy s příporami, divně řezané a zdobené. A co hořejšek budovy i se střechou, většinou šindelovou. (tamtéž, s. 202)

Šimák si stejně jako Jirásek všímá disproporce mezi domácími a importovanými architektonickými prvky. Architektura se tak stává národnostním ukazatelem:

Kotel, druhdy stateček vladický, je ves nevelká, rozvleklá na dél silnice, svahem dolů. Ač tu již mluví se německy, ukazuje nejen jméno, ale i sloh stavení, že nedlouho tomu, co přestal ve vsi žít slovanský. Sedlák německý staví do prosta jinak, podle způsobu starosaského. Všecky prostory má pod jednou střechou, neroubí stěny, ale vystaví kostru jich z trámů hražděných v pravém i ostrém úhlu, vyplní vepřovicemi a vymaže. A má-li stavení přece roubeno, pak stesá trámy do průřezu čtvercového, tak že stěna činí nepřetržitou, hladkou plochu, štít vyžene vysoko v ostrý roh bez okřídlení a bez kukly a všecko stavení obarví jasnou barvou, žlutou, červenou, šedou i zelenou. Ve štítu vždy bývá parádní světnička o dvou okénkách. (tamtéž, s. 20)

Odborníci na lidové stavitelství byla bezesporu Teréza Nováková. Její příspěvky se objevily ve třináctém svazku *Čech*, jenž byl věnován východním Čechům. Její pečlivé popisy věrně zachycují stav objektu, pokud může, tak stavby co nejvíce konkretizuje, všímá si datace, přepisuje nápisy, soustřeďuje se na zdobné prvky a drobné dekory:

[V České Třebové] shledáme se s oněmi dřevěnými chaloupkami přepěkných lomenic, rozmanitě vyřezávaných okének i lišt a makovic, některých i v podobě kalicha. Vynikají zvláště svou podobou a nápisy stavení čísla 273, 525, 97 a 98. Jedno z nich, č. 97. s dvěma kuklami pěkně a schválně ve své starobylosti zachované, zvláště vábí naši pozornost; jeť jak mramorová tabulka nám praví, rodným domkem spisovatele a buditele národa Jana Hýblu, jenž se tu narodil 2. září 1786. Deska zasazena v den stoletých jeho zrozenin. Na jedné z kukel pod seříznutou střechou čteme: „Pochválen buď Ježíš. Leta Páně 1781 dne 8. června tato chalupa nákladem vystavěna Jana Hible“. (*Čechy XIII. Východní Čechy*, s. 52)

[ves Přívratě] Staveníčka v celém úvalu jsou z valné většiny dřevěná, i shledáváme se zde s pravými specialitami lomenic; jich budovatelé podali přímo mistrovské kousky. Stavení č. 26. nad to vyniká i neobyčejným malováním své kukly. Na oblém jejím prkně narýsován uprostřed věnec s monogramem Kristovým a srdéčkem třemi hřeby protknutým; s obou stran věnce skáčí bujní jelínci, s jedné strany nad to ještě namalován pěkný květináč s tulipánem. Ostatní plochu „podšupu“ zaujímá nápis: „Žehnej Bůh tomu domu, vystavěl jsem nevím komu, nákladem Vaška Watmy (!) Anno Domini 1785. Měsíce 10 Oktobris Josef

Jasan, mistr.“ Jelínkové poukazují k tomu, že staveníčko tehdy, na konci minulého věku, bylo obydlím hajného. (tamtéž, s. 57)

[o domech v obci Střenice] Vedle bedněné veže kostelní hojná stavení dřevěná dodávají Střenici rázu starobylého, a přihlédneme-li blíže ku zdobným lomenicím, k jejich „vobalkám“ a „šupům“ (tak říká se tu kulaté kukle a stříšce rovně seříznuté), spatříme, že jest na nich pěkné malování a mnoho pamětihodných nápisů i letopočtů. To platí hlavně o chalupách, statky mají krovy novější. Obzvláště charakteristické jest, že se tu napořád podepisovali „mistři“ i „tovaryši“ stavby; vůbec bylo by lze z dosud zachovaných lomenic sestaviti správný obraz nejen starých rodin té které vesnice, ale i fluktuace jejich do blízkých měst a seznam všech stavitelů širého okolí i míst, kam svoji praxi chodili vykonávat. Nejbohatší malování, arabesky, zvířata, květiny, má č. 137., rovněž na č. 135. jest malba velmi jemná. (Veškeré v tomto ličení uvedené nápisy, letopočty a ozdoby lomenic sebrány jsou až na malé výjimky v letech 1892-95; možno, že některé stavení od té doby již zmizelo.)³⁹² Dále vynikají čísla 133., 131., 71.; toto poslední má i pěkný nápis: Dej Bůh štěstí tomu domu, vystavěl sem nevím komu. Náš milý svatý Floriane, ochraň nás, ať ohněm nezhyne leta Páně MDCCLXXXIX. Tedy i letopočet sto a třinácte let starý! U Šrámků jest krov z r. 1794 a jako tovaryši zapsali se Matěj Musil, Václav Kůře. [...] sotva čitelný nápis zachován na malé chaloupce, na horním konci vsi; slabikujete: „Letcha Páně 1685 rzehorz sobo(la) toto stavení nákladem vyzviženo, Jakub choness Martin Praks stawěly.“ Pod tím jakási mravoučná věta úplně mazaná, z níž zřejmý jen konec „by se zachoval všem“. (tamtéž, s. 65–66)

Není bez zajímavosti, že podle Novákové mohou dekorativní komponenty umístěné na dřevěných stavbách charakterizovat náboženskou příslušnost svého majitele:

[...] zvláště se nám zamlouvá značné množství rázovitých staveb, krásně sestavených lomenic a „podšupů“, zajímavými nápisy i hezkými malbami opatřených. Z těchto výzdob zřejmo, jak jsou Němčice a spojený s ní Člupěk osadou převážně katolickou; skoro na všech kuklách nalezneš, obyčejně uprostřed pěkného věnce, monogram Kristův, srdce třemi meči probodené, ozdobný kříž jeden aneb tři menší, na stavení blíže Dubinky namalováno i boží oko v Člupku uprostřed neobyčejně pěkného věnce červených a žlutých kvítků psáno nad křížem: „Maria Obrano!“ Avšak ani nápisů mravoučných se v obou vesnicích nenedostává; „nakladatelé“ neb „mistři“ stavby byli pravými mudrlanty. Tak přidal jeden k obvyklému „Pán Bůh žehnej atd.“ i „Všemu konec krom závisť, přej tomu, kde štěstí“. Na kukle staré hospody z r. 1788 moudře pověděno: „Čiň, co čiň, však ku konci pohlížej“. Na č. 64. jedna kukla pěkně malována a letopočtem 1791 opatřena. Jest zde i dosti pěkných makovic ze dřeva řezaných i hliněných. (tamtéž, s. 113)

Mezi další autory, již ve svých příspěvcích tematizují dřevěná stavení, patří Karel Václav Adámek, jenž ve třináctém svazku *Čech* píše:

V celku hlavní známky lidového stavitelství východočeského jsou stejny. Všude ještě převládá stavba dřevěná s lomenicemi, ale již dosti pronikají zděné stavby. Mnohé osady okolí Chrudimě nemají již ani jediné staré dřevěné stavby. Nejstarší zachované stavby jsou při horách z druhé polovice XVIII. věku dle nápisů na záklopách. Nápisy tyto jmenují stavebníky, mnohdy i tesaře, blahořečí budoucím hospodářům, stýskají na veliký náklad stavební. V mnohý nápis vložil písmák pěknou biblickou průpověď. Někdy nám taková záklopa

³⁹² Jedná se o vloženou poznámku, pravděpodobně od samotné autorky. Explicitní zmínku o tom, kdy probíhaly přípravné práce, nalezneme v *Ottových Čechách* výjimečně.

ve svém nápisu prozradí kus historie místní, jako záklopa staré školy chlumské, že r. 1793, 13. července, „vystavěna s nákladem materiálního od J. M. Biskupské Josefa Hay a rukou prací od počestné obce Chlum“ nebo na chalupě č. 6. v Milesimově nápis z roku 1794, že „ta chalupa se stavěla, když s Francouzem vojna byla“, nebo na chalupě v Jesničanech u Chrudimě (č. 13), zač bylo které obilí roku 1809. Započetí stavby statku bývalo rodinnou slavností, do základů kladeny peníze, též obrázky. Stěny starosvětských staveb bývaly roubeny ze silných přitesaných klad, skuliny byly vymechovány, maltou omítnuty a obíleny. Nad přístřeším, mírně před hořejšek stěny vyniklým, strmí lomenice. Tesaři ji všelijak dovedně lištami ozdobovali, vyřezali do ní okénka, a okřídli i záklopu dovedně urobili, pamětním nápisem ozdobili, na kuklu vztýčili makovici dřevěnou nebo též (v okolí Svratky) hliněnou. (tamtéž, s. 384–385)

Jak vyplývá z předešlých ukázek, problematice dřevěných staveb se po vzoru Aloise Jiráska věnovali i další přispěvatelé. Nesnadno rozhodnout, jak mocný vliv mělo Jiráskovo redakční působení v této věci.³⁹³ V porovnání s předešlými díly *Čech* (vyjma pátého dílu) je na obsahu 10. až 14. svazku zřejmá výraznější reflexe národopisných témat, vyšší koncentrace faktograficky laděných textů a profilace na vybrané oblasti etnografie (zejména dřevěné stavby). Význačnou sférou Jiráskových *Čech* je problematika týkající se péče o národní památky. V této souvislosti je užitečné připomenout, že Jirásek ke spolupráci přizval Z. Wirtha, jenž byl jedním ze zakladatelů památkové péče u nás a spolu s J. V. Šimákem také spoluautorem několikasvazkového *Soupisu památek historických a uměleckých*.³⁹⁴ Pokud bychom měli charakterizovat obsah těchto svazků, jedná se o populární naučné texty, jež mají laického čtenáře srozumitelnou formou poučit a motivovat ke kladnému vztahu ke své rodné zemi.

³⁹³ Pokud například srovnáme autorský styl Aloise Jiráska se stylem Bedřicha Bernaua (autora svazku *Čechy X. Krušné Hory a Poohří*, s. 64), zarazí nás při pozorném čtení zmínka o chebském kroji, ve které se často objevuje adverbium „juž“, typické pro Jiráskův autorský styl. Zdali se jedná o vsuvku, jež byla do Bernauova textu vložena redaktorem, není jasné.

³⁹⁴ Viz poznámka č. 329.

11. Závěr

Předchozí kapitoly naší práce nás provedly méně známými Jiráskovými texty, jež bychom v intencích současného pohledu na kulturní historii mohli charakterizovat jako kulturně-historické. Autor se v nich neprojevuje primárně jako beletrista, nýbrž jako dějepisec, etnograf, folklorista, kulturní historik, literární kritik a vážená osobnost českého veřejného života. Často se jedná o texty populárně naučné, jejichž cílem je přístupnou a záživnou formou poučit laického čtenáře, který nemá speciální či hlubší znalosti v daném oboru, o skutečnostech týkajících se historických osobností, událostí, jevů, zajímavostí a kuriozit. Pokud bychom se zamýšleli nad kulturně-historickou hodnotou těchto textů, zjistíme, že jsou cenné nejen svým obsahem, tedy prezentovanými tématy. Z dnešního pohledu jsou totiž i ony samy dokumentem doby, v níž vznikly (nejstarší z nich byl napsán před sto čtyřiceti sedmi lety). Tyto texty tak poskytují informace týkající se například toho, o jakých tématech se v dané době psalo a jakým způsobem byla prezentována, z jakých pramenů autor vycházel a jakých autorit se dovolával, popřípadě jaké funkce a cíle měl daný text plnit.

V úvodu naší práce jsme zvažovali možné způsoby, jak vybrané texty uchopit. První možností bylo považovat je za pouhá komplementa Jiráskových beletristických děl. Tento způsob interpretace plně korespondoval s názory obsaženými v sekundární literatuře, v níž autoři pojímali tyto texty jako doplněk, jenž vznikl v rámci přípravných prací k románu, novele či povídce. Z tohoto hlediska neměly tyto texty samy o sobě tutéž hodnotu jako ostatní Jiráskova díla. Příkladem tohoto přístupu nám může být studie Z. Nejedlého, v níž autor Jiráskovy vědecké články zařazuje do skupiny prací, které „nenáležejí v rámeček uměleckého vývoje Jiráskova“ (1901/1951, s. 206), avšak mohou doložit vědecký význam jeho historických děl (rozuměj románů). Borecký ve své monografii uvádí, že „literárně historické práce Jiráskovy buď dýší intimitou vzpomínek, buď odkrývají neznámé podrobnosti, na něž připadl při větších studiích historických a shromažďování materiálu z knih, archivů i ústního podání“ (1933, s. 318). Janáčková v souvislosti s Jiráskovými fejetony upozorňuje na přejímání motivů do obsáhlejších beletristických děl: „Co zprvu našlo místo pod čarou v novinách, později se v přepracování objevilo v náročné velké kompozici“ (1987, s. 132). Druhou možností, k níž jsme se nakonec přiklonili, je nahlížet na tyto typy textů

jako na autonomní oblast Jiráskovy tvorby. Již v roce 1921 poukazuje J. Horák ve svém příspěvku do jubilejního sborníku na význam Jiráskových národopisných studií a statí: „Pozdravujeme v Jiráskovi vzácného představitele onoho pokolení průkopníků, kteří českému národopisu razili cestu ze soumraku přežilé vědy romantické na jasný den skutečnosti, kde širokým proudem plyne mnohotvárný život našeho lidu“ (1921, s. 338). J. Krejčí, zamýšleje se v tomtéž sborníku nad Jiráskovým přínosem v oblasti literární historie, oceňoval jeho kulturně-historické články, jež přinášely zmínky o nepříliš známých osobnostech či událostech: „Zapomenutí a zapomínání vůbec u Jiráska docházejí práva“ (Krejčí 1921, s. 343). Ačkoliv tedy někteří autoři tyto typy textů registrovali, kladně ohodnotili a upozornili na jejich význam, nevyužili naplno jejich potenciálu, nýbrž z nich vyselektovali jen určitou oblast (například etnografickou, literárněhistorickou či cestopisnou). V případě, že se těmto textům věnovali souhrnně (Borecký 1933), uchýlovali se spíše k jejich evidenci s nepříliš přehledným uspořádáním. Pokud jsme tedy chtěli dát těmto textům určitý řád, bylo třeba je rozdělit do tematických oblastí (kategorií). Každou z nich jsme podrobili analýze a vyvodili z ní dílčí poznatky, jež si nyní shrneme.

V kapitole o národopisných a folkloristických textech jsme se nejprve zaměřili na Jiráskovu působnost ve formování českého národopisného hnutí. To potvrzovala zejména jeho aktivní účast na dvou důležitých akcích – Všeobecné zemské jubilejní výstavě a Národopisné výstavě československé (jako člen výboru se významně podílel na realizaci vybraných výstavních expozic).³⁹⁵ Ačkoliv jsme se v této části práce primárně nezaměřovali na jeho texty (do výkladu jsme začlenili dobový kontext ozřejmující okolnosti realizace výstav), domníváme se, že jsme dostatečně prokázali Jiráskův zájem o etnografii. V našem výkladu jsme se dále postupně zabývali jednotlivými národopisnými a folkloristickými tématy, přičemž nejproduktivnější z nich se ukázala být lidová architektura.³⁹⁶ Z našeho výkladu vyplynulo, že Jirásek byl iniciátorem odborného studia vesnických dřevěných staveb u nás, neboť svými texty výrazně přispěl k hlubšímu poznání této dosud opomíjené oblasti. Současně poukázal na význam těchto objektů a na

³⁹⁵ Horák v souvislosti s vystavovanou Českou chalupou na Všeobecné zemské jubilejní výstavě mimo jiné píše: „Rozhodlo-li se pořadatelstvo jubilejní výstavy právě pro tento typ českého domu, bylo to jistě zásluhou Jiráskovou, který jako předseda ‚Odboru pro výstavu lidového umění‘ rozvinul horlivou činnost, zaujav mezi českými národopisci místo významné“ (1921, s. 327).

³⁹⁶ Zájem o architekturu lidových staveb je možné zařadit do sféry národopisné (etnografické), rovněž však jakožto osobitý hmotný projev kultury venkovského obyvatelstva velmi úzce souvisí s folklorem.

jejich národní hodnotu. Tuto skutečnost reflektuje J. Horák v souvislosti s Jiráskovým článkem z roku 1887: „České chalupy‘ potěšily přátele národopisu jako nový doklad umělecké tvořivosti našeho lidu, nadto pak obrátily pozornost odborníků na nezpracované pole původních vzorů stavitelských“ (1921, s. 327). Mezi další texty, v nichž se Jirásek zabýval českým folklorem, patří stati o nalezených artefaktech (často s náboženskou a mystickou tematikou). O Jiráskově článku zabývajícím se čarodějnou knihou Horák píše: „Lze říci, že i tímto drobným příspěvkem Jirásek upozornil naše folkloristy na pole, tehdy málo probádané – studium kouzelných praktik, pověřivosti lidu“ (tamtéž, s. 328). V naší práci jsme si povšimli Jiráskova dvojího přístupu ke zpracování tohoto tématu, a to aktivního, který autorovi umožňoval zapojit do výkladu i své vlastní postřehy, hypotézy a názory, a pasivního, v jehož rámci pouze podal o nalezeném artefaktu stručnou zprávu. Jiráskův zájem o národopisná a folkloristická témata dokládají i články o lidových pověstech a obyčejích, do nichž neváhal zařadit i vlastní vzpomínky. Méně Jiráskových textů je věnováno lidovým řemeslům a kroji.

Mezi Jiráskovy texty příležitostně řadíme nekrology, jubilea a proslovy. Nekrology jsme rozdělili na emočně zabarvené a formální, jako určující se v tomto případě ukázal Jiráskův vztah k zesnulému a rovněž ta skutečnost, zdali se jednalo o projev písemný či mluvený (zde nacházíme zřetelný průnik s kategorií proslovů). V Jiráskových textech týkajících se jubileí se zrcadlí jeho názory na uměleckou tvorbu (*Pravdovo jubileum*), v některých z nich se projevuje snaha o korekci zažitých představ o jubilantech (M. D. Rettigová) či událostech (bělohorská bitva). Velmi často se v těchto typech textů projevují Jiráskovy osobní vztahy k vybraným osobnostem českého kulturního života. V proslovech a pozdravech autor reagoval především na významné události, jež se týkaly tuzemské politické situace. Seznámili jsme se však i s méně známými veršovanými projevy, které vznikly v době Jiráskova působení v Litomyšli. V proslovech se objevují autorovy postoje a názory, rovněž se tu setkáváme s jistou stereotypií týkající se hodnocení vybraných historických osobností, jež by měly sloužit jako vzor pro současníky. Tyto texty rovněž svědčí o Jiráskově společenském postavení (stává se například mluvčím všech československých spisovatelů).

V kapitole věnované posudkům jsme představili Jiráska jako literárního kritika. V těchto typech textů se rovněž setkáváme s autorovými názory a požadavky na uměleckou tvorbu (ať už spisovatelskou či ilustrátorskou), z nichž nejdůležitější je dokonalá znalost tématu a jeho precizní zpracování. Pokud se umělec těmito požadavky neřídil, Jirásek otevřeně, ač skryt pod pseudonymem, tento přístup zkritizoval. V případě, že bylo Jiráskovo dílo samo předmětem kritiky, autor se do diskuze s recenzentem příliš nezapojoval. Avšak pokud tak učinil, ukázal se být silným soupeřem, odhodlaným své dílo hájit a kritikovi oplatit stejnou mincí (například narážkou na nepochopení díla či devalvující ironickou poznámkou). Je zarážející, že v případě negativně zabarveného posudku od A. A. Vrzala, týkajícího se prvního dílu románové trilogie *Mezi proudy*, se Jirásek pozastavuje nad tím, že recenzent napsal svůj posudek pod šifrou (A. V.). Ve své reakci proto píše: „Kritik‘ jakýs, jenž neměl ani té odvahy, aby se podepsal plným jménem“ (Jirásek 1891b, s. 168). Avšak z předešlé kapitoly víme, že sám Jirásek uveřejnil negativně zabarvenou kritiku o vydání *Babičky* s ilustracemi K. Štapfra pod pseudonymem Josef Horák.

Kapitola zabývající se Jiráskovými texty o historických osobnostech, událostech a zajímavostech přinesla širokou škálu témat přínosných pro kulturní historii. V textech zabývajících se dílem *Babička* od Boženy Němcové se čtenář seznamuje s unikátními informacemi získanými ze svědectví pamětníků, v životopisných nástiněch vybraných osobností pak poznává předobrazy Jiráskových románových postav, jimiž se autor nechal volně inspirovat. Zvláště cenné jsou zmínky o již zapomenutých osobnostech z řad spisovatelů, herců, hudebníků a vojáků, případně o méně známých událostech (černá legie v Náchodě) či dílech (německá kniha T. Torentina a J. Ammana). Pokud Jirásek pracoval s dokumentem (paměti, deníky, úřední záznamy, kázání), postupoval metodou selekce. Vybrané pasáže parafrázoval, případně citoval v originálním znění či v českém překladu. V některých případech do výkladu aktivně zasáhl vložením poznámky, jež měla některou líčenou událost objektivizovat (v případě Velcových pamětí autor doplnil text o svědectví setníka Morice Fialky). Autor si byl velmi dobře vědom kulturně-historické hodnoty těchto pramenů, kupříkladu uvádí, že díky nekrologu J. T. Helda se čtenář dozví o pražských poměrech z konce osmnáctého a počátku devatenáctého století, deník F. Čupra pak hodnotí slovy: „Byl by sám sebou zajímavý jako dokument doby“ (Jirásek 1916b, s. 393).

Pozoruhodné informace o životě v metropoli přináší Jiráskův cyklus *Z barokové Prahy* (*V nebi, Na svatbě, Paruka, O hospodářích a obyvatelích, Pani Rosenmüllerová*) uveřejněný v Topičově sborníku. „Belletrista i kulturní historik dělí se o soubor *Z barokové Prahy*“ (1933, s. 302), píše o těchto textech Borecký. Humorně podané líčení soudních sporů pražských měšťanů připomíná Poláčkovy soudničky a odlehčeným perem jsou psány i fejetony věnované módě či staročeské domácnosti. V této kategorii Jiráskových kulturně-historických textů si nelze nevšimnout různorodosti témat, Jirásek byl schopen psát prakticky o čemkoli (ať už to byla kamna, tykání a vykání, hudba na vodě či cirkusácký život). Je pozoruhodné, že i když se jednalo o oblast, v níž nebyl fundovaným odborníkem (například lingvistika), zpracoval toto téma způsobem, který vylučoval pochybnosti o nedostatečné erudici autora.

V kapitole o cestopisných textech jsme se zabývali především Jiráskovými cestopisně laděnými fejetony, jež vznikaly na základě studijních cest, které podnikal za účelem sběru materiálu k budoucím literárním projektům. V raných textech autor velmi často popisoval své dojmy a pocity vyvolané lokacemi navštívenými v pozdních odpoledních hodinách (pozorování západu slunce z hory Bor, skalní dóm v Teplických skalách). Poeticky laděné pasáže se zde snoubily s impresionistickým popisem přírody. V tomto aspektu bychom mohli v těchto typech textů spatřovat vliv romantismu (Jirásek ve svých pamětech vzpomíná, že v mládí s oblibou četl Máchovy sebrané spisy).³⁹⁷ Na pozdějších cestopisných fejetonech vidíme zřetelný posun k vážnějším tématům. Celkově tyto texty působí střízlivěji, autor se věnuje sociálním problémům a národnostním otázkám (germanizace, hungarizace, vztah Čechů ke Slovákům). V této souvislosti se Jirásek na svých cestách zajímá i o zdejší způsob vzdělávání (pátrá, zdali je v okolí národní škola s rodným vyučovacím jazykem). Právě zájem o školský systém je u Jirásky pochopitelný i z toho důvodu, že byl od roku 1896 školním radou. Některé texty svým charakterem připomínají reportáž (autorovy rozhovory s obyvateli týkající se jejich postojů a názorů), jiné pak memoáry (zejména v případě delší časové proluky mezi absolvováním cesty a uveřejněním fejetonu). Během svých cest Jirásek věnoval pozornost i folkloru, architektuře (dřevěná

³⁹⁷ „O prázdninách po kvartě bylo pro mne událostí, když se mi dostaly do rukou Máchovy spisy. [...] Nový svět se mi Máchovým dílem otevřel a nová řeč mně zazněla, jiná nežli v básních dosud mně známých. Nedovedl jsem ji tenkrát ocenit, ale cítil jsem, že tu jiný, krásný zvuk. Mácha byl za těch prázdnin mou nejmilejší četbou. [...] ‚Máj‘, pak ‚Márinka‘, ‚Cikáni‘, ‚Křivoklát‘, mne tenkrát nejvíc uchvacovaly, zvláště ‚Máj‘ a ‚Márinka‘“ (Jirásek 1911d, s. 260–261).

obydlí, kostely) a pamětihodnostem, u nichž si všímal jejich aktuálního stavu. Na tomto základě pak vyvozoval své názory na úroveň památkové péče u nás (zpravidla ji hodnotil jako nedostatečnou).

Rozsáhlou kapitolu jsme věnovali *Ottovým Čechám*. Považovali jsme za nutné nejprve čtenáře seznámit se základními informacemi týkajícími se tohoto monumentálního díla, abychom se poté soustředili na pátý svazek sepsaný Aloisem Jiráskem. Autor při svém putování horskou krajinou obdivoval působivé vyhlídky z vrcholů hor, líčil přírodní krásy i drsný životní styl horalů. Není bez zajímavosti, že Jiráskův způsob popisu vsí a městeček, kterými při své pouti procházel, do velké míry koresponduje s požadavky kladenými lidopisným pracovníkům v monografii D. Stránské.³⁹⁸ Tento svazek rovněž poskytuje obsáhlý etnografický a folkloristický materiál, neboť se v něm autor zabýval dialektem, krojem, obyčeji, pověstmi, lidovými tanci, stravou a zejména pak lidovou architekturou (roubenými obytnými objekty, případně dřevěnými sakrálními budovami neboli církvemi). Právě svébytný ráz dřevěných staveb Jiráskovi velmi často posloužil ke komparaci s cizími, případně s převzatými vzory a byl rovněž indicií v určení původního obyvatelstva v poněmčené vsi či městě (architektonický ráz se v tomto smyslu stal jakýmsi národnostním ukazatelem). Cenné je také Jiráskovo pečlivé líčení zámeckých a sakrálních objektů, zejména jejich interiéru, jež v podstatě předznamenalo budoucí inventáře (autor věrně zachycoval podobu exponátů i jejich přesné rozmístění). Mezi prameny, z nichž Jirásek vycházel, byla i díla lokálních historiků, dnes již téměř neznámá. Autor k nim explicitně odkazoval (Roštlapilovy *Paměti města Dobrušky*, Vackův *Místopis a historie městyse Jablonného nad Orlicí* či Ludvíkovy *Památky města Náchoda*). Často se zmínil i o méně známých osobnostech českého kulturního života či o místních řemeslnících a umělcích. Pozoruhodné jsou rovněž autorovy popisy dnes již neexistujících pamětihodností. V této souvislosti se zde opět setkáváme s Jiráskovou otevřenou kritikou nedostatečné památkové péče, zahrnující chátrání objektů, nešetrné opravy a inovace, případně záměrné ničení.

³⁹⁸ Stránská, D.: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936. Tento manuál měl sloužit k vytvoření národopisného soupisu, jenž by obsahoval popis kraje (přírodní ráz, dějiny osídlení, obyvatelstvo, jeho fyzický charakter a nářečí), popis hmotné kultury lidu (popis obydlí, způsob obživy, lidový oděv, strava), sociální kultury lidu (životní styl, zvyky a pověry) a duchovní kultury lidu (pověsti, legendy, pohádky, říkadla, přísloví, hry, lidové písně, hudba, tanec).

Některé lokace popisované v pátém svazku *Čech* byly později zahrnuty do takzvané Jiráskovy horské cesty (červeně značená turistická trasa v Orlických horách). V naší práci jsme se v této souvislosti zmínili o Č. Chyském, jenž se o otevření této cesty výrazně zasloužil (mimo jiné o ní sepsal prvního cestopisného průvodce). Ačkoliv se podoba Jiráskovy horské cesty v průběhu let měnila, dodnes patří k oblíbeným turistickým trasám.

Na pátém svazku *Čech* jsme rovněž ukázali Jiráskův specifický způsob textové výstavby. Velmi často jsme se setkávali s tím, že některé pasáže autor převzal ze svých starších článků (zejména cestopisných fejetonů). V opačném případě posloužil i samotný text pátého dílu *Čech* k výstavbě textů nových. Autor si buď „vypůjčil“ některé motivy (skotácké halekání), či vybranou pasáž s minimálními úpravami plně adaptoval pro svůj budoucí článek (*Z krajiny „Babičky“*). V krajním případě jsme narazili na kuriózní situaci, kdy byly pro účely pátého svazku *Čech* převzaty s menšími úpravami vybrané pasáže ze staršího článku, které byly později znovu použity, opět s mírnými obměnami, pro stat' obsaženou v Sebraných spisech (dotyčný text tak nabyl trojí podoby). Je třeba připomenout, že s tendencí aktualizovat starší texty jejich začleněním do textů nových jsme se setkali již dříve (v kapitole 2.2 v článcích o výstavní návsi na Národopisné výstavě československé či ve 3. kapitole v souvislosti s nekrology Z. Wintra a J. Otty). Na pátém svazku *Čech* se však ona textová recyklace projevuje nejmarkantněji. Domníváme se, že na tento Jiráskův specifický způsob výstavby textu dosud nikdo důrazněji nepoukázal (Janáčková pouze reflektuje skutečnost, že některé motivy ve vybraných Jiráskových fejetonech mohly být později beletristicky zpracovány).

V další části naší práce jsme se zabývali vybranými svazky *Čech*, jež vyšly pod vedením Aloise Jiráska. Zjistili jsme, že autoři se ve větší míře věnovali národopisným tématům, mnozí z nich se po Jiráskovu vzoru zaměřili na architekturu dřevěných staveb (K. V. Adámek, B. Bernau, E. Fait, T. Nováková, J. V. Šimák, V. Štech, Z. Winter). Přispěvatelé se rovněž často zamýšleli nad problematikou památkové péče, jejíž nedostatečná úroveň měla výrazný dopad na mnohé historicky cenné objekty.

V průběhu naší práce jsme měli možnost upozornit na některé nepřesnosti uvedené v Jiráskových textech (údaj týkající se úmrtí E. Erbena, datace pamětní desky M. S. Patrčky, vročení bitvy u Hooghlede). Všimli jsme si rovněž situace,

kdy byl daný text, původně uveřejněný časopisecky, přetištěn do Sebraných spisů. Mohl tak nabývat rozličné podoby: lišit se od původní verze minimálními úpravami (*Dva staré zvyky*), doplněním o další informace (*Z čarodějné knihy, Paní kněžna*), případně se stát syntézou z více textů (*Z adamitského archivu, O českých osadách a dřevěných stavbách*).

Závěrem nezbyvá než konstatovat, že cíl této předkládané práce byl naplněn. Naším záměrem bylo především upozornit na Jiráskovy méně známé a opomíjené kulturně-historické práce. Jednalo se o obsáhlý korpus textů zahrnující fejetony, črty, stati, studie, ale i proslovy, nekrology, přání k jubileím a posudky, tedy texty příležitostné, jež nabyly kulturně-historické hodnoty ex post, tedy nikoli v době svého vzniku, nýbrž s odstupem let.³⁹⁹ Díky našemu přehledu jsme zjistili, že jako nejvíce nosné pro budoucí výzkum se ukázaly texty národopisné a folkloristické (2. kapitola), texty o historických osobnostech, událostech a zajímavostech (8. kapitola), texty cestopisné (9. kapitola) a doposud nedoceněný pátý svazek *Čech* (10. kapitola), *Hory Orlické – Stěny*, v němž se prolínají mnohá témata výše zmíněných kategorií (národopis, folklor, cestopis, zmínky o historických událostech, osobnostech a jejich dílech, zajímavosti ad.).

Domníváme se, že by bylo záslužné soustředit se na Jiráskovo působení v oblasti českého národopisu a folkloristiky. Naše práce ukázala, že Jirásek jako první upozornil na národní hodnotu lidové architektury, na její potenciál a na to, že je nezbytné ji zahrnout do národopisného bádání. Rovněž poukázal na důležitost dřevěných sakrálních objektů (církví). Dále je třeba zdůraznit Jiráskův zájem o národní památky, byl mezi prvními, již apelovali na problematiku nedostatečné památkové péče u nás, v souvislosti s nevhodně umístěnými exponáty rovněž poukazoval na důležitost zřízení městských muzeí. Svými texty folkloristickými se Jirásek zařadil mezi významné osobnosti českých i slovenských folkloristů a etnografů (sdružených například v časopise *Český lid*). Jiráskova provázanost s etnografií a folkloristikou je tedy evidentní. Do budoucího výzkumu by měly být vedle Jiráskových textů folkloristických a etnografických zařazeny rovněž vybrané práce cestopisné včetně pátého svazku

³⁹⁹ Například Jiráskův text *Pravdovo jubileum* bychom mohli v době jeho uveřejnění interpretovat jako pouhou gratulaci k výročí tehdy u čtenářů velmi oblíbeného spisovatele Františka Pravdy. S odstupem let však jméno tohoto literáta (včetně jeho literární tvorby) upadalo u veřejnosti v zapomnutí. Díky Jiráskovu textu se tak současníci mohou dozvědět o osobnosti tohoto spisovatele, jeho literárním díle a významu v době geneze Jiráskova textu; dále o Jiráskově vztahu k Pravdovi a jeho beletristické tvorbě, případně o názoru Aloise Jiráska na spisovatelskou činnost obecně (o čem, jak a pro koho psát – tedy o úkolech tehdejší literatury).

Čech. Součástí dalšího bádání by měla být i Jiráskova literární pozůstalost (zejména cestovatelské deníky a zápisníky s nákresy a poznámkami). Dále by bylo nutné do výzkumu zahrnout Jiráskovu německy psanou studii obsaženou ve čtrnáctém svazku encyklopedie *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, která by byla podrobena komparaci s ostatními autorovými texty. Na základě takto shromážděného a důkladně zpracovaného materiálu by bylo možné vytvořit základ pro budoucí publikaci, v níž by byly tyto texty vhodně uspořádány a opatřeny odborným komentářem ozřejmujícím jejich význam a hodnotu. Cílem takového výzkumu by bylo pro tyto typy textů nalézt důstojné místo v autorově literární tvorbě a tím obohatit představy o „našem Jiráskovi“, jenž by v intencích budoucího výzkumu nebyl vnímán výhradně jen jako beletrista, nýbrž i jako etnografický a folkloristický pracovník.

12. Seznam literatury

Prameny (práce A. Jiráska):

- 1874a Z osmnáctého století. In: *Pokrok* 1874, č. 249, s. 1–2 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 99–103.
- 1874b Z výletu do Prus. In: *Pokrok* 1874, č. 235, s. 1–3 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 93–98; Jirásek 2008, s. 229–238.
- 1974c V rozvalinách. In: *Souzvuk. Almanach ženské bibliotéky*. Ed. Ž. Podlipská. Praha: J. Otto, 1874, s. 24–25.
- 1875 Teplice. In: *Pokrok* 1875, č. 99, s. 1–2 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 108–112.
- 1876a Růžový palouček. In: *Pokrok* 1876, č. 202 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 113–115.
- 1876b U jezer. In: *Pokrok* 1876, č. 239; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 116–118.
- 1876c Ztracený. In: *Pokrok* 1876; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 119–123.
- 1876d Na Haltravě. In: *Pokrok* 1876, č. 281 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 124–127.
- 1876e Na Ryzemmerce. In: *Lumír* 1876, roč. 4, č. 34, s. 581.
- 1877 O staročeské domácnosti. In: *Lumír* 1877, roč. 5, č. 31, s. 495–496 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 128–131.
- 1879a Z Adamitského „archivu“. In: *Květy* 1879, roč. 1, č. 5, s. 177–184; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 7–24.
- 1879b Z třetí strany. In: *Pokrok* 1879, č. 122, 129 a 149 [pod šifrou A. J.]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 132–142.
- 1880 Z čarodějné knihy. In: *Květy* 1880, roč. 2, č. 11, s. 536–540; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 282–289.
- 1881 Proslov k slavnosti Tylově. Přetištěno in: Páta, Fr.: Nové dva veršované Jiráskovy proslovy. *Světovzor* 1931, roč. 32, č. 10, s. 82; Jirásek 1954, s. 89.
- 1882a Ze starého špalíčku. In: *Národní listy* 1882, roč. 22, č. 232, s. 1–2 [pod šifrou –ík]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 143–147.
- 1882b Dva staré zvyky. In: *Národní listy* 1882, roč. 22, č. 252, s. 1 [pod šifrou –ík]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 143–147.

- 1882c Je lidstva pokrok boj jen neustálý... In: Páta, Fr.: K jubileu Jiráskovu. Světozor 1921, roč. 21, č. 22–23, s. 28; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 90.
- 1882–1883 České paběrky o modách. In: *Národní listy* 1882–1883, roč. 22–23, č. 342 a 58–59, s. 1 a 1–2, 1 [pod šifrou –en]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 148–159.
- 1883a Uvítání. In: Páta, Fr.: Nové dva veršované Jiráskovy proslovy. Světozor 1831, roč. 32, č. 10, s. 82; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 91.
- 1883b Dějiny dvou slov. In: *Národní listy* 1883, roč. 23, č. 6, s. 1 [pod šifrou –en]; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 137–142 [pod názvem Z dějin dvou slov].
- 1885 Paběrky o českých kamnech. In: *Národní listy* 1885, roč. 25, č. 332, s. 1; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 62–67.
- 1886a Umělecké památky v Litomyšli. In: *Památní list Sokola litomyšlského* 1886; přetištěno in: *Umělecké památky v Litomyšli*. Litomyšl: Spořitelna, 1937; Jirásek 1954, s. 164–169.
- 1886b Majdalena Dobromila Rettigová. In: *Kalendář Ústřední matice školské* 1886, roč. 2, s. 81–83; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 160–163.
- 1886c Upomínka. In: *Světozor* 1886, roč. 20, č. 39, s. 618; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 25–30 [pod názvem Vzpomínka na Bohdana Jelínka].
- 1886–1887a Z Orlických hor. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 152–238.
- 1886–1887b V Kunvaldě. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 239–245.
- 1887 České chalupy a stará stavení městská. In: *Květy* 1887, roč. 9, č. 7, s. 61–67 [pod názvem České chalupy]; *Květy*, roč. 9, č. 8, 1887, s. 175–180 [pod názvem České chalupy a stará stavení městská].
- 1888a Řeč při slavnosti 25leté památky svěcení praporu „Vlastimila“ v Litomyšli dne 15. srpna 1888. Přetištěno in: *Od Trstenické stezky* 1932–33, roč. 12, s. 20–23; Jirásek 1954, s. 170–176.
- 1888b *Hory Orlické – Stěny. Čechy V*. Eds. F. A. Šubert a F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1888.
- 1889 Z dob Babičky. Ve spolku českých učitelek v Praze dne 27. března t. r. přednesl Alois Jirásek. In: *Ženské listy* 1889, roč. 17, č. 5 a 6, s. 89–91 a 117–121; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 31–48 [pod názvem Paní kněžna].

- 1891a Boženy Němcové „Babička“. Illustroval Karel Štapfer. V Praze. Nakladatel I. L. Kober. 1891. In: *Časopis Musea Království českého* 1891, roč. 65, č. 2, s. 312–313 [pod pseudonymem Jos. Horák]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 179–180.
- 1891b V 6. dílu mých „Sebraných spisů“ vyšel „Dvojí dvůr“ [...]. In: *Lumír* 1891, roč. 19, č. 14, s. 168; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 177–178 [pod názvem V 6. dílu mých „Sebraných spisů“].
- 1892a Lidové zkazky z okolí Poličského. 1. O divoženkách. 2. O větřici. In: *Český lid* 1892, roč. 1, č. 5, s. 452–453; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 290–292.
- 1892b Moravská svatba. Napsal F. Bartoš. Knihovna českého lidu. II. V Praze 1892. Nákladem F. Šimáčka. In: *Časopis Musea Království českého* 1892, roč. 66, č. 2–3, s. 342–344; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 181–182.
- 1892c František Vavák. In: *Světovzor* 1892, roč. 26, č. 46, s. 541–542; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 49–61.
- 1893a Formané. In: *Český lid* 1893, roč. 2, č. 3, s. 370–374; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 246–252.
- 1893b Milý příteli! In: *Zlatá Praha* 1893, roč. 10, č. 13–14, s. 148; přetištěno in: Jirásek *Alois Jirásek* 1954, s. 272 [pod názvem Jar. Vrchlickému k čtyřicátým narozeninám].
- 1894a Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Böhmen* (1). 14. Band. Wien: k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Hölder, 1894, s. 392–437. Dostupné z: <https://austria-forum.org/web-books/kpwde14de1894onb> [2020-03-27].
- 1894b Skotácké halekání na Náchodsku. In: *Český lid* 1894, č. 1, roč. 3, s. 8–10; přetištěno in: Jirásek 1896f, s. 148–151.
- 1894c *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Proti všem*. Sv. 19. Praha: J. Otto, 1894; Ed. L. Páleníček. Praha: SPN, 1960.
- 1895a Česká chalupa. Umění lidové na jubilejní výstavě. Napsali dr. Čeněk Zíbrt a Renáta Tyršová. V Praze 1894. In: *Osvěta* 1895, roč. 25, č. 12, s. 1127–1128 [pod šifrou A. J.].
- 1895b Starou Prahou a návsi. In: *Zlatá Praha* 1895, roč. 12, č. 19, s. 226–227; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 183–187.
- 1895c Lidové stavby. Národopisná výstava českoslovanská. In: *Osvěta* 1895, roč. 25, č. 7, s. 629–639; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 188–202.

- 1895d Několik řádek do slavnostního čísla [...]. In: *Zlatá Praha* 1895, roč. 12, č. 50, s. 590; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 273–274 [pod názvem Josefu V. Sládkovi k padesátinám].
- 1896a O českých osadách a dřevěných stavbách. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 68–97.
- 1896b Proti zlodějům. In: *Český lid* 1896, roč. 5, č. 2, s. 154–156; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 293–296.
- 1896c O českém kroji. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 98–116.
- 1896d O povaze českého lidu. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 130–136.
- 1896e O českých bájích, báchorkách a pověstech. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 117–129.
- 1896f *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896.
- 1896g Do tohoto čísla vzpomínek [...]. In: *Zlatá Praha* 1896, roč. 13, č. 15, s. 170; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 282–283 [pod názvem Sv. Čechovi k padesátinám].
- 1896h „Paní kněžna“. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa I. Skizzy a studie*. Sv. 22. Praha: J. Otto, 1896, s. 31–48.
- 1896ch Několik slov o „Psohlavcích“. In: *Kniha, ilustrovaná literární revue* 1896, č. 4, s. 113–114; přetištěno in: *Posel od Čerchova* 1921, č. 33; Jirásek 1954, s. 279–281.
- 1897a Příspěvky k dějinám českých blouznivců. 1. Píseň „O napomenutí“. 2. Adamitská listina. In: *Český Lid* 1897, roč. 6, s. 130–132; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 297–303.
- 1897b Prof. V. Vyhnis. In: *Desátá výroční zpráva cís. kral. vyššího gymnasia v Žitné ulici v Praze za školní rok 1897*. Praha: C.k. vyšší gymnasium Žitná ulice, 1897, s. 27–30; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 289–293.
- 1897c Přátelům a ctitelům zesnul. prof. Čeňka Vyhnise! In: *Národní listy* 1897, roč. 37, č. 153, s. 7.
- 1897d Pravdovo jubileum. In: *Lumír* 1897, roč. 25, č. 21, s. 251–252 [pod šifrou J.]; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 307–310.

- 1897e Z krajiny „Babičky“. K obrázkům. In: *Světobzor* 1897, roč. 31, č. 13 a 14, s. 150 a 158–159; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 203–210.
- 1897f Na Dobřanské faře. In: *Osvěta* 1897, roč. 27, č. 3, s. 255–261; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 63–76.
- 1897g Ze Slovenska. In: *Almanach dámského odboru pro Prahu ve prospěch Ústřední matice školské*. Praha: J. Otto, 1897, s. 20; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 284–285.
- 1897h Vzpomínka. In: *Morava svým maticím. Pamětní list*. Eds. Sv. Čech a J. Merhaut. Brno: Brněnská Matice školská, 1897, s. 13; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 286–288.
- 1897ch Muráš. In: *Časopis turistů* 1897, roč. 9; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 165–172.
- 1900a *Malý prorok českobrodský*. In: *Zvon 1900–1901, roč. 1, č. 1–3*, s. 4–5, 14–15, 25–26; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 39–54.
- 1900b Herecký souboj v „Boudě“. In: *Zvon 1900–1901, roč. 1, č. 13*, s. 146–148; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 55–62.
- 1901a O „Babičce“ Boženy Němcové. In: Němcová, B.: *Babička: obrazy z venkovského života*. Praha: J. Otto, 1901; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 95–103.
- 1901b Tomáš Famfule, švališer. K životopisu Mikoláše Alše. In: *Zvon 1900–1901, roč. 1, č. 48–49*, s. 565–568, 577–579; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 77–94.
- 1902 Kupka Alšových listů adresovaných skoro vesměs do Litomyšle [...]. In: *Zlatá Praha* 1902, roč. 20, č. 3, s. 27; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 294–296 [pod názvem Mikoláši Alšovi k padesátinám].
- 1903 Dva obhájci Husovi v osmnáctém století. In: *Zlatá Praha* 1903, roč. 20, č. 36, s. 422–423; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 105–115.
- 1904 Z paměti českého důstojníka. 1779–1799. In: *Zvon 1904, roč. 4, č. 20–26*, s. 269–271, 284–287, 297–299, 310–312, 325–327, 343–345, 354–356.; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 117–164.
- 1905a Z „nekrologu“ MDra Jana Theobalda Helda. In: *Zvon 1905, roč. 5, č. 25–30*, s. 387–389, 405–407, 421–423, 435–437, 453–455, 469–472; přetištěno in: Jirásek 1905b, s. 173–227.
- 1905b *Aloise Jiráka Sebrané spisy. Rozmanitá prosa II. Obrázky a studie*. Sv. 33. Praha: J. Otto, 1905.

- 1906–1907 Z pamětí samotářových. In: *Zvon* 1906–1907, roč. 7, č. 15–21 a 27–40, s. 225–227, 244–247, 261–263, 277–279, 295–297, 308–310, 321–323 a 417–419, 439–441, 453–455, 471–473, 481–483, 500–501, 517–518, 536–538, 545–547, 567–569, 583–584, 597–599, 609–611, 628–631; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 49–186.
- 1907 Jan Jiskra z Brandýsa. In: *Lidová čítanka moravská*. Ed. Fr. Bílý. Telč: E. Šolc, 1907, s. 97–102; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 230–238.
- 1908a Řeč na památku a poctu praesidenta České Akademie Dra Josefa Hlávky, proslovená o schůzi IV. třídy České Akademie dne 1. května 1908. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otta, 1913, s. 212–213.
- 1908b Panu Jaroslavu Hilbertovi. In: *Národní listy* 1908, roč. 48, č. 64, s. 4; přetištěno in: *Národní divadlo* 1953, roč. 28, č. 23, s. 19; Jirásek 1954, s. 234.
- 1908c Na Šáryšsku. In: *Kalendář Národních listů na rok 1908*, roč. 1; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 219–223.
- 1908d Kláštorisko. In: *Prémie Umělecké besedy na rok 1908*. Praha: Umělecká beseda, 1908, s. 196–199; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 224–229.
- 1909a F. Vl. Hek. In: *Zlatá Praha* 1909, roč. 26, č. 48, s. 571–573; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 189–199.
- 1909b Literární výlet před osmdesáti lety. In: *Kalendář Národních listů na rok 1909*, roč. 2; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 200–205.
- 1910a Wintrův Kampanus. In: *Zlatá Praha* 1910, roč. 27, č. 17, s. 193–195; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 253–274.
- 1910b Černá legie v Čechách. In: *Národní listy* 1910, roč. 50, č. 350, s. 1–2; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 253–264.
- 1911a Dopis Janu Ottovi. In: *Máj* 1910–1911, roč. 9, č. 38, s. 468–470; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 300.
- 1911b Řeč proslovená dne 20. srpna 1911 k slavnostnímu průvodu v Hronově přišedšímu pozdravit autora o jeho šedesátých narozeninách. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otto, 1913, s. 214–216.
- 1911c Dubno. In: *Zlatá Praha* 1911, roč. 28, č. 33, s. 389–391; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 239–252 [pod názvem Za „Bratrstvem“. Dubno] .
- 1911d *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Z mých pamětí I. Poslední kapitoly k nové kronice „U nás“*. Sv. 37. Praha: J. Otto, 1911.

- 1912a Zikmund Winter. In: *Zvon* 1912, roč. 12, č. 40, s. 625–627; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 275–283.
- 1912b Dva doplňky. In: *Božena Němcová: sborník statí o jejím životě a díle: 1820–1862*. Praha: E. Šolc, 1912, s. 13–15; přetištěno in: Jirásek 1913b, s. 206–211.
- 1912c Matouš Trenčanský. In: *Slovenská čítanka*. Praha: E. Šolc, 1912, s. 85–87; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 235–237.
- 1913a Šimová. In: *Světobzor* 1913, roč. 14, č. 1, s. 9–10; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 277–281.
- 1913b *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Rozmanitá prosa III. Obrázky a studie*. Sv. 39. Praha: J. Otto, 1913.
- 1913c *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Z mých pamětí II. V Litomyšli*. Sv. 38. Praha: J. Otto, 1913.
- 1914a Toho času honosilo se výtvarné umění u nás řadou skvělých jmen [...]. In: *Topičův sborník* 1913–1914, roč. 1, č. 7, s. 313–315, přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 251–255 [pod názvem Paní Rosenmüllerová].
- 1914b „V nebi“. Z barokové Prahy. In: *Topičův sborník* 1913–1914, roč. 1, č. 10, s. 453–459; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 256–265.
- 1914c Na svatbě. Z barokové Prahy. In: *Topičův sborník* 1914–1915, roč. 2, č. 1, s. 2–7; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 266–274.
- 1914d Z barokové Prahy. In: *Topičův sborník* 1913–1914, roč. 1, č. 7, s. 309–313; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 233–241 [pod názvem Paruka].
- 1915a Pozdrav našeho spisovatele A. Jiráska krajanům-vojínům na bojišti. In: *Jitřenka* 1915, roč. 34, č. 15, s. 229–230; *Streffleurovy Vojenské listy* 1915; přetištěno in: *Lidové noviny* 1915, roč. 23, č. 194, s. 4 [pod názvem Pozdrav]; Jirásek, 1916f, s. 341–343 [pod názvem Pozdrav českým vojínům v poli r. 1915].
- 1915b Z mladých let Husových. In: *Topičův sborník* 1914–1915, roč. 2, č. 10, s. 450–453; přetištěno in: Jirásek, 1916f, s. 323–328.
- 1915c Stará vojna. In: *Venkov* 1915, roč. 10, č. 309, s. 1 [Vánoční příloha Venkova]; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 331–336.
- 1915d Písničky. In: *Zvon* 1916, roč. 16, č. 1–7, 9–10, s. 1–4, 24–26, 36–37, 48–51, 57–59, 78–80, 89–91, 113–115, 133–138; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 7–77.

- 1915e O hospodářích a obyvatelích. Z barokové Prahy. In: *Topičův sborník* 1914–1915, roč. 2, č. 8, s. 341–346; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 242–250 [pod názvem O hospodářích a obyvatelích].
- 1916a Na památku (Janu Ottovi). In: *Ottův literární almanach* 1916; přetištěno in: *U Ottů* 1926, roč. 1, č. 3, s. 26; Jirásek 1954, s. 301–302.
- 1916b Ze starého denníku. In: *Zvon* 1915–1916, roč. 15, č. 29, s. 393–397; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 311–322.
- 1916c Po válečných stopách. In: *Národní politika* 1916, roč. 34, č. 1, s. 1–2; přetištěno in: Jirásek 1916f, s. 337–340.
- 1916d Z barokové Prahy. In: *Sborník: Čeští spisovatelé vdovám a sirotkům našich vojinů*. Ed. V. Jiřina. Praha: J. Jiřina, 1916, s. 45–47; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 238–240.
- 1916e Z knihy čarodějnické. In: *Zvon* 1915–1916, roč. 15, č. 45, s. 632 [pod šifrou J.].
- 1916f *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Písničky a jiná prosa. Obrázky a studie*. Sv. 42. Praha: J. Otto, 1916.
- 1917 Voltizér Pecivál. In: *Zlatá Praha* 1917, roč. 34, č. 24–26, s. 277–278, 294–295, 302–303; přetištěno in: Jirásek 1922b, s. 269–296.
- 1918a Dne 13. 4. 1918 v Obecním domě pražském. Přetištěno in: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směsa. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 43–47.
- 1918b Dne 16. 5. 1918 v Pantheonu Národního musea v Praze. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směsa. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 48–55.
- 1918c Dne 21. 12. r. 1918 na nádraží Wilsonově. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směsa. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 56–58.
- 1919a Pozdrav československému, sibiřskému vojsku 1919. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směsa. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 65–68.
- 1919b Vzpomínka. In: *Ročenka Národního shromáždění republiky československé* 1919, č. 1, s. 50–51; přetištěno in: Jirásek 1922b, s. 62–64 [pod názvem Ke dni 28. října 1919].
- 1919c Kterak byl K. Havlíček roku 1848 v Praze zatčen. In: *Národní listy* 1919, roč. 59, č. 253, s. 9 [Vzdělávací příloha Národních listů]; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 241–245.

- 1920a Na paměť Eduarda Vojana. In: *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směsa. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922, s. 304–309.
- 1920b O staré, bělohorské elegii. In: *Lidové noviny*, roč. 28, č. 554, s. 2; přetištěno in: Jirásek 1922b, s. 69–72 [pod názvem Ke dni 8. 11. 1920].
- 1920c Vzpomínka. Z první cesty za „Bratrstvem“. In: *Topičův sborník 1920–21*, roč. 8, č. 1, s. 1–6; přetištěno in: Jirásek 1922b, s. 310–318 [pod názvem Z první cesty za „Bratrstvem“].
- 1921a Řeč při odhalení pomníku Českých bratří na Růžovém paloučku u Litomyšle. In: *Národní listy* 1921, roč. 61, č. 167, s. 1; přetištěno in: *Od Trstenické stezky 1947–8*, roč. 23, s. 7–11; Jirásek 1954, s. 246–251.
- 1921b Z druhé cesty za „Bratrstvem“. In: *Slovenský denník* 1921; přetištěno in: Jirásek 1922b, s. 319–324.
- 1922a Fr. Wenig. Vzpomínky. In: *Lidové noviny* 1922, roč. 30, č. 129, s. 1–3; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 303–308.
- 1922b *Aloise Jiráska Sebrané spisy. Směsa. Belletrie i paměti*. Sv. 44. Praha: J. Otto, 1922.
- 1922c Vzpomínka. In: *Lumír* 1918, roč. 46, č. 1, s. 3–5; přetištěno in: Jirásek 1922, s. 299–303 [pod názvem Za Vojnarkou].
- 1924 In memoriam. In: *Sborník Žižkův 1424–1924*. Ed. R. Urbánek. Praha: Vědecký ústav vojenský, 1924, s. 1–3; přetištěno in: Jirásek 1954, s. 252–254.
- 1926 Vzpomínáme (Františka Palackého). In: *České slovo* 1926, roč. 18, č. 124, s. 2; přetištěno in: Werstad, J.: *Palackého odkaz potomstvu a osvobozenému národu*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926, s. 54; Jirásek 1954, s. 255–258.
- 1949 *Z básní Aloise Jiráska*. Ed. F. Nečásek. Praha: Jiráskův výbor, 1949.
- 1954 *Alois Jirásek – Obnovit paměť minulých dnů. Knižně dosud nevydané povídky, básně, feuilletony, vzpomínky a pozdravy*. Ed. J. Kunc. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954.
- 2008 *Za vlast a císařovnu*. Ed. E. Koudelková. Liberec: Bor, 2008, s. 229–238.

Odborná literatura:

Adámek, K. V.:

1896 Záklopy – křestními listy našich staveb lidových. Příspěvek k vesnické epigrafice z okresu hlineckého. In: *Český lid* 1894, roč. 3, s. 533–539; 1896, roč. 5, s. 351–364.

Aleš, M. a Jirásek, A.:

1947 *Aleš a Jirásek. Listy dvou přátel*. Ed. E. Svoboda. Praha: ELK, 1947.

Balík, S. – Hloušek, V. – Holzer, J. – Šedo, J.:

2011 *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: MU, Mezinárodní politologický ústav, 2011.

Bass, E.:

1940 *Čtení o roce osmačtyřicátém*. 1. díl. Praha: F. Borovský, 1940.

Blahůšek, J. – Jančár, J. (eds):

2008 *Etnologie – současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008.

Borecký, J.:

1933 *Alois Jirásek*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1933.

Brouček, S. – Pargač, J. – Sochorová, L. – Štěpánová, I.:

1996 *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, 1996.

Burke, P.:

2011 *Co je kulturní historie?* Přel. S. Pavlíček. Praha: Dokořán, 2011.

Čapka, F.:

1993 *Dokumenty a materiály ke studiu dějin Československa v letech 1848–1918*. Brno: MU, 1993.

Čech, S.:

1874 *Básně Svatopluka Čecha*. Praha: F. Urbánek, 1874.

1881a Dvě chalupy moravské. Lístek z cestovního deníku od S. Č. In: *Národní listy* 1881, roč. 21, č. 204 a 207, s. 1–2 a 1.

1881b Moravská selanka. In: *Národní listy* 1881, roč. 21, č. 305 a 316, s. 1 a 1.

Čechura, J. – Stachurová Kucrová, V. – Vlasáková, Z.:

2018 *Smiřičtí. Krátké dějiny úspěšného rodu*. Praha: NLN, 2018.

Čechy:

1883 *Čechy. Díl I. Šumava. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. F. A. Šubert, obrazovou část pořádá Karel Liebscher. Praha: J. Otto, 1883.

1884 *Čechy. Díl II. Vltava. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Eds. F. A. Šubert, F. A. Borovský, obrazovou část pořádá Karel Liebscher. Praha: J. Otto, 1884.

1886 *Čechy. Díl III. Praha. I. část. Hrad královský a Hradčany. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Eds. F. A. Šubert, F. A. Borovský, obrazovou část pořádá Karel Liebscher. Praha: J. Otto, 1886.

1888 *Čechy. Díl IV. Polabí. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Eds. F. A. Šubert, F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1888.

1890 *Čechy. Díl VI. V jihovýchodních Čechách. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Eds. F. A. Šubert, F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1890.

1892 *Čechy. Díl VII. Středohoří. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1892.

1892 *Čechy. Díl VIII. Tábořsko. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1892.

1896 *Čechy. Díl X. Krušné Hory a Poohří. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. A. Jirásek. Praha: J. Otto, 1896.

1897 *Čechy. Díl IX. Západní Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. F. A. Borovský. Praha: J. Otto, 1897.

1902 *Čechy. Díl XII. Severní Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. A. Jirásek. Praha: J. Otto, 1902.

1903 *Čechy. Díl XI. Rakovnicko, Slansko a Středočeské Meziříčí. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. A. Jirásek. Praha: J. Otto, 1903.

1905 *Čechy. Díl XIII. Východní Čechy. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. A. Jirásek. Praha: J. Otto, 1905.

1908 *Čechy. Díl XIV. Severní Čechy. Část II. Společnou prací spisovatelův a umělců českých*. Ed. A. Jirásek. Praha: J. Otto, 1908.

Černý, A.:

1896 Milostné věštby a čáry lidové. In: *Český lid* 1896, roč. 5, s. 575–576.

Čornej A. – Knápek, A. – Macek, L. – Rous, P.:

2015 *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení Mistra Jana Husa. 1415–2015*. Okrouhlice: Spolek Za záchranu rodného domu malíře Jana Zrzavého v Okrouhlici, 2015.

David, P. – Soukup, V.:

2001 *555 památek lidové architektury České republiky*. Praha: Soukup & David, 2001.

Dolenský, A.:

1910 *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. 2. vyd. Praha: Přemysl Plaček, 1910.

1934 *Slovník pseudonymů a kryptonymů v československé literatuře*. 4. vyd. Praha: A. Dolenský, 1934.

Dostál, A.:

1895 Miliontý. In: *Nový Paleček* 1895, roč. 9, č. 21, s. 166–167.

Efmertová, M. – Savický, N.:

2009 *České země 1848–1918. Díl I. Od březnové revoluce do požáru Národního divadla*. Praha: Libri, 2009.

Ehrenberger, J.:

1863 *Tataři na Moravě, anebo, Bůh svých věrných neopustí! : původní vlastenecká povídka pro mládež*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1863.

1874 *Šveda s rozbitým čelem na dvojím místě: pověst*. Praha: Cyrillo-Methodějská kněhtiskárna, 1874.

1875 *O den později: pověst*. Praha: Cyrillo-Methodějská kněhtiskárna, 1875.

1876 *Bratr Renat*. Praha: Cyrillo-Methodějská kněhtiskárna, 1876.

Erben, E.:

1866 *Děje národu českého: pro dívky*. Písek: Nákladem Zlaté knihy dívek českých, 1866.

1869 *Obrázky z dějin vlasti pro mládež sestavil Edvard Erben*. 2. vyd. Písek: vdova E. Erbena, 1869.

Etnografičeskij otdel' slavyjanskoj vystavky:

1911 *Etnografičeskij otdel' slavyjanskoj vystavky 1914 goda v Prage: Predvaritel'nyj proekt vystavočnago komiteta pri slavyjaskom Pravlenii Narodnago Češkago Soveta*. Praga: sobstvennoje izdanije, 1911.

Francek, J.:

2005 *Příběh tajné lásky. Eliška Kateřina Smiřická a její sexuální skandál*. Praha: Havran, 2005.

Frolec, V. – Vařeka, J.:

1983 (2007) *Lidová architektura*. 1. vyd. Praha: SNTL, 1983; 2. přeprac. vyd. Praha: Grada, 2007.

Grueber, B.:

1869 Dřevěné stavby v Čechách. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách* 1869, roč. 4, č. 1, s 37–41.

Hájek, V. et al.:

2001 *Lidová stavení. Opravy a úpravy*. Praha: Grada, 2001.

Hauer, V.:

1895 Selský statek ve Slezsku. In: *Český lid* 1894, roč. 3, s. 193–201; *Český lid* 1895, roč. 4, s. 8–13.

Havlíčková, L.:

2013 *Podíl Františka Soukupa na vzniku Československa*. 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Velek, Luboš.

Heidler, A.:

1921 Alois Jirásek a projevy českých spisovatelů. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 393–399.

Helfert, J. A.:

1877 O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II. In: *Časopis Musea Království českého* 1877, roč. 51, č. 2, s. 201–217.

Herzán, M.:

2018 *100 let pádů republiky*. Ústí n. Labem: AOS Publishing, 2018.

Hilbert, J.:

1908a Samota. Hra o třech dějstvích, napsal Alois Jirásek, vystavil J. Kvapil. In: *Venkov* 1908, roč. 3, č. 54, s. 1.

1908b K „Samotě“ od A. Jirásky. In: *Venkov* 1908, roč. 3, č. 56, s. 7.

Holuby, J. L.:

1921 O mojích stykoch s Čechmi v době předválečnéj. In: *Lidové noviny* 1921, roč. 29, č. 29, s. 1–2.

Horák, J.:

1921 Alois Jirásek a náš národopis. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 324–338.

Houdek, V.:

1892 Moravská kniha o zaklínání duchův. In: *Český lid* 1892, roč. 1, s. 267–273.

1893 *Hanácký grunt*. Praha: F. Šimáček, 1893.

Houska-Počátek. J.:

1895 Na národopisné výstavě. In: *Nový Paleček* 1895, roč. 9, č. 21, s. 162.

Hruška, J. F.:

1894–1895 Statek i chalupa na Chodsku. In: *Český lid* 1894, roč. 3, s. 10–22, 392–398; *Český lid* 1895, roč. 4, s. 206–213, 315–322.

Hynek, A.:

1895 *Hynkův průvodce Národopisnou výstavou československou*. Praha: A. Hynek, 1895.

Hýsek, M.:

1921 Jiráskovy básně. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 252–270.

Hýzrle z Chodů, J.:

1979 Poznamenání jízdy z Prešova skrze Špiskou zem, přes Tatranský hory a Polsko do Prahy, a jak se nám na té cestě vedlo. In: *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Ed. V. Petráčková, J. Vogeltanz. Praha: Odeon, 1979.

Chotek, K.:

1912 Projekt slovanské výstavy národopisné. Slovanské národopisné museum. In: *Česká revue* 1912, roč. 6, č. 2, s. 89–96.

Chyský, Č.:

1922 *Hory Orlické: Na Jiráskově horské cestě*. Praha: Pavel Körber, 1922.

1930 Alois Jirásek a Orlické hory. In: *Lidové noviny* 1930, roč. 38, č. 176, s. 14.

Jakubec, J.:

1895 Národopisná výstava československá. In: *Naše doba* 1894–1895, roč. 2, s. 813–821, 914–917, 999–1017, 1110–1115.

James, Ch.:

1816 *An Universal Military Dictionary, in english and french; in which are explained the terms of the principal sciences that are necessary for the information of an officer*. London: T. Egerton, 1816, s. 45d.

Janáčková, J.:

1978 *Svět Jiráskova umění*. Praha: Univerzita Karlova, 1978 (Edice Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia.).

1985 *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha: ČS, 1985.

1987 *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987.

Janáčková, J. – Hrabáková, J. (eds):

2001 *Česká literatura na přelomu století*. 2. vyd. Jinočany: H & H, 2001.

Jančár, J. – Krist, J. – Soukup, V. – Tyllner, L. – Uherek, Z. et al.:

2011 *Malý etnologický slovník*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury: Strážnice, 2011.

Janků, K.:

1908 *Bitva na Dobeníně u Náchoda 1866*. Nové Město n. Metují: Karel Janků, 1908.

Jelínek, H.:

1921 *Alois Jirásek*. Praha: F. Topič, 1921.

1947 *Zahučaly lesy. Kniha vzpomínek*. Praha: František Borový, 1947.

Ježek, J.:

1896 *Josef Myslimír Ludvík, kněz církevní a spisovatel český. K stoletým jeho narozeninám*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna, 1896.

Kabelík, J.:

1921 Alois Jirásek a Morava. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 241–251.

Kameníček, F.:

1893 Zaklínací kniha rožnovská. In: *Český lid* 1893, roč. 2, č. 674–679.

Klvaňa, J.:

1893–1894 O lidových krojích na moravském Slovensku. In: *Český lid* 1893, roč. 2, s. 18–28, 165–171; *Český lid* 1894, roč. 3, s. 421–432.

Klusáček, K. – Kovář, A. – Niederle, L. – Schlaffer, F. – Šubert, F. A. (Eds.):

1895 *Národopisná výstava československá v Praze*. Praha: J. Otto, 1895.

Kolovrat-Krakovský, Z.:

1871 *Libuše. Na rozcestí. Zmeškal hodinu*. Praha: Jarosl. Pospíšil, 1871 (Ed. Divadelní biblioteka, sv. 114).

1873 *Trosky. Tak je to na tom světě!* Praha: Jaroslav Pospíšil, 1873 (Ed. Divadelní biblioteka, sv. 123).

Koula, J.:

1884 Studie chalup. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém* 1884, roč. 19, č. 2, s. 90.

1894 Malby domků na nejjižnější Moravě. In: *Český lid* 1894, roč. 3, s. 112–122, 243–249.

1904 Sběrka historicko-archaeologická. In: *Památky archaeologické a místopisné* 1904, roč. 50, č. 21, s. 29–35.

Král, J. M.:

1827 *Průvodce po Biskupství Královéhradeckém, aneb topografické a historické popsání všech měst, městeček, panství, hradů, klášterů, statků, sídel rytířských, vesnic a zbořených hradů i s památnými událostmi jejich, v témž biskupství se nacházejících od Josefa M. Krále*. Hradec Králové: J. Pospíšil, 1827.

Krásnohorská, E.:

1873 *Ze Šumavy*. Praha: J. Otto, 1873.

Krejčí, J.:

1921 Alois Jirásek a české dějiny literární. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 339–347.

Křivanová, M. – Štěpán, L.:

2001 *Lidové stavitelství*. Hradec Králové – Pardubice: Garamon, 2001.

Křížová, A. – Pavlicová, M. – Válka, M.:

2015 *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova universita, 2015 (Etnologické studie, sv. 19).

Kunc, J.:

1952 *Soupis díla Aloise Jiráska a literatury o něm*. Praha: Národní knihovna, 1952.

Kvapil, J.:

1897 U Františka Pravdy. In: *Národní listy* 1897, roč. 37, č. 107, s. 1.

1932 *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života*. Praha: Orbis, 1932.

1937 *Projev českých spisovatelů r. 1917*. Praha: Svaz národního osvobození, 1937.

Ludvík, J. M.:

1824 Myslimír, po horách krkonošských putující. In: *Čechoslav* 1824, č. 27–30, s. 209–213, 218–223, 226–229, 233–237.

1857 *Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkův jeho*. Díl I. s. n.: Hradec Králové, 1857.

Malacka, E.:

2009 *Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století*. Brno: MU, 2009

Malach, R. – Válka, M.:

2014 *Vesnická stavební kultura*. Brno: Masarykova universita, 2014 (Etnologické studie, sv. 18).

Malota, J.:

1892 „Svatobor“ udělil cenu V. B. Třebízského opět A. Jiráskovi [...]. In: *Hlídka literární* 1892, roč. 9, č. 7, s. 276 [Rubrika Zprávy].

Moravec, J.:

2008 *Pohledy do českých dějin*. Praha: Futura, 2008.

Nákladem knihtiskárny J. Otty v Praze...:

1891 Nákladem knihtiskárny J. Otty v Praze vychází skvostně ilustrované dílo: Čechy. In: *Zlatá Praha* 1891, roč. 9, č. 4, s. 3 [příloha, inzerce].

Národopisná výstava československá v Praze, dne 23. října 1895...:

1895 Národopisná výstava československá v Praze, dne 23. října 1895. In: *Národní listy* 1895, roč. 35, č. 293, s. 5.

Národopisná výstava československá v Praze, dne 24. října 1895...:

1895 Národopisná výstava československá v Praze, dne 24. října 1895. In: *Národní listy* 1895, roč. 35, č. 294, s. 5–6.

Národopisná výstava československá v Praze 1895 (grafika):

1895 *Národopisná výstava československá*. Praha: L. J. Čech, 1895.

Nejedlý, Z.:

1901 Alois Jirásek. Psáno k 50. narozeninám 1901. In: Nejedlý, Z.: *Čtyři studie o Al. Jiráskovi*. Praha: Melantrich, 1949; Praha: Svoboda, 1951, s. 115–279.

1947 *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Praha: Okresní výbor Komunistické strany Československa, 1947; Praha: Práce, 1978.

1949 *Čtyři studie o Al. Jiráskovi*. Praha: Melantrich, 1949; Praha: Svoboda, 1951.

1950 *Tyl – Hálek – Jirásek*. Praha: ČS, 1950.

1951 *Alois Jirásek a společenský význam jeho díla*. Praha: ČS, 1951.

1958 Předmluva. In: Jirásek, A.: *Epilog*. Praha: SNKLHU, 1958, s. 10 (Edice Aloise Jiráska Odkaz národu, sv. 32).

1960 *Doslovy k souboru spisů Aloise Jiráska „odkaz národu“*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960.

1975 *Má vlast. Symfonie doby, života a díla*. Kabinet Zdeňka Nejedlého. Ed. J. Dvořák. Praha: Odeon, 1975 (Paměti. Korespondence. Dokumenty. Svazek 55) [zejména kapitola Alois Jirásek jako kronikář svého lidu].

Niederle, L.:

1912 Projekt slovanské výstavy národopisné. In: *Česká revue* 1912, roč. 6, č. 1, s. 1–13.

Novák, J. V.:

1891 Al. Jirásek: Mezi proudy. Tři historické obrazy. I. Dvojí dvůr. Sebraných spisů díl VI. Nakladatel: J. Otto. V Praze 1891. In: *Literární listy* 1891, roč. 12, č. 11, s. 190–191.

Novák, A.:

1930 Alois Jirásek a židovství. In: *Lidové noviny* 1930, roč. 38, č. 180, s. 1–2.

Nováková, T.:

1890 *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku: příspěvek k poznání kultury lidu českého*. Olomouc: Kramář a Procházka, 1890.

1896 O lomenicích statků, chalup a baráků na Litomyšlsku, o nápisech a ozdobách na nich. [Stat' pův. psána r. 1893]. In: *Český lid* 1896, roč. 5, s. 550–559.

1903 *Východočeské lomenice*. Praha: Národopisná společnost československá, 1903.

Nováková, T. – Prousek, J.:

1889 Pod českou střechou. In: *Kalendář paní a dívek českých*. Praha: F. B. Batovec, 1889, s. 22–39.

Páta, F.:

1921a Bibliografie Jiráskova díla. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 477–505.

1921b K jubileu Jiráskovu. *Světobzor* 1921, roč. 21, č. 22–23, s. 28.

1931 Nové dva veršované Jiráskovy proslovy. *Světobzor* 1931, roč. 32, č. 10, s. 82.

Pešat, Z.:

1993 heslo Alois Jirásek. In: *Lexikon české literatury – Osobnosti, díla, instituce, 2/I H–J*. Ved. red. V. Forst. Praha: Academia, 1993, s. 543–549 [pod šifrou zp].

Peška, B.:

1850 *Gratulant, čili, Ouplná sbírka přání*. Praha: Vojtěch Preissler, 1850.

Pohádková komisse lit. a řeč. spolku Slavie:

1879 *Navedení pro sběratele*. 2. vyd. Praha: Slavie, 1879.

Pohřeb profesora Vincence Vyhnise:

1897 Pohřeb profesora Vincence Vyhnise. In: *Národní politika* 1897, roč. 15, č. 85, s. 3.

Pocta původci manifestu českých spisovatelů...:

1917 Pocta původci manifestu českých spisovatelů... In: *Lidové noviny* 1917, roč. 25, č. 160, s. 2 [ranní vydání].

Porady o vyrovnání česko-německém:

1890 *Porady o vyrovnání česko-německém: souborné vydání protokolů o lednových konferencích a poradách klubů poslaneckých dne 26. února v Praze*. Praha: Hlas národa, 1890.

Pražák, A.:

1921 Alois Jirásek a Slovensko. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 216–240.

President Masaryk...:

1918 President Masaryk v hlavním městě československé republiky. In: *Národní politika* 1918, roč. 36, č. 304, s. 1.

Prousek, J.:

1895 *Dřevěné stavby starobyle roubené a lidový nábytek v severo-východních Čechách*. Praha: F. Šimáček, 1895.

Rieger, F. L. – Tilšer, F. – Bráf, A.:

1890 *O úmluvách vídeňských*. Praha: nákl. vl.: 1890.

Rodnému městu: slavnostní spis...:

1887 *Rodnému městu: slavnostní spis na počest' stoleté upomínky narození českého spisovatele Michala Siloráda Patrčky, rodáka solnického: vydán v den odhalení desky pamětní 21. srpna 1887.* Solnice: Redakcí a nákladem Patrčkova družstva, 1887.

Rýgr, P.:

2011 *Hory Orlické: na Jiráskově horské cestě: (ještě po devadesáti letech).* Pardubice–Přibyslav: Lithos pro Knihovničku Rodinného výčepu v Přibyslavi, 2011.

Sak, R.:

2003 *Rieger: konzervativec nebo liberál?* Praha: Academia, 2003.

Salcman, K. B.:

1824 *Račinka aneb poukázání k nerozumnému vychovávání dětí.* Př. N. Vaněk. Hradec Králové: J. J. Pospíšil, 1824.

Severa, M.:

2015 *Vrchnostenská správa a její vztah vůči nekatolickému obyvatelstvu na vybraných panstvích východních Čech od vydání Tolerančního patentu do zániku patrimoniální správy (1781–1848).* 2015. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, katedra pomocných věd historických a archivnictví. Vedoucí práce Sixtus Bolom-Kotari.

Schulz, F.:

1888 Čechy, redakcí F. A. Šuberta, F. A. Borovského a bratří Liebscherův, nákladem J. Otty v Praze. Díl V. sešit I.; celého spisu sešit 74. In: *Zlatá Praha* 1888, roč. 5, č. 33, s. 526 [pod šifrou F. S.].

Sílová, Z.:

2013 *Komedianti na české scéně. Od divadla k filmu.* Praha: Kant, 2013.

Slovanský bazar na Žofíně:

1890 Slovanský bazar na Žofíně. In: *Národní listy* 1890, roč. 30, č. 131, s. 3.

Slovanský bazar na Žofíně:

1890 Slovanský bazar na Žofíně. In: *Zlatá Praha* 1890, roč. 7, č. 28, s. 334.

Stránská, D.:

1936 *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936.

Sturm, A.:

1931 *Alois Jirásek*. Praha: Státní nakladatelství, 1931.

Sychra, M. J.:

1825 *Prípodobnēj, nimiž mnohau spasytedlnau prawdu mládeži w rozmlauwánjch přednássj Mateg Joz. Sychra*. Hradec Králové: J. H. Pospjssil, 1825.

Šimák, J. V.:

1897 O králi Marokánu. In: *Český lid* 1897, roč. 6, s. 37.

Škabrada, J.:

1978 Objev a zánik domu č. p. 22 z Živohošti. In: *Český lid* 1978, roč. 65, č. 4, s. 233–238.

Škabrada, J. – Ebel, M.:

2016 *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech*. II. Praha: Argo, 2016.

Škabrada, J. – Voděra, S.:

1975 *Vesnické stavby a jejich úprava*. Praha: SNL, 1975.

Šolc, V.:

1872 *Prvosenky*. 2. vyd. Praha: I. L. Kober, 1872.

Štapfer, K.:

1890 Slovanský bazar na Žofíně: Česká chalupa. In: *Zlatá Praha* 1890, roč. 7, č. 28, s. 332 [ilustrace].

1890 Slovanský bazar na Žofíně: Česká chalupa (Vnitřek.). In: *Zlatá Praha* 1890, roč. 7, č. 28, s. 333 [ilustrace].

Touc, J. [pseudonym A. Jíl]:

1927 *Alois Jirásek. Výklad jeho díla k pětasedmdesátinám mistrovým*. Praha: Československá obec sokolská, 1927 (Ed. Sokolská osvěta, sv. 18).

Trnobranský, V. V.:

1883 *Sebrané spisy II. Deklamovánky a básně drobné*. Praha: V. V. Trnobranský, 1883.

Tyršová, R.:

1892 České lidové vyšívání na zemské jubilejní výstavě. In: *Český lid* 1892, roč. 1, s. 4–16, 143–155.

1895 O pěstování národního vyšívání. In: *Český lid* 1895, roč. 4, s. 42–49.

Vacek, F. A.:

1831 *Mjstopis a Hystorye Městyse Gabloného nad Orličkau w Chrudimském kragi na panstwj Landsskronském*. Praha – Hradec Králové: J. H. Pospíšil, 1831.

Válka, M.:

2011 *Sociokulturní proměny vesnice*. Brno: Masarykova univerzita, 2011 (Etnologické studie, sv. 8).

Vážný spor...:

1891 Vážný spor rozvinul se mezi „Hlídkou literární“ a romanopiscem Al. Jiráskem [...]. In: *Čas* 1891, roč. 5, č. 22, s. 347–348.

Veselý A.:

2015 *Dramatik František Adolf Šubert*. Ed. M. Kučera. Praha: Karolinum, 2015.

Vopravil, J.:

1973 *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře (anagramů, kryptonymů, značek, jmen původních, přijatých, dvojíých, polatinštělých atd.)*. Praha: SPN, 1973.

Vrzal, A. A.:

1891a Al. Jiráskova Sebrané spisy. Díl II. „Mezi proudy.“ Tři histor. obrazy. I. „Dvojí dvůr.“ Nakl. J. Otto. Str. 402. Seš. 47–59. Po 32 str. 15 kr. In: *Hlídky literární* 1891, roč. 8, č. 5, s. 169–177 [rubrika Posudky] [pod šifrou A. V.].

1891b A. Jiráskova „Dvojí dvůr.“ In: *Hlídky literární* 1891, roč. 8, č. 7, s. 294–296 [Dodatky] [pod šifrou V.]

1891c Al. Jiráska Sebrané spisy. V Praze 1890 Nakl. J. Otto. Seš. 40.–46. po 32 str. 15 kr. „Poklad.“ Histor. obraz z minulého století. Str. 218. In: *Hlídka literární* 1891, roč. 8, č. 1, s. 26–27 [rubrika Posudky] [pod šifrou A. V.].

Vyhlídal, Z.:

2002 *Obrozenecký spisovatel Matěj Josef Sychra. Život a dílo*. Tišnov: Sursum, 2002.

Wiehl, A.:

1883a O české chaloupce a památkách našich vůbec. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém* 1883, roč. 18, č. 1, s. 53–54 [rubrika Rozmanitosti] [pod šifrou A. W.].

1883b Průpovídky na stavbách. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém* 1883, roč. 18, č. 1, s. 58 [rubrika Rozmanitosti] [pod šifrou A. W.].

1891 *Česká chalupa na Zemské jubilejní výstavě*. Praha: B. Grund – V. Svatoň, 1891.

Winter, Z.:

1901 Aloisu Jiráskovi a o něm. In: *Zlatá Praha* 1901, roč. 18, č. 42–43, s. 497–499.

Wirth, Z.:

1910 *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Sv. XXXIV. Politický okres Náchodský*. Praha: Nákladem Archaeologické kommisie při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910.

Zíbrt, Č.:

1889 *Myslivecké pověry a čáry za starých časů v Čechách. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Písek: V. Šimek, 1889.

1892 *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha: J. R. Vilímek, 1892.

1895a *Česká chalupa*. In: *Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze*. Praha: Nákladem Výkonného výboru Všeobecné zemské jubilejní výstavy, 1893–1895, s. 631–643.

- 1895b Dřevěné kostelíky v českých zemích. In: *Český lid* 1895, roč. 4, s. 139–144.
- 1895c Dřevěné zámky v Čechách a na Moravě. In: *Český lid* 1895, roč. 4, s. 291–294.
- 1897a Murko M. Národopisna razstava českoslovanska v Pragi l. 1895. In: *Český lid* 1897, roč. 6, s. 388.
- 1897b Příspěvky k dějinám českých blouznivců náboženských. I. Píseň o svatbě krále marokánského. In: *Český lid* 1897, roč. 6, s. 35–36.
- 1921 Ze vzpomínek na A. Jiráska. In: *Alois Jirásek – Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Ed. M. Hýsek. Praha: J. Otto, 1921, s. 457–459.

Další zdroje:

Česká národopisná společnost. [online]. Dostupné z: <http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/o-nas> [2020-04-07].

Český hudební slovník portálu Centra hudební lexikografie při Ústavu hudební vědy FF MU. [heslo: Losy, Jan Antonín hrabě z Losinthalu]. [online]. Dostupné z: https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictinary&task=record.record_detail&id=251 [2020-05-07].

Český lid. Praha: F. Šimáček, 1892-1914, 1924-1932. [online]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/knav/periodical/uuid:aa71ce11-4611-11e1-8d1f-005056a60003> [2020-04-07].

Dům V nebi. [online]. Dostupné z: https://www.geocaching.com/geocache/GC6H3VY_zmizela-praha-stare-mesto-1?guid=fc4ba039-725e-4566-810f-b0c7bc225072 [2020-05-22].

Fondy (sbírky) Regionálního muzea v Litomyšli (Pecival František). [online]. Dostupné z: <http://badatelna.eu/fond/166683/> [2020-05-22].

Historická šlechta. Rod Bubna-Litic. [online]. Dostupné z: <https://www.historickaslechta.cz/prehled-rodu/bubna-litic/> [2020-05-22].

Historie Regionálního muzea v Litomyšli. [online]. Dostupné z: <http://www.rml.cz/cs/muzeum/historie.html> [2020-05-22].

Jak se bydlelo v dobách Marie Terezie. [online]. Dostupné z: <https://www.rdrymarov.cz/novinky-a-akce/jak-se-bydlelo-v-dobach-marie-terezie> [2020-04-03].

Moravská zemská knihovna. [online]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk> [2020-05-22].

Národopisný sborník československý. Roč. 1897-1905. [online]. Dostupné z: <http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/virtualni-badatelna/digitalizovane-casopisy/item/83-narodopisny-sbornik-ceskoslovensky> [2020-04-07].

Online katalog Národní knihovny ČR. [online]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=nkc [2020-05-21].

Památky archeologické a místopisné. Praha: Archeologický sbor Musea Království českého, 1878-1913. [zejm. roč. 1887-1892 pod ved. J. L. Píče].

[online]. Dostupné z: <http://kramerus5.nkp.cz/periodical/uuid:be359a80-ce5a-11e4-9c07-5ef3fc9bb22f> [2020-04-07].

Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945. [online]. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/cs/ceska-literarni-bibliografie/retrospektivni-bibliografie> [2020-05-22].

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů. [online]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php> [2020-05-22].

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Česká literární bibliografie – Databáze českých literárních osobností. [online]. Dostupné z: <http://clo.ucl.cas.cz/> [2020-12-12].

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Česká literární bibliografie – Databáze českých literárních osobností. Heslo: Erben, Edvard. [online]. Dostupné z: http://clo.ucl.cas.cz/index.php?win=detail2&jmeno=erben&id=4864&fbclid=IwAR3gV7v5Uz_Tz8gbICFMUSbMFpeuaZfCuOtz32uztZ0ZeOyvzwPbnczWyi8 [2020-12-12].

Zámek Ahnikov. [online]. Dostupné z: <http://www.castles.cz/zamek-ahnikov/> [2020-05-25].

Zámek Brnky. [online]. Dostupné z: <https://prazdnedomy.cz/domy/objekty/detail/685-zamek-brnky> [2020-05-25].

Zámek v Christianstale (kristiánovský panský dům). [online]. Dostupné z: <http://www.jizersketicho.cz/kristianov/> [2020-05-25].

Zámek Krchleby. [online]. Dostupné z: <http://www.krchleby-kh.cz/zamek-krchleby/ms-1203/p1=1203> [2020-05-25].

Zámek Zdiby. [online]. Dostupné z: https://www.hrady-zriceniny.cz/hrad_zdiby.htm [2020-05-25].

Zaniklá obec Přísečnice. [online]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=76> [2020-05-25].

Anotovaný jmenný rejstřík

- ADÁMEK Karel Václav, 1868–1944, literární a kulturní historik, muzejní a kulturní pracovník, advokát, publicista, přispěvatel do *Ottových Čech*: 132, 138, 146, 158
- AKSAMIT Z LIDEŘOVIC Petr, †1458, zeman, husitský hejtman a vojevůdce, zahynul v bitvě proti Maďarům u Šarišského Potoka: 92, 93, 94
- ALEŠ Mikoláš, 1852–1913, malíř, kreslíř a ilustrátor: 9, 49, 50, 67, 79, 88, 90, 97, 99, 158
- AMMAN Jost, 1539–1591, švýcarsko-německý kreslíř, grafik, rytec, ilustrátor, malíř, překladatel, editor: 80, 143
- ARBES Jakub, 1840–1914, básník, prozaik, dramatik, redaktor, publicista, překladatel, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99
- BARTOŠ František, 1837–1906, etnograf, lingvista a pedagog: 59, 60
- BAYER Pavel Ignác, 1658–1733, architekt a stavitel. Projektoval církevní, šlechtické i měšťanské stavby: 75
- BELLMANN Karel, 1783–1856, jeden z nejvýznamnějších českých zvonařů první poloviny 19. století: 108
- BERCHTOLD Leopold hrabě, 1863–1942, šlechtic, diplomat, politik, státník: 70
- BERNAU Bedřich, 1849–1904, publicista, regionální historik, cukrovarník, přispěvatel do *Ottových Čech*: 132, 134, 136, 146
- BIELSKI Marcin, 1495–1575, polský voják, historik a kronikář: 85
- BLAZIA Eliáš František, syndikus Karlo-Ferdinandovy univerzity, prokurátor: 69
- BORECKÝ Jaromír, 1869–1951, literární a hudební kritik, literární historik, překladatel, prozaik, básník, bibliograf: 5, 140, 141, 144, 158
- BOROVSKÝ František Adolf, 1852–1933, básník, publicista, kulturní historik, redaktor *Ottových Čech*: 14, 132
- BOTTO Július, 1848–1926, historik a pedagog: 96, 97
- BRACHTL Antonín, 1855–1921, litomyšlský bibliotékář: 76, 78
- z BRATŘIC Jan Jeník, 1756–1845, rakouský důstojník, vlastenec a sběratel: 70, 78, 82
- BRUNŠVICKÝ Friedrich Vilém vévoda, 1771–1815, vévoda brunšvický a lüneburský, kníže olešnický a bernstadtský, padl v bitvě u Quatrebras: 83

- z BUBNA Heřman, †1602, šlechtic, bojoval v tureckých válkách, jako trofej přivezl do Čech lví kůži, na níž se nechal uložit do hrobu: 101
- BURKE Peter, *1937, historik, profesor, autor knih z oblasti kultury, antropologie a sociálních dějin: 7, 10, 158
- Z CARIGHMAIN WALLIS Josef Fratišek hrabě, 1767–1818, rakouský státník a úředník: 83
- CELBOVÁ Krista, †1891, kamarádka z dětství Boženy Němcové, jedna z postav *Babičky*: 66
- ČECH Svatopluk, 1846–1908, básník, prozaik, redaktor a novinář: 22, 23, 49, 50, 158
- ČUPR František, 1821–1882, filozof, pedagog a politik: 75, 143
- DANIELIS Otto, †1895, litomyšlský děkan, předseda zpěváckého spolku Vlastimil: 31, 32
- DOBROVSKÝ Josef, 1753–1829, literární historik a kritik, jazykovědec, slavista, bohemista, orientalista, teolog, publicista, editor: 91
- DOLENSKÝ Antonín, 1884–1956, výtvarný a literární historik, knihovník, pedagog, publicista, editor, autor *Slovníku pseudonymů v české a slovenské literatuře* a *Slovníku pseudonymů a kryptonymů v československé literatuře*: 10, 160
- EHRENBERGER Josef, 1815–1882, katolický kněz a spisovatel. Jeho vlastenecké povídky byly mravoučné, odehrávající se ve venkovském prostředí. Zaznamenával i místní pověsti (např. *Šveda s rozbitým čelem na dvojím místě* z roku 1874): 108, 160
- EMLER Josef, 1836–1899, historik, archivář, redaktor, editor, pedagog: 45, 78
- ERBEN Edvard, 1834–1867, pedagog, autor dějepisné i zeměpisné literatury a článků. Inicioval vydání edice pro mládež *Zlatá kniha dívek českých*: 108, 146, 160
- ERBEN Karel Jaromír, 1811–1870, básník, prozaik, dramatik, historik, editor, archivář, jazykovědec, překladatel, sběratel lidových pověstí a pohádek: 36, 37, 101
- FAIT Emanuel, 1854–1929, publicista, překladatel, jazykovědec, pedagog, etnograf, geograf, přispěvatel do *Ottových Čech*: 132, 134, 136, 146
- FAMFULE Tomáš, †1876, strýc M. Alše, válečný vysloužilce, byl předobrazem postavy Baltasara Užďana v Jiráskově románu *Skaláci*: 66, 67

FELCMAN Jan, 1849–1915, amatérský archeolog, ředitel cukrovaru v Zákolanech, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99, 107, 132

FIALKA Moric, 1809–1869, důstojník, překladatel a žurnalista: 74, 143

FRANTIŠEK JOSEF I., 1830–1916, císař rakouský, král český a uherský, v letech 1848–1916 byl panovníkem rakousko-uherské monarchie: 12, 107

GERSTNER Karel, †1849, jenišovický lokalista, katolický duchovní, autor spisu o východočeských sektářích *Von den Religionsschwärmern oder Fanatiker in Böhmen*, některé z jeho rukopisů byly vydány tiskem K. V. Adámkem: 32, 33, 36

GOTTWALD Klement, 1896–1953, komunistický politik, v letech 1948–1953 československý prezident: 54

GRIMM Friedrich Melchior, 1723–1807) – spisovatel, literární a umělecký kritik, diplomat, přítel J. J. Rousseaua a D. Diderota: 81, 82

GRUEBER Bernhard, 1807–1882, německý architekt působící v Čechách, historik umění, profesor architektury na Akademii výtvarných umění v Praze, autor článku *Dřevěné stavby v Čechách* (1869): 23, 25, 128, 130, 161

GUTH-JARCOVSKÝ Jiří Stanislav, 1861–1943, prozaik, překladatel, pedagog: 117

HABSBURKÝ Ladislav [Ladislav Pohrobek], 1440–1457, uherský a český král: 68

HAVLÍČEK BOROVSÝ Karel, 1821–1856, básník, literární kritik, novinář, překladatel, redaktor, politik: 77, 78

HAYDN Johann Michael, 1732–1809, rakouský hudební skladatel, autor mešní písně *Hier liegt vor Deiner Majestät* (Zde v zkroušenosti padáme): 89

HEK František Vladislav, 1769–1847, spisovatel, skladatel, překladatel, kupec a národní buditel: 66, 68, 69, 91, 108

HELD Jan Theobald, 1770–1851, lékař, primář, hudebník, zpěvák a skladatel: 71, 72, 108, 143

HELFERT Josef Alexander, 1820–1910, právník, historik a politik: 26, 31, 33

HELLER Servác, 1845–1922, novinář, spisovatel a politik, autor cestopisných knih *Život na Rusi* (1868) a *Národové jižní Afriky* (1869): 16, 98

HERITES František, 1851–1929, básník, prozaik, dramatik, publicista, redaktor, lékárník, přispěvatel do *Ottových Čech*: 98

- HEROLD Eduard, 1820–1895, malíř, ilustrátor, spisovatel, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99
- HEYDUK Adolf, 1835–1923, básník, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 98, 99, 101
- HILBERT Jaroslav, 1871–1936, prozaik, dramatik, publicista, redaktor, divadelní kritik: 61, 64, 65, 162
- HLÁVKA Josef, 1831–1908, zakladatel a prezident České akademie pro vědy a umění, architekt, politik a mecenáš: 46, 47
- HOBLOVÁ Barbora, 1852–1923, sběratelka, vydavatelka, folkloristka, přispěvatelka do *Ottových Čech*: 40, 132
- z HOHENZOLLERN-HECHINGEN Maria Paulina Luisa, 1782–1845, dcera vévody Petra Birona, sestra Kateřiny Vilemíny Zaháňské: 72
- HOLEČEK Josef, 1853–1929, básník, prozaik, publicista, redaktor, vydavatel: 98
- HOLUBY Jozef Ľudovít, 1836–1923, folklorista, botanik, spisovatel, protestantský kazatel a farář: 96, 162
- HORÁK Jiří, 1884–1975, etnograf, folklorista, pedagog, slavista, jazykovědec, diplomat: 5, 141, 142, 143, 162
- HOSTINSKÝ Otakar, 1847–1910, estetik, hudební a divadelní teoretik, profesor: 26
- HOUDEK Vítězslav [vl. jm. Viktor Houdek], 1856–1916, básník, prozaik, publicista, překladatel, autor díla *Hanácký grunt* (1893): 21, 35, 162
- HRAŠE Jan Karel, 1840–1907, historik, archeolog a pedagog: 108
- HUNYADI János [Jan Huňady], †1456, šlechtic, vojevůdce: 68
- HUNYADI Matyáš I. [Matyáš Korvín], 1443–1490, král uherský a český, rakouský vévoda: 85
- z HVOZDNA Ctibor, zeman, sympatizant Husova učení, signatář *Stížného listu české a moravské šlechty proti upálení Mistra Jana Husa*, postava Jiráskovy románové trilogie *Proti všem*: 8
- HYNAIS Vojtěch, 1854–1925, malíř: 99
- HÝZRLÉ Z CHODŮ Jindřich, 1575–1665, šlechtic, císařský důstojník a dvořan: 94, 163
- CHITTUSSI Antonín, 1847–1891, malíř, krajinář: 99

- CHYSKÝ Čeněk, 1877–1952, historik, pedagog a popularizátor českého turistického hnutí. Autor historických, architektonických a turistických textů: 117, 118, 119, 146, 163
- JAKUBEC Jan, 1862–1936, literární historik a kritik, profesor, děkan, autor *Dějiny literatury české* (1911, přeprac. vyd. 1929 a 1934): 22, 24, 163
- JANÁČKOVÁ Jaroslava, *1930, literární historička, pedagožka, editorka: 5, 140, 146, 163
- JELÍNEK Bohdan, 1851–1874, básník, prozaik, úředník: 44, 48
- JELÍNEK Hanuš, 1878–1944, básník, literární historik a kritik, divadelní a výtvarný kritik, pedagog, překladatel, redaktor: 5, 56, 164
- z JENŠTEJNA Jan, 1348–1400, šlechtic, duchovní, pražský arcibiskup, politik: 61, 62
- JIRÁSKOVÁ Ludmila, 1885–1973, dcera Aloise Jiráska: 94
- JIRUŠ Bohuslav, 1841–1901, šlechtic, lékař, botanik: 71
- JISKRA Z BRANDÝSA Jan, 1400–1469, válečník a diplomat: 66, 68, 69, 92, 95, 96
- z JOANELLI Markus Bernard, 1671–1739, radní Starého Města pražského a velkostatkář. V roce 1709 nechal zhotovit sochu sv. Vojtěcha na Karlově mostě: 75
- JOSEF II., 1741–1790, císař Svaté říše římské, král uherský a král český, markrabě moravský, arcivévoda rakouský: 20, 31, 59, 78, 127
- KAFKA Josef, 1858–1929, překladatel, přírodovědec, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99, 108, 132
- KALIVODA František, 1824–1858, malíř, kreslíř, litograf: 22
- KAMENÍČEK František, 1856–1930, historik, pedagog: 34, 35, 164
- KLAPÁLEK František, 1863–1919, entomolog, spisovatel a přispěvatel do *Ottových Čech*, byl Jiráskovým žákem na litomyšlském gymnáziu: 99, 107, 132
- KLECANDA Jindřich, 1891–1901, historik, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99
- KOLOVRAT-KRAKOVSKÝ Zdeněk hrabě, 1836–1892) – historik, politik a autor dramát (zejména veseloher): 108, 164
- KOMENSKÝ Jan Amos, 1592–1670, spisovatel, teolog, zakladatel novodobé pedagogiky: 92

- z KÖRÖSPATAKU KÁLNOKY Gustav Sigmund, hrabě 1832–1898, šlechtic: 73
- KOULA Jan, 1855–1919, architekt, muzejník, etnograf a kreslíř: 14, 20, 23, 24, 40, 99, 102, 164
- KRÁL Josef Mirovít, 1789–1841, básník, prozaik, překladatel, katolický kněz, autor vlastivědného díla *Průvodce po Biskupství Královéhradeckém, aneb topografické a historické popsání všech měst, městeček, panství, hradů, klášterů, statků, sídel rytířských, vesnic a zbořených hradů i s památnými událostmi jejich, v témž biskupství se nacházejících* (1827): 91, 165
- KRÁSNOHORSKÁ Eliška, 1847–1926, prozaička, básnířka, dramatička, libretistka, překladatelka, redaktorka, autorka provolání *Čechoslované*, přispěvatelka do *Ottových Čech*: 16, 98, 100, 130, 131, 136, 165
- KREJČÍ Jan, 1868–1942, literární historik, pedagog, germanista, překladatel: 5, 141, 165
- KRIŽKO Pavel, 1841–1902, spisovatel, historik, archivář a pedagog: 96
- KUNC Jaroslav, 1912–1983, literární vědec, bibliograf, publicista, knihovník, redaktor, editor, autor *Jiráskovy bibliografie*: 9, 10, 24, 90, 99, 165
- LAŽANSKÝ Vladimír hrabě, 1857–1925, advokát a politik. U veřejnosti byl oblíben pro své vlastenecké smýšlení: 16
- LEVÝ Václav, 1820–1870, sochař: 73
- LIEBSCHER Adolf, 1857–1919, malíř: 99, 102
- LIEBSCHER Karel, 1851–1906, malíř, krajinář, ilustrátor, vedl obrazovou část *Ottových Čech*: 99, 102
- LIER Jan, 1852–1917, prozaik, dramatik, překladatel, divadelní a výtvarný kritik, dramaturg, knihovník, úředník, přispěvatel do *Ottových Čech*: 132, 134, 135
- z LISOVA ŠPAŇOVSKÝ Mikuláš, †1524, hejtman uherského krále Matiaše I. Korvína: 85
- z LITOMYŠLE Mouřenín Tobiáš, 1555– kolem 1625, spisovatel, dramatik, překladatel a knihtiskař: 36
- LOSERTH Johann, 1846–1936, historik. Napsal několik spisů zabývajících se husitským hnutím: 61, 62, 63
- LOSÝ Jan Antonín, hrabě z Losinthalu, 1638–1721, loutnista, houslista a skladatel: 86
- LUCEMBURSKÝ Jan, 1296–1346, český král, hrabě lucemburský: 69, 80

- LUDVÍK Josef Myslimír, 1796–1856, římskokatolický kněz, spisovatel a lokální historik. Autor knihy *Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkův jeho* (1857): 83, 100, 102, 103, 111, 114, 115, 145, 165
- MACHÁČEK Karel Simeon, 1799–1846, dramatik, básník a spisovatel: 101
- MAJOBER Matěj, 1763–1812, herec, režisér, dramatik a učitel: 82
- MALÝ Jakub, 1811–1885, literární a divadelní kritik, překladatel, publicista, redaktor, politik, sběratel lidových pověstí a pohádek: 36
- MÁNES Josef, 1820–1871, malíř, ilustrátor, grafik: 22
- MASARYK Tomáš Garrigue, 1850–1937, básník, prozaik, autor pamětí, publicista, novinář, redaktor, literární kritik, teoretik a historik, filozof, sociolog, profesor, politik, diplomat, poslanec, v letech 1918–1935 československý prezident: 56, 57
- MATIEGKA Jindřich, 1862–1941, antropolog, archeolog, demograf, lékař a profesor: 16
- MEITZEN August, 1822–1910, geograf, historiograf, historik, autor třídílného díla *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen, und Slaven* (Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz. Bessersche Buchhandlung, 1895): 22
- MILTNER Jan Bohuslav, 1841–1887, pedagog, historik, redaktor časopisu *Památky archeologické a místopisné*: 24
- MURKO Matija, 1861–1952, slovinský literární historik, etnolog, filolog, slavista. Autor referátu *Narodopisna razstava československa v Pragi l. 1895* (Ljubljana: Letopis Slovenske Matice za leto 1896, s. 75–137): 17
- MUŽÍK Augustin Eugen, 1859–1925, básník, prozaik, dramatik, publicista, redaktor, překladatel, přispěvatel do Ottových *Čech*: 132
- NEJEDLÝ Zdeněk, 1878–1962, literární a hudební vědec, historik, publicista, umělecký kritik, redaktor, editor, politik, poslanec, ministr, pedagog: 5, 24, 53, 54
- NĚMCOVÁ Božena [vl. jm. Barbora Němcová], 1820–1862, básnířka, prozaička, publicistka, sběratelka lidových pověstí a pohádek, překladatelka: 36, 59, 66, 114, 123, 124, 143
- NIEDERLE Lubor, 1865–1944, archeolog, antropolog, etnolog, musejník, slavista, redaktor, s Č. Zíbrtem založil časopis *Český lid*: 16, 17, 18, 26, 167

- NOPP Leopold, 1859–1937, historik, archivář, fotograf, učitel, při pořádání archivu Leopolda hraběte z Berchtoldu našel v pohovce na hradě Buchlov ztracený deník Jana Jeníka z Bratřic: 70, 78
- NOVÁČEK Vojtěch Jaromír, 1852–1916, historik, archivář a editor: 45, 167
- NOVÁK Arne, 1880–1939, publicista, literární historik a kritik, bohemista, germanista, novinář, editor, redaktor, pedagog: 112, 133, 167
- NOVÁK Theodor, 1879–1901, botanik, přispěvatel do *Ottových Čech*: 132, 133
- NOVÁKOVÁ Teréza, 1853–1912, spisovatelka, autorka beletristických i etnografických textů, přispěvatelka do *Ottových Čech*: 40, 99, 129, 132, 133, 137, 138, 146, 167
- z OSTROVA Talafús Jan, ?1410–?1475, husitský bojovník, zeman, hejtman českého bratrstva působícího na území Horních Uher: 96
- OTTO Jan, 1841–1916, knihkupec, nakladatel a vydavatel: 45, 47, 98
- PALACKÝ František, 1798–1876, historik, politik a spisovatel, autor pětidílných *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě* (vycházely v letech 1848–1867): 50, 61, 62, 102
- PÁTA František, 1885–1942, vydavatel, překladatel, redaktor a knihovník. Autor Jiráskovy bibliografie: 9, 24, 52, 90, 99, 167
- PATRČKA Michal Silorád, 1787–1838, beletrista, básník a vynálezce: 91, 108, 146
- PECIVÁL Ignác, 1819–1894, vyučený zahradník, člen ansámblu Beránkova cirku, později majitel hospody a povozník v Litomyšli: 76, 77, 78
- PELCL František Martin, 1734–1801, spisovatel, historik, filolog a pedagog: 108
- z PERNŠTEJNA Vilém, 1438–1521, politik a hospodář: 109
- PEŠKA Bedřich, 1820–1904, básník, spisovatel a překladatel. Věnoval se sběru lidových básní, epitařů, přání a gratulací. Vydal mimo jiné ve své době velmi populární knihu *Gratulant čili ouplná přání v řeči vázané i nevázané* (1850), jež se dočkala několika vydání: 108, 168
- PÍČ Josef Ladislav, 1847–1911, historik, archeolog, pedagog: 14, 24, 45
- PINKAS Soběslav Hippolyt, 1827–1901, malíř, představitel české realistické malby, pedagog, člen Umělecké besedy: 23
- PITER Josef Bonaventura, 1708–1764) – pedagog a spisovatel: 108
- PLENER Ernst von, 1841–1923, politik, poslanec klubu německých liberálů, propagátor vídeňských punktací: 13

- z PODEBRAD a Kunštátu Jiří, 1420–1471, zemský správce, v letech 1458–1471 český král: 55, 56, 57, 90, 106, 109
- PODLIPSKÁ Žofie, 1833–1897, básnířka, prozaička, dramatička, publicistka, redaktorka, překladatelka, literární historička, přispěvatelka do *Ottových Čech*: 59, 99
- POLÁK Milota Zdirad, 1788–1856, básník, prozaik, pedagog: 91
- POPLER Otto, 1855–1940, učitel, publicista: 52
- POSPÍŠIL Jan Hostivít, 1785–1868, tiskař, nakladatel, knihkupec: 74
- POVOLILOVÁ Rozina, †1720, pražská měšťanka: 74, 75
- PRAVDA František [vl. jm. Vojtěch Hlinka], 1817–1904, katolický kněz a spisovatel: 49, 50, 142, 147
- PREINHELDER Ludvík, archivář v Třeboni, protivínský purkrabí: 75
- PROKOP Filip Jakub, 1740–1814, řezbář a sochař. Za své dílo byl oceněn medailí od Marie Terezie: 108
- PROUSEK Jan, 1857–1914, malíř a etnograf. Autor díla *Dřevěné stavby starobytle roubené a lidový nábytek v severo-východních Čechách* (1895): 14, 24, 99, 129, 167, 168
- RAIS Karel Václav, 1859–1926, básník, prozaik, publicista: 45, 49
- RETTIG Jan Alois Sudiprav, 1774–1844, právník, spisovatel překladatel, radní: 91
- RETTIGOVÁ Magdalena Dobromila, 1785–1845, prozaička, básnířka, dramatička, autorka kuchařek, buditelka: 48, 51, 74, 78, 91, 142
- RIEGER František Ladislav, 1818–1903, literární a divadelní kritik, politik, vůdčí osobnost Národní strany: 13, 16, 95, 168
- ROSENMÜLLER Karel František, 1678–1727, zakladatel a vydavatel prvních česky psaných pravidelně vycházejících novin *Český postilión* (*Pražské české noviny*) (vycházely v letech 1719–1772): 69
- ROSENMÜLLEROVÁ Anna Marie (roz. Plumauerová), první manželka K. F. Rosenmüllera: 69, 70, 74, 144
- ROŠTLAPIL Josef Mnohoslav, 1809–1888, katolický kněz, farář v Opočně, spisovatel a folklorista. Napsal knihu *Paměti města Dobrušky a panství opočenského* (1887): 100, 101, 102, 145
- ROYKO Kašpar, 1744–1819, katolický kněz, teolog a církevní historik: 67, 70
- ŘEHOŘ BRATR, 1420–1474, zeman, stál v čele Jednoty bratrské: 90

- SALZMANN Kristian Gotthilf, 1744–1811, autor edukačních příruček s osobitým přístupem k výchově a vzdělávání dětí a mládeže: 71
- SEDLÁČEK August, 1843–1926, historik, genealog a heraldik. Jeho nejslavnějším dílem jsou *Hrady, zámky a tvrze království Českého* (15 svazků, vycházelo v letech 1882–1927): 26, 30, 100, 104
- SEGERT Josef, 1716–1782, houslista, varhaník, skladatel a pedagog: 86
- SLÁDEK Josef Václav, 1845–1912, básník, prozaik, dramatik, literární kritik, redaktor, editor, novinář, překladatel, pedagog: 48, 49, 50, 63
- SLAVÍK František Augustin, 1846–1919, archeolog, literární historik, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99
- SMIŘICKÁ Eliška Kateřina, 1590–1620: šlechtična, kvůli údajnému mileneckému poměru s neurozeným mužem byla několik let vězněna na Hrubé Skále, poté na hradě Kumburk, jejím manželem byl rytíř Ota Jindřich z Vartemberka. Zemřela tragicky při výbuchu na zámku v Jičíně: 108
- SMIŘICKÁ Markéta Salomena, 1597–?1655, šlechtična, se svou sestrou Eliškou Kateřinou vedla spor týkající se dědictví. Po bělohorské bitvě emigrovala, několikrát se marně pokusila získat zpět rodinný majetek: 108
- SOBOTKA Primus, 1841–1925, žurnalista, etnograf, spisovatel, redaktor, překladatel: 26
- STACH Václav [pseudonym Václav Petrýn], 1754–1831, katolický kněz, učitel, překladatel a básník: 67, 70
- STENCZ Jan baron, †1827, šlechtic, autor *An den königlichen Thiergarten Stern bei Prag* (elegie na Hvězdu) z roku 1820: 50
- STRÁNSKÁ Drahomíra, 1899–1964, etnografka, muzejnice, pedagožka: 145, 170
- STRNAD Josef, 1852–1930, historik, editor, archivář, pedagog, musejní pracovník, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99
- ze STŘEDY Jan IX., 1310–1380, spisovatel, kněz, biskup litomyšlský (1353–1364), olomoucký (1364–1380): 29
- STUPECKÝ Josef, 1848–1907, právník, profesor, rektor, děkan: 45
- SVĚTLÁ Karolina (vl. jm. Johanna Mužáková), 1830–1899, prozaička, publicistka: 122
- SVOBODA Václav, 1772–1822, herec a režisér: 82

- SYCHRA Matěj Josef, 1776–1830, katolický kněz, jazykovědec a spisovatel.
Autor *České fraseologie* (1822), mravoučných textů a epigramů: 91, 108, 170
- ŠEDIVÝ Prokop, 1764–1810, prozaik, dramatik, překladatel, herec, publicista: 109, 133
- ŠIMÁK Josef Vítězslav, 1870–1941, básník, prozaik, publicista, redaktor, literární historik, editor, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 33, 99, 132, 136, 137, 139, 146, 170
- ŠIMEK Josef, 1855–1943, historik, profesor, autor memoáru *Moje paměti a vzpomínky* (1927), spolu s A. Jiráskem, V. Tlamichem a F. Wenigem tvořili litomyšlské kvarteto: 46, 100
- ŠKABRADA Jiří, 1946, architekt, pedagog, pracovník státní památkové péče: 27, 28, 130, 170
- ŠOLTA Antonín, 1855–1899, pedagog, etnograf a muzejník. Psal příspěvky do časopisů *Český lid*, *Světobzor*, *Památky archeologické*. Autor díla *Lomenice chalup na Chrudimsku: příspěvek k seznání stavitelství lidového ve východních Čechách* (1894): 129
- ŠTAPFER Karel, 1863–1930, malíř, ilustrátor a scénograf: 14, 59, 60, 143, 170
- ŠTECH Václav, 1859–1947, prozaik, dramatik, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 132, 133, 135, 136, 146
- ŠTEMBERKA Jindřich, 1867–1926, právník, politik, propagátor turistiky v Orlických horách: 117
- ze ŠTÍTNÉHO ŠTÍTNÝ Tomáš, 1333–1409, šlechtic, spisovatel, překladatel, kazatel: 80
- ŠUBERT František Adolf, 1849–1915, dramatik, prozaik, divadelní historik, režisér a kritik, novinář, redaktor, v letech 1883–1900 ředitel Národního divadla, redaktor *Ottových Čech*: 15, 16, 17, 18, 19, 98, 99, 132, 164
- ŠVABINSKÝ Maxmilian Theodor Jan, 1873–1962, malíř, rytec, kreslíř a grafik: 73, 78
- TAAFFE Eduard hrabě, 1833–1895, šlechtic, politik: 12
- TARNOWSKI Jan Amor, 1488–1561, polský šlechtic, vojenský velitel a teoretik: 85
- TARTINI Giuseppe, 1692–1770, houslista, skladatel a muzikolog, autor *Đáblovy sonáty*, zveřejněné až post mortem roku 1799: 86

- THÁM Václav, 1765–1816, herec, režisér, dramatik, básník a překladatel: 82
- THOMAYER Antonín, katolický farář, kaplan v Trhanově: 89
- THOMAYER Josef, 1853–1927, lékař, pedagog, publicista, prozaik: 45, 89, 97, 100
- THUN-HOHENSTEIN Lev Leopold, 1811–1888, politik, od 6. 4. do 17. 7. 1848 guberniální prezident Českého království: 74
- TLAMICH Václav, profesor na litomyšlské reálce, od roku 1887 vyučoval na reálce v Praze, spolu s A. Jiráskem, F. Wenigem a J. Šimkem tvořili litomyšlské kvarteto: 46
- TOMEK Václav Vladivoj, 1818–1905, historik, překladatel, editor, právník, politik, pedagog, autor dvanáctisvazkového díla *Dějepis města Prahy* (vycházelo v letech 1855–1901): 25, 61, 62, 80, 81, 83, 129
- TONNER Emanuel 1829–1900, politik, novinář, překladatel, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 99, 101
- TORRENTINUS Thrasibulus (vl. jm. Conrad Lautenbach), 1534–1595, německý teolog a spisovatel: 80
- TOUC Josef [pseudonym A. Jíl], 1878–1954, literární historik, publicista, pedagog: 5
- TOUŽIMSKÝ Josef Jakub, 1848–1903, novinář, redaktor, přispěvatel do *Ottových Čech*: 114
- TRENČANSKÝ Matuš Čák, 1260–1321, uherský šlechtic a vévoda: 69
- TRNOBRANSKÝ Václav Vilém, 1819–1883, básník a spisovatel. Autor povídek a deklamovanék, zpravidla humorně a satiricky zabarvených: 108, 170
- z TROCNOVA Žižka Jan, kolem 1360–1424, bojovník a husitský vojevůdce: 50, 56, 102, 109
- TRUHLÁŘ Antonín, 1849–1908, literární historik, filolog, pedagog, redaktor, publicista, překladatel: 26, 100
- TŮMA František Ignác, 1704–1774, skladatel, kapelník a pedagog: 86
- TYL Josef Kajetán, 1808–1856, spisovatel, dramatik, herec, překladatel a novinář: 52
- TYRŠOVÁ Renáta, 1854–1937, publicistka, historička, sběratelka, folkloristka: 14, 15, 40, 41, 171,
- VACEK František Alois, 1779–1854, biskupský královéhradecký notář, tajemník školředitelného úřadu v okrese Jičín a kopidlinský děkan. Autor

- vlastenecky laděného spisu *Mjstopis a Hystorye Městyse Gabloného nad Orličkau w Chrudimském kragi na panstw Landsskronském* (1831): 91, 100, 102, 145, 171
- VÁCLAV III., 1289–1306, český polský, uherský král z dynastie Přemyslovců: 69
- VÁCLAV IV., 1361–1419, český a římský král: 61
- VAVÁK František, 1741–1816, milčický rychtář a písmák: 67
- VEITH Antonín, 1793–1853, mecenáš, vlastenec, majitel zámku a panství v Liběchově: 73
- VELC František Emanuel, 1816–1890, vychovatel, tajemník A. Veitha, člen Národního výboru v roce 1848 a úd Slovanského sjezdu: 72, 73, 74, 78, 143
- z VELESLAVÍNA Daniel Adam, 1546–1599, historik, filozof, nakladatel, překladatel, lexikograf, bohemista: 80
- VOCEL Jan Erazim, 1802–1871, básník, prozaik, dramatik, publicista, kuturní a umělecký historik, pedagog: 73
- VOJAN Eduard, 1853–1920, herec. Ve svých hereckých začátcích hostoval v několika divadelních společnostech (E. Rotta, V. Brauna, P. Švandy), poté zakotvil v Národním divadle v Praze: 46, 47
- VOPRAVIL Jaroslav, 1917–1977, novinář, bibliograf, lexikograf, spisovatel, autor *Slovníku pseudonymů v české a slovenské literatuře*: 10, 171
- VRCHLICKÝ Jaroslav [vl. jm. Emil Jakub Frida], 1853–1912, básník, prozaik, dramatik, literární a divadelní kritik, redaktor, pedagog a překladatel, příspěvatel do *Ottových Čech*: 45, 48, 49, 51, 63, 99, 101, 132
- VRZAL Alois Augustin, 1864–1930, literární kritik, historik a katolický kněz: 61, 62, 63, 64, 65, 143, 171
- VYDRA Stanislav, 1741–1804, katolický kněz, profesor, matematik, buditel, jedna z postav Jiráskova románu *F. L. Věk*: 72
- VYHNIS Čeněk [vl. jm. Vincenc], 1842–1897, profesor, překladatel, literární vědec, indolog, filolog a novinář: 44
- VÝMYSLICKÝ František, 1841–1933, umělecký řezbář, autor kříže zhotoveného pro Národopisnou výstavu československou, několik jeho uměleckých prací nalezneme v Muzeu hlavního města Prahy (výzdoba stropu sálu, reliéf evangelistů): 19

VYŠÍN Rudolf, 1849–1938, právník, soudní úředník, viceprezident vrchního zemského soudu a starosta Jednoty právnické: 77, 78

WENIG František, 1849–1922, spisovatel, pedagog a školní inspektor, spolu s A. Jiráskem, V. Tlamichem a J. Šimkem tvořili litomyšlské kvarteto: 46, 47

WESSELY Viktor Leopold Jindřich, 1845–1919, právník, soudce, v letech 1900–1918 prezident vrchního zemského soudu: 77

WIEHL Antonín, 1846–1910, architekt, představitel tzv. novorenesance a autor staveb projektovaných pro Všeobecnou zemskou jubilejní výstavu (1891) a Národopisnou výstavu československou (1895): 12, 14, 15, 23, 24, 172

WINDISCHGRÄTZ Alfred kníže, šlechtic, rakouský polní maršál: 77

WINTER Zikmund, 1846–1912, prozaik, básník, kulturní historik a pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 15, 16, 44, 45, 47, 60, 116, 132, 134, 135, 136, 146, 172

WIRTH Zdeněk, 1878–1961, historik umění, památkář, úředník, pedagog, přispěvatel do *Ottových Čech*: 107, 132, 139, 172

ZAHÁŇSKÁ Kateřina Vilemína, 1781–1839, rakouská a slezská šlechtična, nejstarší dcera vévody Petra Birona kuronského: 66, 72, 83, 114, 124

ZÍBRT Čeněk, 1864–1932, kulturní a literární historik, knihovník, muzejní pracovník, etnolog, folklorista, publicista, redaktor, editor, zakladatel časopisu *Český lid*: 6, 7, 10, 14, 15, 33, 35, 172

ZIEGLER Josef Liboslav, 1782–1846, kněz, pedagog, básník, překladatel a buditel. V letech 1809–1817 působil jako farář v Dobřanech: 91

ze ŽAMPACHU Kolda ml. Jan, 1407–1462, šlechtic a táborský hejtman: 109, 114

ŽELETA VSKÝ Štelcar Jan, 1530–1597, duchovní, spisovatel: 80

ŽÍDEK Pavel, 1413–1471, katolický kněz, polyhistor: 80